

SOMOGY

IRODALOM • MŰVÉSZET • KULTÚRA

Érték és értékválság – Somogy-ankét

ALBERT Gábor • ÁCS Margit • BERTHA Zoltán • KÁNTOR Lajos •
LÁNG Gusztáv • MÁK Ferenc • MÁRKUS Béla • POMOGÁTS Béla
• RIGÓ Béla • RÓNAY László • VASY Géza

Próza

CZIGÁNY György • CSERNÁK Árpád • KÓSA Csaba

Vers

GYŐRI László • LÁZÁR Balázs • SIMEK Valéria • SOMOS Béla
• SZIGETI Lajos • TORNAI József

Interjú

ALBERT Zsuzsa beszélgetése GERZSON Pállal

Esszé

FECSKE András • LUKÁTS János

NEGYVENEGYEDIK ÉVFOLYAM

1.

2013. JANUÁR–MÁRCIUS

SOMOGY

Főszerkesztő
KÓSA CSABA

Örökös fõmunkatárs
TAKÁTS GYULA

Fõmunkatárs
POMOGÁTS BÉLA

A szerkesztõbizottság tagjai:
ALBERT GÁBOR, ÁGH ISTVÁN, CZIGÁNY GYÖRGY,
KOMÁROMI GABRIELLA, TARI ISTVÁN, VÉN ZOLTÁN

A SOMOGY fõszerkesztõi voltak:
SZITA FERENC (1970–1973), Dr. VÁRKONYI IMRE (1973–1980),
Dr. LACZKÓ ANDRÁS (1980–1993), TÜSKÉS TIBOR (1994–2000),
VARGA ISTVÁN (2001–2008).

A Berzsenyi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság
folyóirata

Kéziratot nem őrünk meg és nem küldünk vissza!

A szerkesztőség címe: 7400 Kaposvár, Csokonai u. 1. E-mail cím:
somygyfolyoirat@gmail.com A folyóirat megjelenik negyedévente. Egyes szám
ára: 400 forint. Előfizetési díj: egy évre 1600 forint.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága 1008 Budapest, Orzcy
tér 1. Előfizethető valamennyi postán, hírlapkézbosztónknél, e-mailen:
hirlapelofizetes@posta.hu. Faxon 303-3340. További információ: 06 80 444-444.

INDEXSZÁM: 25759

ISSN 0133-0144

TARTALOM

ÉRTEK ÉS ÉRTEKVÁLSÁG – SOMOGY-ANKÉT

POMOGÁTS Béla: Értékkörzés vagy értékválság?	3
ALBERT Gábor: Kánonok fogságában	5
ÁCS Margit: Előítéletek, stigmák	7
BERTHA Zoltán: A magyar irodalom teljességéért	9
KÁNTOR Lajos: Az irodalom (h)arcai	12
LÁNG Gusztáv: Irodalmi értékrend	13
MÁK Ferenc: Értékválság vagy felszabadultság?	15
MÁRKUS Béla: Régi és új kánon	18
RIGÓ Béla: Az érték-mérték antinómiái	20
RÓNAY László: Árokásás helyett	23
VASY Géza: Az értékek hullámmozgása	26

SZÉPIRODALOM

CSERNÁK Árpád: A közkatona	29
TORNAI József: A költő agya; A pillanat	39
GYŐRI László: Fordított pohár; Üveglap; Egy énekóra emlékére	42
CZIGÁNY György: Kvartett Ottlikéknál	45
KÓSA Csaba: A zongora	51
SZIGETI Lajos: Égi folyó; Néhány mondat; Macskák; Évközi Vasárnap	53
LÁZÁR Balázs: Lamentáció József Attila első sírhelyénél; akkor utoljára ...	55
SOMOS Béla: Írásjelek közt; Isten; A lírikus monológja	57
SIMEK Valéria: Érlelődő csend; Csillagmorzsák	59

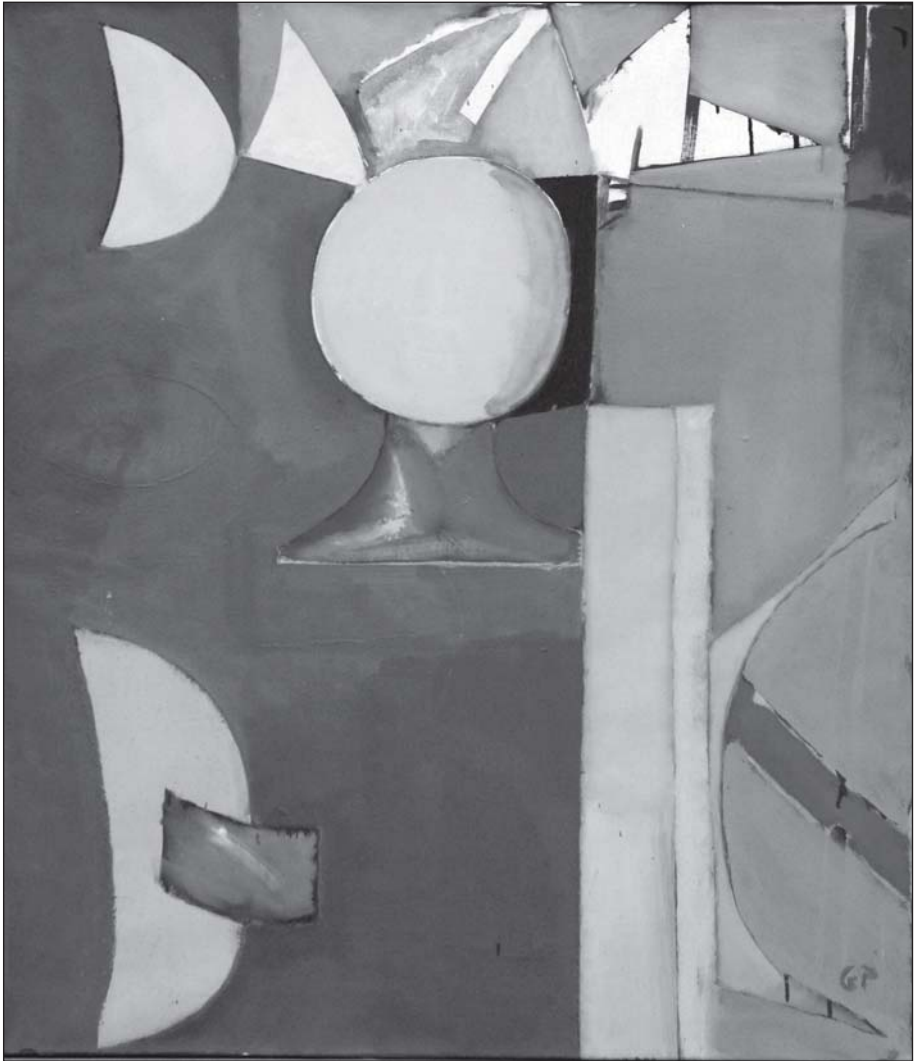
INTERJÚ

ALBERT Zsuzsa: A teljesült virágzás (Beszélgetés GERZSON Pállal)	60
--	----

IRÁNYTŰVEL

FECSCKE András: A múlt terhének keresztvása	70
LUKÁTS János: Két fél élet – egy teljes halál?	75

E számunkat Gerzson Pál műveivel illusztráltuk

ÉRTÉK, ÉRTÉKVÁLSÁG – SOMOGY-ANKÉT

Folyóiratunk ankétot szervezett a magyar irodalom értékrendjének helyzetéről és alakulásáról. Az alábbiakban közöljük Pomogáts Béla vitaindító írását és a véleménynyilvánításra felkért írók, irodalomtörténészek válaszát.

POMOGÁTS BÉLA

Értékörzés vagy értékválság

A mögöttünk maradt évtizedben, több jel is utal erre, mintha megrendültek volna az irodalmi kultúrában hosszú évtizedek során (sohasem viták nélkül) elismert értékek. Nem új jelenség ez a magyar művelődés történetében, hasonló tapasztalatokkal szembesülhetett a közvélemény az első világháború után, midőn két (vagy több) irodalmi értékrend küzdött meg egymással: a konzervatív (a hivatalos), valamint a „nyugatos” értékvilág, ezt egészítette ki, már a harmincas években a fellépő népi mozgalom értékrendje, amely valójában mindkettővel szemben állott. A második világháború után ismét a korábban elfogadott kulturális értékek megrendülését lehetett tapasztalni, a negyvenes évek végén pedig a diktatúra erőszakos művelődéspolitikája kényszerített rá egy – a magyar kultúra hagyományaitól és természetétől tulajdonképpen idegen – értékrendet a szellemi életre. Valójában szinte két évtizednek kellett eltelnie (az ötvenes évek közepe és a hetvenes évek közepe között), hogy a nyilvános értékrendnek valódi legalitása és széleskörű elfogadottsága legyen.

Ez a megújuló, egyszersmind hagyományos értékrend irodalomtörténeti és, mondjuk így, „nemzetpedagógiai” értelemben egyaránt érvényesnek tetszett, és a teljes irodalomtörténeti hagyomány befogadását tette lehetővé. Annak a szellemi stratégiának a jegyében alakult ki, amely a magyar hagyományban mindig is kiemelkedő fontosságot tulajdonított az irodalomnak, természetesen az értékek körül folytatott, nemegyszer szenvedélyessé vált viták következtében igazolt irodalomnak. Ennek a szellemi stratégiának a következtében általában minden hozzáértő úgy ítélte meg és mutatta be a magyar irodalmi örökséget, mint a nemzeti tudat letéteményesét, védelmezőjét, fenntartásának legfontosabb eszközét. Következésképp a magyar irodalomtörténet-írás műhelyei azon fáradoztak, hogy irodalmunk valóban hatékony szerepet töltsön be a hazai közgondolkodásban, és eljusson a határainkon túl élő és a világban szétosztott magyarsághoz, a magyar származásúakhoz is. Jelen legyen mindennapi életünkben, és segítse őket abban, hogy megismerjék a magyarság múltját, jelenét, de abban is, hogy általa őrizzék magyarságukat.

Bizonyos, hogy ezek a célok és feladatok csak nemzeti irodalmunk teljes örökségének, illetve eme örökség valódi értékeinek megismerése és megismertetése által válthatók valóra. A teljes irodalmi örökséget kell birtokba vennünk, tehát, hogy csak huszadik századi irodalmunkra hivatkozzam, a magyar végzetten viaskodó Ady mellett az európai küldetést őrző Babits, a vidéki Ma-

gyarország krónikáját író Móricz mellett a városi Magyarország lelki helyzetét bemutató Kosztolányi, a nemzet „sorskérdéseivel” küzdő Szabó Dezső, a nemzeti programon dolgozó Németh László mellett a modern művészet egyetemességét hirdető Kassák, a népi mozgalomnak elkötelezett Illyés mellett a városi Radnóti, a baloldali eszméket valló József Attila mellett a katolikus Dsida Jenő szellemi örökségét. Természetesen nem szabad beérnünk pusztán a magyarországi irodalom birtokba vételével, arra kell törekednünk, hogy az egyetemes magyar irodalmi kultúrát közvetítsük, illetve sajátítsuk el.

Természetesen ennek a – hetvenes években kialakított értékrendnek – ki kellett egészülnie, részben a hazai konzervatív irodalomnak olyan képviselőivel, mint Herczeg Ferenc, Csathó Kálmán, Komáromi János, Gulácsy Irén és Surányi Miklós, részben a nyugati emigráció jelentősebb íróival, így elsősorban Márai Sándorral és mellette Nyirő Józseffel, Wass Alberttel, Határ Győzővel, Fáy Ferencsel, Borbándi Gyulával és másokkal. Ez a kiegészülés néhány kivétellel már a nyolcvanas években bekövetkezett, és valójában csak Nyirő Józsefnek, Wass Albertnek és Tormay Cecilnek kellett várnia arra, hogy a nyolcvanas évek végén történt politikai átalakulás megnyissa előttük az utat. A hagyományos (mondjuk a Nyugat fellépése óta kialakult és olyan irodalomkritikusok és írók által, mint Ignotus, Schöpflin Aladár, Komlós Aladár, Halász Gábor, Szerb Antal, másfelől Németh László, Féja Géza, Illyés Gyula szentesített) értékhierarchia jóformán véglegesnek és megdönthetetlennek látszott.

Az irodalmi hagyományok, az egyetemes magyar irodalom eredményeinek teljességre törekvő birtokba vétele mellett természetesen ügyelni kellett és az irodalomtörténet-írás, az irodalomkritika szigorúan ügyelt is az értékelés, és ennek nyomán a kiválasztás igényességére. Mégpedig arra, hogy irodalmunknak azokat az alkotó egyéniségeit, azokat a műveit helyezze előtérbe, akik és amelyek művészi, illetve erkölcsi értékeik következtében alkalmasak a nemzeti tudat ápolására és alátámasztására. Már csak azért is, mert az igazán tartalmas nemzeti tudat és anyanyelvi kultúra csakis a valóságos értékek szellemi birtokba vétele nyomán fejlődhet és maradhat épségben, a hamis művek, a kérészéletű sikerek támogatása nem építi, hanem éppenséggel rombolja egy emberi közösség kulturális kohéziós erejét. Meggyőződéssel mondhatjuk, hogy nem valamiféle nemzeti retorika teremt értéket, hanem az igazi érték hozza létre a nemzeti kultúra karakterét, és alapozza meg a nemzeti tudatot. Erről tanúskodik különben irodalmunk nyolc évszázadra visszatekintő története is: sohasem azok az írók és művek bizonyultak hiteleseknek és vállaltak nemzetépítő szerepet, amelyek egy nemzeti (nemzeties) retorika jegyében néztek szembe történelmünk tapasztalataival, ellenkezőleg a valóban hiteles és eredményes nemzetépítő munkát azok a művek végezték el, amelyek minden tekintetben eleget tudtak tenni az irodalom esztétikai és erkölcsi követelményeinek. (Még akkor is így van ez, ha arra gondolunk, hogy a kevésbé súlyos irodalmi teljesítmények általában népszerűbbek a szélesebb olvasóközönség körében.)

Nem lehet vitás, hogy a múlt század végére kialakult értékrend megrendülni látszik az utóbbi esztendőik irodalmi csatározásai nyomán. Klasszikusnak mondható huszadik századi íróink egész sora szorult háttérbe, talán elegendő, ha olyanokra utalok, mint Babits Mihály (akiről legfeljebb egy szűkebb szakmai közösség beszél), Tersánszky Józsi Jenő (a róla elnevezett utcát is átkeresz-

telték), József Attila (valaki azt is felvetette, hogy öngyilkosként nem szerepelhet olyan tanrendben, amely előtérbe helyezi a keresztény értékeket), és szinte teljesen eltűntek a közérdeklődés teréből olyan baloldali írók, mint Kassák Lajos, Déry Tibor, Nagy Lajos és Lengyel József (különben ez utóbbi leplezte le a legnagyobb személyes hitelességgel a szovjet kényszermunkatáborokat). Mások, Tormay Cecilre, Nyirő Józsefre és Wass Albertre gondolok, ugyanakkor az értékhierarchia magaslati pontján foglalnak helyet, megelőzve olyan konzervatív írókat, mint Babits Mihály és Herczeg Ferenc és olyan erdélyi írókat, mint Tamási Áron, Kós Károly és Áprily Lajos. (Nyirőnek természetesen helye van az erdélyi magyar irodalom jelentős értékei között, de nem az imént megnevezett három író előtt.) Az átértékelésnek ez a folyamata, amely mára nyomot hagyott az iskolai tantervekben is, kétségtelenül szellemi zavarokhoz: az értékudat és az értékvédelem zavaraihoz vezetett. Nem pusztán amiatt, hogy érvénytelenítse azt a konszolidáltnak mondható értékrendet, amely a kilencvenes évek közepére kialakult, hanem azért is, mert háttérbe szorította huszadik századi irodalmunk legnagyobb, általánosan elfogadott szellemi teljesítményeit – a nemzet hiteles tanítómestereit, akik egyszerre képviselték a magyar és az európai hagyományokat, szellemiséget és kulturális stratégiát.

Mindez oda vezetett, hogy a jelenben, ugyanúgy, mint az első világháború és Trianon vagy a második világháború és a kommunista hatalomátvétel után, nemzeti kultúránk gondozása tekintetében ismét értékválságról kell beszélünk. Ezt az értékválságot nem csupán, sőt nem elsősorban az idézte elő, hogy a mögöttünk lévő két évtizedben valóban számot kellett vetnünk a korábbi évtizedek értékromboló és a nemzeti identitást sértő művelődéspolitikájával, hanem az is, hogy a történelmi változások nyomában kibontakozó művelődéspolitikai stratégiák megkérdőjelezték a mindmáig érvényesnek tekintett irodalmi értékeket is, magát az „értékhierarchiát”.

Mindennek a tapasztalatnak (és aggodalomnak) a következtében szeretnénk megtudakolni irodalmi, illetve irodalomkritikai közéletünk néhány jeles képviselőjének véleményét a magyar irodalom újonnan kialakuló értékrendje felől. Azt szeretnénk tudni, hogy pályatársaink miként látják az irodalmi (irodalomtörténeti) értékrend jelen helyzetét és a hagyományos (a hetvenes-nyolcvanas-kilencvenes években artikulált) értékrend átalakulásának-átalakításának problémáit és következményeit.

ALBERT GÁBOR

Kánonok fogságában

Tudomásul kell vennünk, hogy forradalomban élünk. Társadalmi, politikai, és ezzel szorosan összefonódó, ez előbbi kiszolgáló, alávetett szellemi, kulturális „forradalomban”. Idézőjelbe teszem, mert ez a bizonyos forradalom csak részben tekinthető önfejlődésnek. A forradalom – természetéből következően – az önkorlátozást nem ismeri. A határokat nem tiszteli. Hatáskörét olyan területekre is kiterjeszti, olyan területeket is birtokba vesz, amelyek lényegét, lét-

formáját a politika nem ismeri, s épp ezért azt – és ide tartozik a kultúra is – csupán eszköznek tekinti.

Az úgynevezett – írásba a legritkább esetben foglalt – kánonok ezt szolgálják. A kánongyártók, a kanonizátorok – akár tudnak erről, akár nem – ennek a politikai akaratsnak a kifejezői. A forradalmi harc idején nincs kegyelem és méltányosság. Aki nem áll be a sorba – jó esetben duhaj vagy sértő botrányok kíséretében –, az nem szerepelhet sem az egyik, sem a szemben álló másik kanonizátor láthatatlan listáján. Igazságtételt jószerével csak a temetőtől remélhet.

Nézzünk egy beszédes példát. A szégyenletes proletárdiktatúrát követő bethleni konszolidáció ilyen értelemben forradalomnak tekinthető? Minden bizonnyal. Ennek egyik abszolút vesztese lett (hogy az irodalom területén maradjunk) a múlt hagyományait folytató és a kánonok csendes vizei felé *békésen* evező Eötvös Károly. Pedig az a forradalom meg sem közelítette a mi 1989-es forradalmunkat. Antall József ugyan tagadta a forradalmat, s mondanom sem kell, rajta is vesztett. Ebben a tagadásban nem volt egyedül. Igen jól emlékszem, hogy a kilencvenes évek elején, az utolsó olyan szárszói konferencián, ahol a református egyház fél napig együtt tanácskozott a Püski-féle Szárszóval, Valaki arról beszélt, hogy a nagy örömködés bódulata helyett inkább szellemi fegyvereinket kellene élesíteni, szárazon tartani puskaporunkat. Németh László ekléziájának polgára, Czine Mihály volt az, aki rendreutasította a békétlen, véres kardot felmutatót, és csak a forradalom frontvonalából érkező Tőkés László állt mellé.

A mostani forradalom legfontosabb kérdése az individuum (az egyén) és a közösség viszonyának kérdése. A tét az egyén mitizált és ezért szinte tartalmatlan szabadságának kérdése, szemben a közösségi, ugyancsak mitizált kötöttségekkel. Helyesebben béklyókkal, sőt rabláncokkal! A kultúrát, közelebbről az irodalmat meg kell szabadítani az individuumot bénító terhektől. És amikor a kádári rendszer manapság már nevetséges kánonjait látjuk, a kánont kiegészítő három T-t, csak egyetértően bölintani lehet, s evvel elítélni az egész kádári politikai konstrukciót és annak művészeti vetületét. Csakhogy nem erről van szó.

Az individuum, az egyén és a közösség kettőségéről csak annyit: a társadalmon kívül élő (egyébként nem létező) ember nem hoz létre kultúrát. Az abszolút individuum nonszensz. Ha mégis el akarjuk képzelni, annak nincs nyelve, az még önmagával sem akar és tud kommunikálni, az valójában nem is létezik. A kultúra a közösségben élő ember életmegnyilvánulása.

A forradalmakban a kánon fegyver, mégpedig politikai fegyver, s a fegyvernek igen kevés köze van az értékhez. Az igazi kultúra nemcsak közösségi *termék*, de közösségépítő is egyben. A közösséget (mondhatnám, az Életet) tagadó vagy azt bomlasztó „kultúra”, azzal, hogy a kultúra alapját (a lét értelmét) támadja, kultúraellenes, értékfilozófiai értelemben nem is sorolható a kultúra körébe, mondhatnám, nem is létezik.

Végezetül azt is meg merem kockáztatni, hogy amíg kánonokban gondolkozunk, addig nincs szabadulás.

Előítéletek, stigmák

Pomogáts Béla vitaindító írásának leglényegesebb állításával teljességgel egyetértek: a legáltalánosabban elfogadott értékrend (amely Pomogáts Béla szerint a hetvenes évek közepétől a kilencvenes évek közepéig volt érvényben) „irodalmunknak azokat az alkotó egyéniségeit, azokat a műveit helyez(t)e előtérbe, akik és amelyek művészi, illetve erkölcsi értékeik következtében alkalmasak a nemzeti tudat ápolására és alátámasztására. ...az igazán tartalmas nemzeti tudat és anyanyelvi kultúra csakis a valóságos értékek szellemi birtokba vétele nyomán fejlődhet és maradhat épségben, a hamis művek, a kérészéletű sikerek támogatása nem építi, hanem éppenséggel rombolja egy emberi közösség kulturális kohéziós erejét.”

Azonban már ezekhez az állításokhoz is megjegyzések kívánkoznak. A hetvenes-nyolcvanas években is fehér foltok tarkították még (például Hamvas Béla, Márai Sándor, Kodolányi János, Cs. Szabó László, Bánffy Miklós hiánya miatt) a kétségtelenül egyre színesebbé váló irodalmi tablót. Ezek az arcok csak a nyolcvanas évtized végére kerültek fel rá, de kétségtelenül felkerültek, egyidejűleg viszont kezdtek letörölni róla vagy perifériára szorulni épp a nemzeti tudat megteremtésében döntő szerepet kapott alkotók. (Emlékezhetünk Nagy László, Illyés Gyula radikális leértékelésére az irodalomtörténet-írásban, amely nyíltan történt, de a klasszikus modernség prózáiróinak, Sánta Ferencnek, Galgóczi Erzsébetnek, Bertha Bulcsúnak, Sarkadi Imrének, az ide sorolható költőknek, Vas Istvánnak, Jékely Zoltánnak, Kálnoky Lászlónak – a felsorolást folytathatnám magam is, és ki-ki kiegészítheti szíve és emlékezete szerint – még rosszabb sors jutott: ignorálva lettek, mint ha sosem éltek volna, s néhány irodalmárnak úgyszólván magánvállalkozása volt és maradt, hogy nevük még felmerül itt-ott.) S ez a folyamat nem a minőségi igényesség jegyében ment végbe, s nem is csak azért, mert minden nemzedéknek szüksége van a rituális apagyilkosságra, hanem erős ideológiai hatásra. A neoliberais eszmeiség, amely a magyar kormányok színezetétől függetlenül a kulturális életben meghatározó lett, a nemzeti létforma természetességének és a nemzeti identitás fontosságának eredendő tagadására épül, tehát az irodalom megítélésében gyökeresen szakított azzal a hagyománnyal, amelyre Pomogáts Béla mint axiómára támaszkodik vitaindítójában: „általában minden hozzáértő úgy ítélte meg és mutatta be a magyar irodalmi örökséget, mint a nemzeti tudat letéteményesét, védelmezőjét, fenntartásának legfontosabb eszközét”.

Nos, az irodalomtörténet-írás, az irodalomtudomány, az irodalmi közgondolkodás gyökeresen áthangolódott a fenti állapotához képest, és ez már a nyolcvanas években megkezdődött. Az értékválság tehát – a vitaindító cikk tézisével ellentétben – nem az utóbbi évtized fejleménye, és nem is az a torzulás a legfőbb kiváltója, amelyet Pomogáts Béla a valóban csak az utóbbi évtizedben felfedezett és kultivált jobboldali írók túlbecsüléséből eredeztet. A túlbecsülés diagnózisában egyébként szintén egyetértek vele: súlyos mulasztásunk volt nem tudni Wass Albertről, Tormay Cécile-ről (Nyirőről különben tudtunk, Erdély-

ben iskolák is voltak róla elnevezve, könyveit olvashattuk, viszont számos kiváló konzervatív gondolkodót ma sem tartunk számon, és jócskán van még pótolni valónk!), ugyanakkor nem fogadhatjuk el, hogy az új „kedvencek” háttérbe szorítsák az övékénél jelentősebb életművek gazdáit, kultúránk alapértékeit. E tekintetben tehát nincs vitám Pomogáts Bélával, ám rendkívül hiányolom diagnózisából a mai irodalomtudomány által diktált szempontrendszer hagyományellenes, illetve önkényesen és durván szelektáló mivoltának megnevezését. Hiányolom a diagnózisból annak megállapítását, hogy az egyoldalú, az irodalom valóságos kötődését, közösségbe ágyazottságát felszámoló, uralkodó szemléletmódra mintegy visszahatásként kapott teret az imént említett, a nagyságrendet illetően vitatható „ellenkánon”. Az olvasóközönség lázadása a vele szakító irodalmi beszédmód ellen innen nézve természetes reakció, csak persze túlzásaival ugyancsak az egészséges és kiforrott értékrend kialakulása ellen hat. De korántsem annyira, mint a hagyományból és a nemzetből kiszakított egyetemi-akadémiai irodalom-felfogás. Pomogáts Béla csupán homályos utalást tesz holmi „művelődéspolitikai stratégiákra”, amelyek a történelmi változások során „megkérdőjelezték” a hagyományos értékrendet. Ha bármelyik irodalomtörténeti feldolgozást kézbe vesszük az utóbbi két évtizedben készültek közül (Kulcsár Szabó Ernőé a kilencvenes évek első felében jelent meg!), tapasztalhatjuk, hogy megkérdőjelezésnél azért több történt.

A vitaindító cikk a jelen vizsgálatára szólít fel ugyan, de nem tudom szó nélkül hagyni a vitaindító írás történelmi előzményeket áttekintő bevezető részének néhány kitételét.

A két világháború közötti időszakra nézve három értékrendet különböztet meg Pomogáts Béla, a konzervatív (hivatalos), a „nyugatos” és a harmincas években ezek mellé lépő „népi” értékrendet, bár jelzi, hogy „több” is lehetett. Valóban több volt, és én ezt az állapotot nem tartom értékválságnak, hiszen a szellemi élet mindig és mindenhol vitákban, éles ütközésekben dolgozza ki magából a jellegadó, időtálló mozzanatok, alkotásokat, gondolatokat, irányzatokat. Még az sem tekinthető értékválságnak, ha egy politikai erő hatalmával visszaélve egy bizonyos fajta kulturális szférát preferál, amennyiben élni hagyja a többit. Az értékválság a diktatúrák sajátja. Az a helyzet az értékválság generálója – s ebben már osztom a vitaindító véleményét –, amely a negyvenes évek végén jött létre Magyarországon, amikor „a magyar kultúra hagyományaitól és természetétől tulajdonképpen idegen értékrendet” (P. B.) kényszerítettek rá a magyar szellemi életre. És épp ehhez közelített az irodalmi közéletnek az elmúlt két évtizedben fokozatosan kifejlődött állapota, ezért beszélhetünk válságról ma is. Immár nem a politikai diktatúra, hanem ideológiai diktátumok elvén fosztódik meg a magyar szellemi élet a szerves továbbélés, a természetes nézetütköztetésekben történő hagyományformálás lehetőségétől.

Szóvá tehetném még, hogy a konszolidáció utáni Kádár-korszak irodalomtörténet-írását Pomogáts Béla túlzott nosztalgiával illeti. A zsdanovizmus vonalas, osztályharcos doktrínáihoz képest valóban üdítően széles lett a lukácsista-marxista horizont is, de azt azért kár volt állítania, hogy ebbe „minden” belefért. Azonban felesleges bővebben kifejteni ellenvéleményemet: a kortárs emlékezik, az utókor meg belenéz a kézikönyvekbe. Viszont fontosnak tartom kiigazítani,

pedig látszólag jelentéktelen mozzanat, a vitaindító irodalmunk nagyjait illető címkéit: „A magyar végzetel viaskodó Ady mellett az európai küldetést őrző Babits, a vidéki Magyarország krónikáját író Móricz mellett a városi Magyarország lelki helyzetét bemutató Kosztolányi” – sorolja Pomogáts Béla. Belátom, címke nélkül nincs irodalmi közgondolkozás, na de a címkéket se ártana időnként megújítani, vagy esetleg megkettőzni, megdöbbszörözni, hogy legalább némileg stimmeljenek. Mert hát Ady vajon nem európai küldetéssel tört-e be Dévénynél, s Babits nem viaskodott-e épp eléggé a magyar végzetel? Móricz „vidéki Magyarországa” vajon nem „városi” a *Rokonokban*, a *Kivilágos kivirradt*gban, Kosztolányi *Pacsirtájának* Magyararkanizsája, az *Aranysárkány* Szabadkája nem a „vidéki Magyarországról” hozott-e hírt? S akkor még nem is említettem az *Erdélyt. A Nero, a véres költőt*. Mondom, jelentéktelen hibának látszik ez a laza általánosítás, de rögtön stigmává válik a címke, ha az elmúlt évtizedek egyik legfőbb irodalmi frontvonaláról nézzük. Mert Babitsot az teszi európaivá, Kosztolányit városivá, hogy a mai urbánusokhoz sorolt szerzők őket tüntették ki figyelmükkel, őket választották totemnek, s így Ady, Móricz a népieknek „jutott”, nem is a tudatos választás, hanem az ellenpontok formális logikája szerint. Ez aztán nyomot hagyott a megítélésükön is: az úgynevezett népnemzetiek gyanakodni kezdtek Babitsra, Kosztolányira, úgy, mintha valóban egy másik törzs totemjei lennének, s az SZDSZ-re szavaznának, az urbánusok meg úgy láttak hozzá Ady és Móricz „megszelídítéséhez”, mintha valóban tigriseket fogtak volna be.

Nem elég, ha kimondjuk: nekünk mind a négyen kellenek, mindahányan kellenek, akik kultúránkat gazdagították, az is kell, hogy levegyük róluk a méltatlan címkéket, s ha lehet, ne is tegyünk újakat rájuk. A címkék csak arra jók, hogy ellentétet gerjessenek ott is, ahol csak különbözőség van.

Hogy lehet-e kijavítani a kulturális értékrendünk torzulásait? Lehet-e megszabadulni az előítéletektől, stigmáktól? Nem tudom, de bízom benne, hogy sikerül, mert e nélkül a bizalom nélkül fel kéne adnom egész pályámat, s ahhoz már öreg vagyok. Bizalmamat az támasztja alá, hogy oly erős, nagyszerű és életképes örökségünk van, hogy arra vissza lehet csatlakoztatni a kortárs-művészetet, és mint akolba, vissza lehet terelni a húsz év alatt elcsángált és szélnek eresztett jószágainkat, kulturális értékeinket. S talán az új magyar remekművek már ebbe az akolba születnek.

BERTHA ZOLTÁN

A magyar irodalom teljességéért

Csonka-Magyarországon csonka-magyarok élnek: ez a Reményik Sándortól napjainkig közmondásossá vált tétel igazolódott 2004. december 5-ének „feke-te adventjében” is, amikor is az anyaország többsége érzelmi-erkölcsi értelem-ben kitagadta határon túl élő testvéreit a nemzetből. A lelki-szellemi nemzetegység minőségigénye – a spirituális készítés, hogy Adyval, Németh Lászlóval, Illyéssel szólva „a Templomot” mindenképpen fel kell építeni – azonban leg-

jobbainkban sohasem veszett el. Bár a nemzeti közömbösséget és felelőtlen-
séget sokáig táplálta és ma is duzzasztja a kommunista diktatúra öröksége, az
értékszempléleti teljesség kikerekedésének lassú folyamata talán mégis előre-
halad. Amikor '45 után szinte fél évszázadig közös elnyomatásban szenvedett
lényegében minden autentikus irodalmi irányzat, a valódi népi realizmustól a
kísérletező avantgárdig, a nemzeti sorsirodalmiságtól az elvont létértelmezé-
sekig, de a vallástól a metafizikai bölcséletig, az ősiséget kutató néprajztól a
tradicionális etikáig, a művészet, a tudomány, a hitélet, a filozófia, a jog min-
den hiteles törekvéséig is, vagyis a magyar kultúra hagyományos egészének
összes területe, határokon túl még maga az anyanyelv használatának az elemi
emberi joga is megkérdőjeleződött, akkor kialakult bizonyosfajta természetes
szolidaritás az értelmiségi és egyáltalán a gondolkodó társadalomban. Azért,
hogy kivétel nélkül minden kulturális érték igazi és elfogulatlan megbecsülést
élvezhessen (hiszen minden madár úgy énekel, ahogy a csőre áll, hogy Sütő
Andrást idézzük) a magyar irodalom- és kultúrtörténet-írásban évtizedek óta
talán Pomogáts Béla tette a legtöbbit. Ő is tudta mindig, amit Barta János
emlegetett, hogy az irodalom olyan szellemi közeg, áramlás, olyan fluidum,
amely az egészszet áthatja, s nem is csak a legkiemelkedőbbek életművét; meg
amit Kodály, hogy az égboltozat is a mindenféle kisebb-nagyobb csillagok ra-
gyogásától gyönyörű; vagy amit Németh László, hogy „a léleknek is olyannak
kell lenni, mint a madárnak – csapkodni, repülni, ha a föld porában is”; mert
„ez a szárnyakba szétozott, csapkodó, emelkedő ösztön az, amely felhők közt
tartja a madársereget.”

De az ő és a mások erőfeszítései ellenére másfelől mégis mélyülő egész-
ségtelen törésvonalak újra és megint zilálják a szellemi köztársaság minden
kizárólagosságot elvető lehetőségét és esélyét. Evidenciák esnek a politikai-
lag befolyásolt kánonformálás hadakozásainak áldozatául. A folklorisztikus
lírai-balladai novella mesterének, a *Kopjafák*, a *Székelyek*, az *Uz Bence*, a
Dsida által is méltatott *Havasok könyve*, a *Madéfalvi veszedelem*, az *Isten
igájában* szerzőjének – Nyirő Józsefnek – a köteteiben egyetlenegy emberel-
lenes vagy uszító sor sem található, ahogyan azt Szócs Géza nyilatkozta, azt is
hozzátéve, hogy nagy nemzet az, amelynek olyan írói vannak, akiknek mások
még a hamvaitól is félnek. Hogy most őt meg Wass Albertet is sokan szeretik
olvasni, hiszen eddig nem ismerték (mert csak kevesen merték emlegetni)
őket? Ez a visszahatása, ha valami évtizedekig tiltva van. „Tetszetek volna”
nem tiltani őket – meg legalább a fele magyar irodalmat – fél évszázadig. És
nem biztos, hogy felborul az egyensúly, hogy most meg már Áprily, Tamási
felejtődik: lehet, hogy őrájuk is több fény esik ezentúl. Általában az erőtelje-
sebben nemzeti elkötelezettségű, nemzeti szellemű, jellegű vagy színezetű
irodalomra, amelynek remekei – százával – (például Németh László világhírű
nőregényei) viszont még a címmutatóban sem bukkannak fel egy kánonkép-
zőnek szánt, sokszerzős és autorizált újabb monumentális irodalomtörténeti
kézikönyvben, amelyben Rejtő Jenő külön fejezetet kap. Nem az újra elhall-
gatott és elfelejtésre ítélt népi írók, Kodolányi, Sinka, Veres Péter, Szabó Pál
és mind a többiek, meg Juhász Gyula, Tóth Árpád, Nagy László, Csoóri Sán-
dor, Sánta Ferenc, Sarkadi Imre, a Hetek, a Kilencek, nem beszélve a kisebb-

ségi írók sokaságáról Reményiktől Dsidáig és Szilágyi Istvántól Kányádi Sándorig és Dobos Lászlótól Vári Fábián Lászlóig, rekesztődnek így ki még az egyetemi magyar szakos oktatásból is? A magát baloldalinak aposztrofáló (bár Magyarországon faramuci módon ez nem a tényleges szociális igazságosság eszményeit és az alullévők érdekeit képviselő, hanem inkább a bank- és nagytőke szolgálatát és zsoldját jelentő) irányzat kultúrpolitikusai éppen a minap jelentették ki, hogy ha megint ők készítik majd a nemzeti alaptantervet, akkor abban „Nyirőnek és társainak” nincs és nem is lesz helye. Még jó, hogy nem „bandáját” emlegetette egy katolikus lelkipásztori ihletettséggű írástudónak és korszakos szépművészet-formáló személyiségnek. Vagyis visszaállhat a jó eredeti, „normális”, megszokott kommunizmus alatti állapot, amikor éppen megint ezek a „nacionalista”, „reakciós”, „irredenta” stb. jelzőkkel megbélyegzettek szorúlnak ki a köztudatból is. Folytonosság lesz ez így a diktatúrával. És általában is az igazolódik ezzel, hogy a nemzetaverziótól gyötört oldalon könnyedén alkalmazzák a tiltást a nekik nem tetszőkkel szemben, míg a konzervatív, jobboldali, nemzeti-keresztény beállítottságú kurzusok az utóbbi évtizedekben nem üldöztek senkit, sőt a tolerancia jegyében az őket folyton gyalázó és kiiktató ellenfeleivel szemben is szinte öngyilkos módon engedékenyek voltak. Nyirő senkit nem szorít ki, őt viszont lefasisztázva annullálni lehet és teljesen tájékozatlan embertömegeket feluszítva, hogy a lábukat töröljék bele. Nem ugyanazok a módszerek tehát: a betiltás és a kitagadás brutálisan más, mint esetleg és legfeljebb az értékelésben felesleges összeméricskélési problémákat okozni. A mindennemű kiegyensúlyozottság biztosan illúzió, s az értékeléviszonyok nem is így működnek egy szerves és élő társadalomban, hanem rengeteg hullámmal, kitéréssel: vagyis érzelmi járulékosággal. De hát ez nem szintén a művészet úgynevezett emotív funkciója is egyben? Nem kibernetikáról van szó ugyanis, bár az emberi tényező nyilván még ott is meghatározó marad, nem kell ettől félnünk vagy ezen csodálkozunk. És nem akkor áll helyre a „kánon”, ha ismét a magyar sorskérdések iránt érzékeny irodalmiság kerül a háttérbe vagy a föld alá, merthogy akkor valóban nincs csatazaj, akkor csend van és szabadság, nyugalom és béke. Ha néhány kiváló magyar író viszont feltűnik a felejtés homályából, senkit sem bántva, akkor pedig rögtön itt az erőszak és a borzalmas jobboldali önkényuralom. Persze, lehet így is ítélkezni, mert a nemzeti felelősségtudatot, a védekező közösségi identitást is mindig lehetett a „sovinizmus” drasztikusan hamis vádjával rágalmazni és denúciálni. Pedig töretlen hittel embernek és magyarnak lenni éppen a magyar irodalmi kultúra legfőbb tanítása, Babits szerint is ennek a népnek éppen megalázottságában, kiszolgáltatottságában, ezer tragédiájában van „fájdalmasan *igaza*”. Vagy ahogy Dsida intette korát és utódait: „mindig magunkért, soha mások ellen”. Hogy ezt megfogadva (és az ankét- vagy vitaindító Pomogáts Bélával együtt) a humanizmus szellemében a magyar irodalom és kultúra csonkítatlan teljességéért állhassunk ki ma is és mindörökké.

Az irodalom (h)arcai

Ne áltassuk magunkat: az irodalom – beleértve az irodalomkritikát és az irodalomtörténetet – nem a béke szigete. Hogy mégis az, legfeljebb széplelkek gondolhatják, egészen addig, amíg meg nem támadtatnak, apolitizmusuk, „narcizmusuk” miatt (ahogy ez néhány évtizeddel ezelőtt történt). Az irodalom, akarja, nem akarja, a társadalom valamiféle tartozéka, következésképpen a politika is próbálja kisajátítani, aminek számtalan megnyilvánulását láthatjuk.

Az irodalomnak egyaránt vannak arcai és harcai. Arcok nélkül nincs érdemes művészet, irodalom. A harcok pedig hol belsőek, hol külsőek – vagy inkább a belső és külső harcok egyidejűeknek mondhatók. A legrosszabb nyilván az, amikor az irodalmi harcokba a politika közvetlenül beavatkozik, és meg akarja mondani, ki a jó író, ki a rossz, kinek a könyvei kiadásához, terjesztéséhez, tanításához szabad (kell) pénzt, paripát rendelni, kit kellene a pult alá száműzni, netán a könyvtárakból is eltávolítani. Ezeket a példákat, korokat ugyancsak jól ismerjük.

Pomogáts Béla felvezető tanulmánya azokról az újabb- és legújabb kori törekvésekről beszél, amelyek megpróbálják felülírni a múlt század hetvenes éveire kialakult magyar irodalomtörténeti konszenzust, „igazságot” akarván szolgáltatni a kánonon kívül maradt, jobboldalinak mondott íróknak. Itt az a fő baj, hogy egyes (olykor a teljes ismeretlenségből előbukkant) úgymond szakértők nem az esztétikai minőséggel, hanem az „oldallal”, mármint a politikailag meghatározott állásfoglalással érvelnek, és hogy helyet csináljanak az „újaknak” (az újra felfedezendőknél), a „régiek” közül szorítanának ki hagyományos vagy modern klasszikusokat.

Az irodalomnak, az egymást követő író és olvasó (befogadó) nemzedékeknek a belső (ön)mozgását természetesen tudomásul kell venni. Változik a világ, változik az ízlés, gyorsulnak a folyamatok, és aki tegnap, tegnapelőtt még népszerű, nagyon olvasott volt, mára túl lassúnak, unalmasnak tűnhet (amíg újra föl nem fedezzük bennük a mélységet). Ezt a folyamatot lehet rosszállni, ám inkább elemezni érdemes. Az én olvasatomban Pomogáts Béla nem erről a változásról beszél. Hanem a világnézeti alapozású – nevezzük nevén: politikai elfogultságú – kirekesztésekről. Ami persze nem csupán az egyik oldalt jellemzi. A régebbiekről, a második világháború utáni, „népidemokratikus” vagy szocialista jelzővel elláthatókról most nem beszélve (Szabó Dezső, Németh László – elégedjünk meg e két névvel), továbbra is meg kellett küzdeni Babitsért, Szabó Lőrincért. És amikor ezen a fázison túljutott az irodalompolitika, az irodalomtörténet, előjöttek az új vitatémák. Amelyeknek egyik, már-már hihetetlen megnyilvánulása volt, hogy Illyés Gyulát, sőt az *Egy mondat a zsarnokságról* című korszakos verset is akadt, aki megkérdőjelezze.

A legeslegújabb polémiák tárgyai, azaz alanyai közül itt elsőként Nyirő Józsefet említeném. Azt a Nyirőt, akit az egyik tábor már Tamási Áron elé helyez-

né, a másik – a szerencsétlen újratemetési kísérlet, a hamvak bőröndös Erdélybe utaztatását követően – fasisztaként megbélyegezve végleg kiiktatná a magyar irodalomból, nem véve tudomást az írói életmű első, jelentős szakaszáról, a székely népéletből és (részben kétségtelenül misztikus) hagyományokból táplálkozó kitűnő novelláiról, pályakezdő regényekről. Ugyanakkor szinte nevetséges, hogy az új (rég?) Nyíró-hívók az erdélyi magyar irodalom olyan személyiségeit nem próbálják „ébreszteni”, mint Kuncz Aladár, Áprily Lajos, Kós Károly, Karácsony Benő – vagy akár Ligeti Ernő (aki ugye megírta a *Súly alatt a pálma* című irodalomtörténeti visszaemlékezést a két háború közti romániai történésekre).

De létezik egy másfajta – alighanem nemzedékinek mondható – jelenkori irodalmi-irodalomtörténeti igazságtalanság is. A pár évtizede vagy csak pár éve elhunytak méltatlan elfeledése, kihagyása az újsütetű kánonokból. Pomogáts Béla Déry Tibort, Tersánszkyt, Nagy Lajost említi – teljes joggal –, én ide sorolom Nagy Lászlót is. És ami még meglepőbb, hogy a 20. századi magyar próza egyik legnagyobbja, akin a mai középnemzedék legjobbjai nőttek fel, Mészöly Miklós is mintha „kimenne a divatból” – és ezt épp a jó utódok tették szóvá a *Privát Mészöly* címmel vetített, méltányos, Mészöly írói alakjához, művéhez méltó dokumentumfilmben.

Azt gondolom, korántsem csak erdélyi panaszként szólhatok két, már eltávozott költőbarátomról, nemzedéktársamról: Szilágyi Domokosról és Lászlóffy Aladárról. Ők is hovatovább „felejtve vannak”. Amibe belejátszhat mindenféle előkerült szomorú papír (jelentés); ezeket helyükön kell értelmezni – a költészeti értéket nem semmisíthetik meg. Tudom persze, hogy a magyar társadalom (az erdélyi magyar is) még nem tudta feldolgozni a múlt dokumentumait, szomorú vagy éppenséggel szegényteljes oldalát, ám ahogy Tar Sándor novelláit nem lehet leírni, ahogy a *Mephisto* örökre a magyar filmművészet dicsősége marad, a *Búcsú a trópusoktól*, az 1969-es Szilágyi-verskötet vagy Lászlóffytól a *Helsinki 1975* igaz költészeti érték, nem akármilyen esztétikumba nőtt korodokumentum.

Akik ezeket a műveket kitagadják, magukat szegényítik, minket próbálnak megfosztani kincsektől.

L Á N G G U S Z T Á V

Irodalmi értékrend

Az irodalmi értékrend ma divatos neve **kánon**. Ez mindig is létezett, csak a kánonalkotó irodalmárok úgy voltak vele, mint Jourdain úr a prózával; művelték ugyan, de nem tudták, mit cselekszenek. Amikor Rimay János azt írta Balassi Bálintról, hogy úgy járt „minden magyar elméjek előtt”, akár „az sas az apró madarak előtt”, lényegében a Balassi-kánon megalapítására tesz kísérletet.

Kérdés persze, melyet ma már aligha tudunk eldönteni, hogy valamennyi kortársa egyetértett-e ezzel az értékítélettel. És ez valamennyi, Rimay után

megfogalmazott érték-kijelölésről elmondható. Egyáltalán azt kell tudomásul vennünk, hogy egy korszak ízlése jegyében kialakított értékrend nem tart örökké; az ízlésváltozások melyek az irodalmi stílusváltások okozói és következményei egyszerre a korábbi értékrend felülvizsgálatára, esetleg egyenesen érvénytelenítésére törekszenek, ami egyet jelent egy új értékrend megalapozásával. Ez természetesen a hagyomány érték-szerkezetét is átalakítja, mivel a hagyományba sohasem fér bele a múlt teljes szellemi öröksége; minden új értékrend átrendezi a tradíciót, mintegy saját előtörténetét „írja meg” az újraképzett, újra-elbeszélte múltban. Mint T.S. Eliot megjegyzi, a múlt sohasem lezárt és végleges, hanem minden új mű átalakítja azt, pusztán azzal, hogy beilleszkedik az előtte létező rangsorba. Tudjuk például, hogy a Gyulai Pál vezette nemzeti klasszika nem sokra becsülte Vajda János költészetét. Ady Endrének kellett jönnie, hogy lírájának előzményét fedezve fel „Gina költőjének” érzelmi és iránybeli nonkonformizmusában, a magyar irodalmi hagyomány előkelő helyére emelje Vajda életművét. Az egyes korszakok érték-vitái tehát egyszerre folynak a mindenkori jelenben, az élő irodalom értékeinek újra-rangsorolását illetően, és a múltra vonatkozóan is, a hagyomány-szerkezet átrendezése érdekében.

Ha valamely értékrend megszilárdult, vagyis általánosan elfogadottá vált, nyugalmi időszak köszöntött be az irodalom életébe, és tartott mindaddig, amíg a következő „kánon-reform” igénye (és szükségessége) fel nem merült. Mivel a régi és az új értékrend vitája (és viszálya) a nyugalmi időszakhoz képest aránylag rövid ideig tartott, és az értékrend-csere a régihez hasonlóan meggyőző hierarchiát eredményezett, ezeket az átmeneteket a korstílusok idejének embere nyilván kevésbé érezte válságnak, mint a modern kori változásokat. Csak hogy a történelmi idő egyre gyorsabban pergett, a változások minden területen tudományban, politikában, társadalmi viszonyokban és még sok egyéb síkon egyre rövidebb időközönként követték egymást, ami azzal járt, hogy a nyugalmi időszakok mind rövidebbé váltak. Gondoljunk csak a magyar irodalom korszakaira. Középkor, reneszánsz, barokk, klasszicizmus mind olyan korszakok, melyek írói és olvasói otthonosan mozogtak a korstílusban, amelybe beleszülettek. Az utolsó európai korstílus, a romantika még kitartott magyar kezdeményezőjének, Vörösmartynak az élete végéig. Ezután azonban minden írónak, költőnek nyilván a többi művészeti ág valamennyi képviselőjének is meg kellett érnie, hogy az általa képviselt érték- és hagyományrend „kimegy a divatból”, érvényét veszti, legalábbis részlegesen. A változások korábbi rendje visszájára fordult: az átmenetek válságként megélt szakaszai nyúltak hosszabbra, mint a nyugodt érték-bizonyosságok időszakai. Ezért beszélünk ma oly gyakran és oly meggyőződéssel értékválságról, holott csak az történik velünk is, ami az európai emberrel évezredek óta történik.

A múlt értékei természetesen nem vesznek el a válságként megélt változások során. Ami érték volt, az érték is marad. De mint utaltam rá, a hagyomány egy szelektív és hierarchikus szerkezet, melynek összetevőit a mindenkor érvényes (vagy egyes csoportok által érvényesnek tekintett) értékelvek alapján válogatják össze. Indokolt az értékek összességét „történelmi értékek halmazának” nevezni, melyből csak a mondott válogatás „nevez ki” egyeseket hagyo-

mánynak. Természetesen kívánatos lenne minden közösségnek ezt az egész „érték-halmazt” birtokolni, az értékrend és a hagyomány azonban számos külső tényező hatására (is) alakul ki. Ideológiai, társadalmi, politikai elvek, eszmék és érdekek alakítják még oly személyesnek vélt ízlésünket, és az sem mellékes, hogy az értékrend-alkotó társadalmi csoportok („értelmező közösségek”) melyikének van több lehetősége a maga érték- és hagyományrendjét a nagyközönség tudatába vésni, akár intézményes háttérrel. Ha mindez szigorúan irodalmi szempontok szerint történnék, és az ezzel kapcsolatos viták az „irodalmi reszpublika” belügyei maradnának, valószínűleg több történelmi érték menekülne meg a feledéstől. Ez azonban nincs így, amibe nem szabad bele-törődnünk, de szemet hunyni sem szabad fölötte.

Azt mondják, ma a posztmodern korban élünk. A posztmodernitás azonban maga is ideológia; azt hiszem, a globalizáció korának ideológiája. Mint ilyen, szemben áll mindennel, ami a preglobalizációs” korok értékvilágához tartozik. Ebből következően jóval több benne a tagadás, mint az állítás, az érték-elvetés, mint az értékteremtés. Persze lehet, hogy ezt csak a régi, a történelmi” értékek bővületében eltöltött olvasói élet mondatja velem; számomra Babits Mihály vagy Arany János még mindig időszerűbb olvasmány, mint számos kortársam művei. De az eddig történt változások logikája ébren tartja annak lehetőségét, hogy korunk holnapján, a történelmi értékek újra-válogatása, új hagyománnyá szerkesztése során a ma elfeledettnek vagy mellőzöttnek látott művek ismét a rangsor előkelőbb helyére kerülnek. Hiszen – a posztmodernitás (egyik) állításával ellentétben, a történelemnek soha sincs vége.

M Á K F E R E N C

Értékválság vagy felszabadultság?

Töprengések az elkötelezettségről

Egyetlen jó dolog történt velünk az elmúlt immár közel negyed évszázad során: hogy végre megélhettük a lelki és szellemi felszabadulásunkat. Hogy megszabadultunk az ideológiai megfelelések kényszereitől. Jó érzés egyedül maradni a vonuló falkákkal szemben, és ez ritka történelmi pillanat. Arany János és Kemény Zsigmond még nem mondhatta volna ezt ki, a nemzetek nagy száradában természetes volt a közösségvállalás ethosza: a tisztességes, sorsközösséget vállaló ember előtt nem volt más lehetőség. Babits Mihály viszont már kimondta, hogy a kegyetlen valósággal szemben csak a hagyományok fegyelme képes rendet teremteni a belső tájainkon. Így jutott el a felismeréshez: csak a nemzeti klasszicitás eszméje emelheti őt ki az alantas ideológiák és a megrontó erők bűvköréből. Egyedül-maradt ember volt ő is, mint kortársai közül a legkiválóbbak valamennyien. Pedig igazából még nem is sejtette azt a rettenetet, ami e hazában az ő korát követni fogja.

Felszabadultságomat – akár az őszi lugasok csöndjébe menekült arisztokrata – én is a klasszicitás élményében vélem meglegelni. Számomra bizonyosság, hogy az értékválság, amely körülöttem fonnyasztja a tájat és a lelkeket, rajtam kívül tombol, éppen ezért nem képes kikezdeni az általam ápolt és becsült szépségeket. Ilyen volt az iskolám és a neveltetésem. Nekem a balkáni katedrák közelében a tanítóimmal és a tanáraimmal szemben kellett meglegelnem a megtartó és felemelő szellemi értékeket. És mint régen a szorgalmas inas, akkor szabadultam fel, amikor meglegeltem a saját utamat. Engem nem kötnek divatos kánonok irodalomhoz, művészethez, tájhoz és hazához. De mindenütt otthon érzem magam, ahol a magyar tájban a teremő lélek és az alkotó szellem palástjának bíbora megcsillan.

Persze bennem is folyamataiban született meg a felismerés: a kincseimet nekem magamnak kell összeszednem, ezt a munkát nem bízhatom senki másra. Az soha nem vezetett jóra – vagy csak a legkritkább esetben –, ha bizonyos érdekek és elkötelezettségek mentén valaki megkínált a maga meggyőződésével. Nota bene: igazából nem is találkoztam életemben kettőnél több őszinte „meggyőződéses” emberrel, rájuk mindig szeretettel gondolok vissza. Délvidéki kisebbségi sorsunkban – ezt látni kell – fölénk kerekedtek az idegen érdekek, amelyek az emberi kapcsolatoktól kezdve az intézményesült közéleten át mindent megmérgeztek. Délvidéki kisebbségi sorsunkban semmi és senki nem volt eredeti önmaga, mindent átrajzolt és elvarázsolt a megfelelési kényszer terhe. Ezért nehéz ma számot vetni a trianoni Délvidék történelmével és történeti valóságával. Vajon ki látta, ki láthatta a Délvidék igazi arcát? Annak felfedezésére és felismerésére egyetlen járható út létezik a számomra, amelyről az előttem szóló így beszélt: a teljes irodalmi, a teljes írott örökséget kell birtokba venni. És vele együtt persze mindazt a hagyományt, örökölheto értéket, amely méltóvá tesz bennünket az utódlásra.

Egy a Délvidék múltjával foglalkozó terjedelmesebb kronológia összeállításának szövevényes útvesztőit járom mostanában, és egyre határozottabban körvonalazódik bennem a keserű felismerés: a Bánságnak és a Bácskaságnak nincs hiteles XX. századi történetírása. Nincs olyan hitelt érdemlő társadalomtörténeti munka, amely a történeteknek megfelelően mutatná meg a délvidéki magyar ember életét, sorsát, ezernyi megpróbáltatását és kínjainak garmadát. Trianonnak öt nemzedéke próbált meg magának otthont és hazát teremteni ezen a lenti vidéken (is), de alig született olyan szépirodalmi mű vagy történeti munka, amely megmutatta volna a megmaradásért vívott iszonyatos küzdelem lényegét. Mintha minden vállalás a megnevezéssel bíbelődne: hogyan nevezze meg a másodrendűséget, a kifosztottságot, az üldöztetést és a pusztítás nyomán támadt rémületet? Klasszikus fogalmak és klasszikus helyzetek, és mégsem született – mert nem születhetett – regény, dráma, zsoltár vagy opera, netalán kolostori freskó, amely megmutatta volna a históriás helyzet lényegét. A szellemi zavarok tehát nem újkeletűek a Délvidéken, az értékudat és az értékvédelem tiszta fogalomszerűségében – reményeim szerint – csak mostanság, négy balkáni háború szomorú következményeként van megszületőben. Most, hogy végre megtaláljuk a magunk és a közösségünk történeteit. Azokat a történeteinket, amelyekben az igazi értékeink is megmutatkoznak: a szeretet és a hűség példái, a szolgálát tiszta öröme, a helytállás méltósága.

A Délvidék valódi történetét és a történetéhez méltó irodalmát most kell megírni, amíg élnek az események elszenvetői és tanúi, amíg nem válnak legendává a történetek. (Brodarics István az igazi tanú, és nem Kanizsai Dorottya.) Még ott állnak a tájban a hiteles megszólalók. A felszabadultságnak a ritka pillanata ez, hiszen az írástudók felett már nincs hatalma a megfelelési kényszereknek, elmondhatják – elmondhatnák – hát szabadon a közösség elesetségének okait. Elmondhatnák, hogy sorainkban is akadtak olyanok, akik folyamatosan hazudtak szebb jövőt a reményvesztetteknek. Hogy születtek pomádés könyvek, mert ez volt az elvárás, és a diktátorokat ünnepelték ódáikkal a költők, mert szakadatlanul ez volt a követelmény. Életünk és sorsunk értékviszágairól nekünk most kell beszélnünk, amikor az örvények sodrásából keressük a kiutat. A délvidéki ember sorsáról, a tanú jogán, mindenki szabadon szólhat. És ettől bizony sokan megrémültek. Akad, aki úgy véli: „Fennáll és nyitott annak a kérdése is, hogy vajon etikus-e ezekről a személyekről olyanoknak értekezniük, akik már nem élnek a Vajdaságban, és az itteni létfeltételekről már kívülállóként, de semmiképpen sem pártatlanul mondják ki ítéleteiket.”

Persze ez már csak a múlt szellemének visszhangja, mintha még mindig léteznének véleményre (és értekezésre) feljogosítottak, és valahol, lent mélyen, a megbélyegzettek közössége, a hallgatásra kényszerítettek. Mintha csak az üldözők beszélhetnének és az elüldözöttek nem. Ezzel az üzenettel szemben élelem meg igazi szépségében a felszabadultságomat, amelynek világosságában egyre tisztábban látom a délvidékiségünk lényegét. A Délvidék semmivel sem pótolható része a magyar hazának, önmagában is egy régió, melyhez fogható nincs – és nem peremvidék, ahogyan tanították nekünk, amelynek végre fel kellene ismernie alsóbbrendűségét. Eposzok és balladák vidéke, színes panorámák karneválja, ahol az ember boldog sorsának beteljesítésére született. De kegyetlen hordákból is kijutott nekünk, mint ahogyan szervilitásból és szolgálkúségból is.

Bármit mondjanak is a fanyalgók, biztos vagyok benne, most jött el az ideje a valódi történeteink megírásának. Most jött el az ideje megmutatni irodalmunk, művészeti és művelődési életünk, intézményeink és egyházi valóságunk igazi történetét. Nem azt, amelyet a többségi nemzet, a hatalom szívesen hallana és olvasna – mert eddig ez történt –, hanem mindazt, ami ténylegesen megtörtént velünk: amit alkottunk, teremtettünk, pusztítottunk vagy letagadtunk. Most kell szólni az eltakart régi nagy elhatározásokról, de most kell szólni a közösség ellen elkövetett bűnökről is. Többé nincs hitele a mívelt boldogságnak, a megtévesztésnek és a mindig újrateremtett hazugságnak. Minden, ami a múltunkban érték volt, annak igazi hitelét a délvidéki ember előtt a közösség szolgálatának hófoka adja.

Nem küzdhet a történelem tanúja értékzavarral, ha a szabadság megjelenési és megnyilatkozási formáit nemzetünk klasszikus gondolkodóinak műveiben keresi és leli meg. Klasszikus értékeinket nem lehet kikezdeni. Más kérdés, hogy pontosan meghatározható érdekekből eredően becsmérhető és gúny tárgyává tehető valamennyi. De Iluska Kukorica Jancsi hűséges szerelme marad akkor is, ha valaki belső indítatásból utcalányt vél benne látni. Ennek azonban már semmi köze sincs sem Petőfihez, sem a nemzeti eposzunkhoz.

Régi és új kánon

Január elején talán ugyanazon a napon érkezett a két felkérés. A *Somogytól*, Kaposvárról, hogy fejteném ki a véleményemet Pomogáts Béla vitaindítójáról. És a Városi Televíziótól, Debrecenből, hogy szólnék pár szót Wass Albertről. Az elsőnek örültem, azonnal elfogadtam. A másodikat igyekeztem elhárítani, mondván, annyit írtam és beszéltem már róla. Meg különben sem értem, miért éppen most, miért megint. Mert hogy születésnapja lesz – hangzott az indok. Erről eszembe jutott, hogy de hiszen tavaly ilyenkor már részt vettem egy stúdióbeszélgetésen, úgy-ahogy kifejtettem, mit tartok a szerzőről és a körülötte kialakított kultuszról. Faggassanak most mást – ódzkodtam tovább, hozzátéve, találjanak valaki kollégát az egyetemen. De hiszen ott ők ajánlottak – érveltek újra, azzal is biztatva, nem baj, ha kifogásokat fogalmazok meg akár az életművel, akár a túlértékeléssel kapcsolatban: megkérdeznék egy középiskolai tanárt is, aki viszont igen lelkesedik az íróért. Végül kötélnek, azaz kamerának álltam.

A riporter közbeszólással – „De hiszen *A funtinelli*...-t beválasztották a tíz legolvasottabb regény közé” – egyszer ha megszakította (nagy)monológom: – Rendben, a születésnap az alkalom. De évről évre megünnepelni? S vajon hányan tudnák megmondani a (városi) televízió munkatársai közül, mikor született, mondjuk, Ady Endre, Móricz Zsigmond, Tóth Árpád? Mikor Szabó Lőrinc, Sarkadi Imre, Sánta Ferenc? – hogy csak a városhoz szorosabban kötődők kerüljenek szóba. És Tamási Áron? Itt katonáskodott a szomszédban, és tán az Ady Társaság is tagjai közé választotta. Nem beszélve Németh Lászlóról, akit a *Válasz* is a városhoz fűzött, aztán a Bocskai-kert, ahová lakni, dolgozni, eszméit valóra váltani jött, s aki ha csak a *Debreceni káté* szerzője volna, akkor is szobrot érdemelne Debrecentől, az életmű arányait, értékeit tekintve többet is, ha már egyet Wass Albert is kapott.

De hányat az országban! Feltehetően a körülötte támasztott legendák következtében. Hogy meggyilkolták. Hogy a Nobel-díj várományosa volt. Hogy a berlini olimpián aranyérmes lett, ám román színekben nem volt hajlandó a dobogóra állni. De glória a fejére azért is, mert megparancsolta: Adjátok vissza a hegyeimet! Az viszont, hogy mi lenne, ha visszaadnák – kik valakik? –, már nem járja meg a szoborállítatók eszét. Mint ahogy az sem – mert ehhez olvasni kellene, például az elfogultsággal biztosan nem vádolható Németh László korabeli kritikáit –, hogy hány hasonló, ne adj’ Isten, nagyobb tehetséget adott a két világháború közötti erdélyi magyar irodalom! Kapásból sorolva: a tájékozódáshoz nélkülözhetetlen *Súly alatt a pálma* szerzőjét, Ligeti Ernőt. A könnyedségben is fájdalmas hangú regények, a *Napos oldal* vagy a *Pjotriska* íróját, Karácsony Benőt. Aztán azokat, akik a hazai Wass-kultuszt megalapozó *Kráter Kiadó* újabb sorozatainak „felfedezettjei”: a szókimondó keserűségben és a tehetetlenség dühében semmivel sem alábbvaló Székely Mózes, alias Daday Loránd, a beszédes című két regény, a *Zátony* és a *Csütörtök* írója, Berde Mária,

akár a *Földindulás*, de még inkább a *Tüzes kemence* írójaként. A valóban Nobel-díjra jelölt Markovits Rodion, az egykor világsikert aratott hadifogoly-regény, a *Szibériai garnizon* s a groteszk humorával *Svejk*et idéző „útirajz”, az *Aranyvonat* alkotója. Bánffy Miklóst vagy Kós Károlyt nem is említve. A terjedelmes életmű gazdáját, Szántó Györgyöt sem, holott az önéletrajzi művei tán értékesebb dokumentumok, mint Nyíró József regényes emlékezései.

És így tovább. Bármily meglepő, nem restelltem felmondani az egykori szemináriumi hallgatóimmal közösen megtanult leckét. A stábbal együtt maradtunk még rövid ideig. A kamera leállt, én azonban folytattam a magánbeszédem. Mintha csak a *Somogy* felvetette kérdéseken töprengenék. Pomogáts Béla békebeli jó szándékán, egyeztető igyekezetén. Hogy elhitesse: a hetvenes évek közepére már valódi legalitása és elfogadottsága lett az irodalom nyilvános értékrendjének. Egyetemi hallgatói, majd folyóirat-szerkesztői tapasztalataim kétségeket támasztanak: a vizsgákon még Komját Aladár, Barta Sándor, Illés Béla is tétel lehetett, de hogy meg ne csaljon az emlékezetem, előveszem a Kossuth Kiadó 1982-es *A magyar irodalom történetét*, és ebben is ott vannak bizony a kisportrék, az irodalomtudomány címszó alá rendelve pedig a Révai Józsefé. Vagy mégis – egy másik állítás szerint – a múlt század végére alakult volna ki az az értékrend, amely ma „megrendülni látszik”? Nem csak látszik, meg is rendült – már a kilencvenes évek elejére. Amikor dogmává kezdett száradni az amúgy kiváló esztéta emlegette, kölcsönzött gondolat, miszerint az író csak annyira felelős a hazájáért, mint egy asztalos – párhuzamosan azzal a szinten kölcsönbe vett szellemeskedéssel, mely kinyilvánítja: az író nem népben, nemzetben, hanem alanyban s állítmányban gondolkodik. Lehet, tényleg volt idő, midőn a „nemzeti tudat letéteményesét, védelmezőjét, fenntartásának legfontosabb eszközét” az irodalomban látták. Ez a kor azonban nem a rendszerváltoztatás ideje volt. Ez idő tájt már gúny tárgyává lett a népszolgálat, a feladatvállaló irodalom. Tanulmányok, durva hangú cikkek hirdették, itthon, de a (cseh)szlovákiai és a romániai magyar lapokban is, hogy az új kánonban nincs helyük azoknak, akik a nemzeti-nemzetiségi önazonosság megőrzéséért korábban hasznosan munkálkodhattak ugyan, ám akik szemlélete, eszménye avítottá lett. Néven is nevezték őket: Dobos László, Duba Gyula, Gál Sándor ott, első-, de másod-, sőt harmadsorban is Sütő András pedig emitt, Farkas Árpádot hozzászavva. S a régi kánon helyett az újhoz ragaszkodva, tűzön-vízen át. Így lett a kánonvezető, amúgy kiváló Bodor Ádám beszélgető-könyvével azonos értékű a *Hollóidő*, Szilágyi István remekműve, hogy manapság ugyanazok biztassák a szerzőt a Magyar Művészeti Akadémiából való kilépésre, akik évekig várakoztatták, míg a digitális akadémia tagjává választották. Dac? Bosszú? Lejáratus? Megfosztás a tekintélytől? Mint itthon – mondjuk – Illyés Gyula és Csoóri Sándor esetében. Milyen értékrend jelentethette meg a *Beszélőben* (VI. évf. 7-8. sz.) az *Egy mondat Illyés Gyula* című, becsületbe gázoló persziflázst? És milyen írathatta Petőcz Andrással az egészet? Benne az alábbi szakaszokat: „könyveden táncolja néked/ a parasztcselédet,/ álnépi hős,/ aki egy nemzettel viselő,/ / de ha kell,/ együtt ebédel/ mindenfélékkel,/ miniszterrel,/ és egyébbel;/...// hol Illyés Gyula,/ ott Illyés Gyula:/ terrorról okítja népet/ versében, és nézed, mint/ a zsarnokság tükörképét”. Aztán Csoóri antiszemita-ként történő megbé-

lyegzése, mindegy, hogy életműve egésze cáfolata ennek. Ám hogy a bélyeg sosem kophat le, bizonyosság rá a tavaly augusztusi És-beli cikk, ahol Babarczy Eszter mintegy mellékesen meg merte említeni: a *Nappali bold* körül gerjesztett vita „visszanézve érdektelennek és ártalmatlannak” látszik, szerinte ezt is és az antiszemitizmust is „az SZDSZ és az MSZP közé kifeszített antifasiszta koalíció” emelte be a fontos politikai témák közé. Paul Lendvai sietett is kioktatni: a tárgyban, mielőtt megszólalna, végezzen el egy posztgraduális kurzust.

Elkalandoztam. A fentiekkel, persze, már nem terheltem a tévéseket. Az olvasókkal sem teszem. Arra azonban még szánnék egy-két szót, hogy bárcsak úgy lett volna, ahogy Pomogáts Béla tartja – vagyis hogy az irodalomtörténet-írás és a kritika szigorúan ügyelt az értékelés és a kiválasztás igényességére. Oktatóként és olvasóként mások a benyomásaim. Úgy rögzültek, hogy ha a hallgatóból hiányzik a minimális történelmi, társadalmi és életrajzi ismeret, áriázhatunk akkor jelentésképzésről. Úgy, hogy a „nagy elbeszélés” (és a szerző) megszűntének (halálának), ezzel egyidejűleg a „nyelvi megelőzöttség” tényének bejelentése maga után vont a valóságvonatkozások semmibe vételét, de a tohuvabohu beszédet, a bennfentesség bikkfanyelvét is. Az elidegenítést – irodalomtól, olvasástól. Mára alig változott a (beszéd)helyzet. Megszűnt ugyan a „nemzeti identitást sértő” művelődéspolitikai, de messze az az idő is, amikor a politika még „kiemelkedő fontosságot tulajdonított az irodalomnak”. És e tekintetben semmi biztató jel. A Székely himnuszozó (zászlózó) és Wass Albertező politikusoknak jó lenne legalább azt tisztázniuk, ha már nem szépírókat, akkor geológusokat segítségül híva, hogy a szikla kő-e. Marad-e vagy pediglen porlik?

RIGÓ BÉLA

Az érték-mérték antinómiái

Parttalan eszmecserére számíthatunk. Pomogáts Béla (a továbbiakban P. B.) sem fért bele saját vitaindítójába. A téma első számú szaktekintélyének könyveiből és egyéb írásaiból persze sok minden pótolható. A *Literatúra* 2004./ 3-4. számában a *Magyar irodalom a magyar társadalomban* című cikkében pl. azt írja: „A magyar társadalmat és a nemzeti kultúrát mindig is igen nebezen feloldható „antinómiák”, vagyis belső ellentétek tagolták, és ezek (...) radikalizálódtak a rendszerváltás nébány hónapos kegyelmi időszaka után.” (A terminust P. B. Németh Lászlótól vette, aki Szekfű Gyula Három nemzedékére reagált *A magyar élet antinómiái* című vitairatában.) P. B. antinómiái közül a legelső volt „A nemzeti és az európai orientáció ellentéte.”

Egy millenniumi tréfa szerint évezredünk első felében volt erős államunk és nem volt magyar irodalmunk, de félidőben cseréltünk. Latinul lettünk keresztények, európaiak. Írásbeli kultúránk egy szűk szellemi elit belügye volt. Miközben szóban létező magyar nyelvű poézisünk századokon át próbálta az írásbeliség sáncai mögé beverekedni magát.

A magyar nyelvű (írott) irodalmat is külföldről importáltuk. Tudós papok hozták be az akkori világ szellemi középpontjából, Wittenbergából. (Shakespeare is oda küldte Oxford helyett Hamlet királyfit.) A 16. századi magyar literátor Luther társának, Melanchtonnak a tanítványa. (Vagy egy tanítvány tanítványa, mint Bornemisza Péternek Balassi Bálint.) A hasonló értékeket felvonultató ellenreformáció majd Rómához kötődik. S bár közös céljuk volt a török kiűzése, az egyik oldal ennek érdekében alárendelte magát az egységes birodalomnak és egyháznak, a másik szerint viszont a közös célnak csak a szabadság és függetlenség értékei adhatnak értelmet. Abban sajnos, egyetértettek, hogy aki – ideológiailag és politikailag – a túloldalon áll, annak a kultúrája is ellenséges. Freskóját lemeszeljük, a könyvét elégetjük, íróját, olvasóját gályára küldjük. Ennek helyességében kételkedni pedig árulás. (A toleráns Erdély szabályt erősítő kivétel.) A Martinovics-perben elítélt nemesi ellenállók és a jozefinisták még Kufstein rácsai mögött sem békülhettek. Csak a reformkori országgyűlések csúcán (kegyelmi pillanat) mondhatta ki Kölcsey: „*Jelszavaink valának baza és (nem pedig vagy!) baladás*”. Az utókor persze együtt szereti Kölcseyt az általa leértékelt Csokonai-val és Berzsenyivel. A jelenkor azonban már nem ilyen engedékeny.

Irodalmunk jelene Trianonnal kezdődik. (Ady – korát megosztó – nemzet-halál-víziói is ekkor igazolódtak.) A veszteség közös, ám az egyik oldal érthetetlen igazságtalanságról beszél, a másik megérdemelt büntetésről. (Lehazaárulózásuk helyett gondoljunk a Himnuszra vagy a Szigeti veszedelemre!) Trianon mérhetetlen szenvedéseket okozott, ám – akárcsak Mohács után – irodalmunkban virágzás követte. Elég végigtekinteni a folyóiratok listáján. (A P. B. által említett *Nyugat*, *Napkelet*, *Válasz* mellé tegyük oda a *Szép Szót* is!) Ám a veszteség igazi nyeresége, hogy az elszakadt területeken létrejöttek(!) a magyar irodalom új régiói. Ezek mindmáig mozgásban vannak. (Romániában Nagyváradról Kolozsváron át tolódik a centrum a Székelyföldre. Szerbiában Szabadka Újvidékkel vetélkedik.) A magyarországi regionalitás ennél későbbi. A *Híd*, a *Korunk* vagy az *Erdélyi Helikon* jóval korábban indult, mint magyarországi vidéki folyóirataink. Valaha Budapest fejlődése tehetette versenyképpessé kultúránkat. Ma Európa is a regionalitást preferálja. Értsünk belőle!

Nemcsak a határok mozogtak, hanem az emberek is. A huszadik század hét évtizedét (1919-'89.) jellemezte az erőszakos politikai emigráció. A szülőföldjükről az „anyaországba” menekülő humán értelmiségi csoportok is emigránsok, sok alkotó pályáján okozott törést ez az átültetés. Ám az idegen nyelvi közegbe kényszerültek veszteségei szinte törvénytörések. (A Márai-életmű is csak a hazatérés sikere után kellett a világnak.)

P. B. – ennyi karakterben – nehezen vázolhatná fel a magyar emigráns irodalom labirintusait. Példanévsorai mégis reklamálsra ingerelnek. Én például *Molnár Ferenc* és még néhány világsikerpolgár nevét hiányolom. Elvégre olyan nevek csinálták meg Hollywoodot, mint mondjuk, *Lengyel Menyhért*. Mások diadalmasan menekültek körbe Európát, lásd: *Háy Gyula*. (Ez a kifejejtés ismerős jelenség: a Bartók-évet Moszkvában a Bolsoj csodálatos bemutatóval ünnepelte, de a Mandarint nem engedték, csak a Kékszakállút és a Fából faragottat. Lengyel gyanús nyugatos, Balázs Béla pedig náluk volt lekáderezve.)

P. B. minden számára fontos értéket megpróbál átmenteni. Így kerül „*a népi mozgalomnak elkötelezett Illyés*” mellé „*a városi Radnóti...*” Szerintem Illyés mellé városinak Szabó Lőrinc kívánkozik. Az inkább bukolikus Radnóti a *halálával* került a halhatatlanok közé: a *Bori notesz* nemzeti öncsonkításunk megrázó lírai dokumentuma.

Az asszimiláció hozadékai és problémái végigkísérik irodalmunk egész történetét. Régi tréfa, hogy a magyarok legnagyobb költője szlovák, a szlovákoké magyar, ez a bajuk egymással. (Cézlás Hviezdoslav-Ország Pálra.) Első jelentős magyar írónk, Heltai Gáspár erdélyi szásznak született. Zrínyi Miklós egy elhorvátosodott dalmát családból származott, latin tannyelvű jezsuita iskolában nevelkedett német nyelvterületen. Tudatos döntése, hogy – horvát bán léte – magyarul ír. (Kortársai ezt megérezve tarthatták Gyöngyösi Istvánt nagyobb költőnek.) II. Rákóczi Ferenc magyar szabadsághős, de memoárjait franciául, önvallomásait latinul írja.

A magyarság befogadó volt Trianonig, akkor hirtelen sokan lettünk Medúza tutaján. Az addig akár erőszakkal is asszimilálókból „fajvédők”, kitzsítók lettek. (Máig is élnek utódaik...) Radnóti személyes sorsának paradoxona, hogy ő haláláig maradt hű magyar és hívő katolikus. A bizonyítékot (*Nem tudhatom...*) minden iskolásnak tanítjuk. Sajnos, többnyire hibásan, a költő ugyanis nem a pilótával, hanem sorstársaival vitázik. A járkáló halálraítéltek akkoriban már csak az ellenségben bízhattak. Bennük reményt keltett az ország elkezdődő bombázása is. Felzúdulással fogadták, hogy Radnóti reménykedni sem akar a szülőháza pusztulása árán elnyerhető megszabadulásban. (Elkötelezettségéről árulkodik a vers befejezésének korábbi változata: „*Szűz Mária, borítsd ránk virrasztó égi fátylad!*”)

A vitaindító ellentmondásai törvényszerűek. P. B. nemcsak tudósa, hanem gyakorló ápolója is értékeinknek. (Lásd: Illyés Alapítvány, Anyanyelvi Konferencia stb.) A kölcsönös kiátkozások helyett kompromisszumaival egy hatékonyabb értékmentő szemlélet kialakulását segítené. Célja nemes, ám sok mindenben túlhaladta az idő. Irodalmunk kincsestára folyamatosan gyarapszik, értékei már semmilyen kötelező kánonba nem férnek bele. (Ezt bárki beláthatja, aki P. B. listáit saját hiánylistáival próbálja meg kiegészíteni, és közben azon is tűnődik, milyen értékrend alapján szorítja ki ma a protokoll első helyéről a 100 éves Weöres Sándort a 150 éves Gárdonyi Géza.) Matematikai hasonlattal élve eddig elsősorban a legnagyobb közös osztó elve szerint szelektáltunk. A jövőben praktikusabb lenne közös többszörösöket keresni, és a minél teljesebb értéktárból válogatni különböző felhasználási szempontok szerint. (Ma is léteznek, uralkodnak különböző régiók, irányzatok, csoportok ízlését, ideológiáját, politikai meggyőződését tükröző értékrendek!) De ehhez tisztázni kell az értékmérő alapelveket: a műveket szövegük alapján kell megítélni, az életműveket az alkotó teljes munkásságát figyelembe véve! A tananyagot pedig konszenzussal kell összeállítani!

A már említett Literatura száma is kegyelmi pillanatban jött létre. Az EU friss tagjaként jelentkeztünk angol nyelvű mutációjával. Már akkor sajnáltam, hogy P. B. megállt Németh Lászlónál, nem utalt forrására, Kantra, aki *A tiszta ész kritikájában* négy antinómiában foglalta össze gondolkodásunk legfőbb prob-

lémáit. (Pl. hogy a tér és idő végtelen-e vagy sem, létezik-e Isten mint szükséges való stb.) Kant nem tett igazságot az egymásnak ellentmondó ítéletek között, hanem magukat az ítélet-párokat minősítette a tapasztalattól elszakadt tiszta ész spekulációinak. Ezt mi is megfontolhatjuk. Sajnos ettől még a mi tapasztalható ellentéteink nem nyernek feloldozást.

R Ó N A Y L Á S Z L Ó

Árokásás helyett

Aki közel kerül a kultúrához, irodalomhoz, szükségszerűen szembesül a kérdéssel: mi értékes, mi nem, melyik az a mű, amely gazdagít, melyik, amelyik rombol. Az esztétikának többféle válasza ismert ezekre a kérdésekre, de sokszor ezekben is megnyilvánul a felelet lehetőségeit mérlegelő egyéni ízlése. Másként érzékelt a művében rejlő értéket Lukács György, Füst Milán és Sík Sándor. De abban alighanem egyetértettek, hogy az irodalom értékteremtő, még ha másként is keresték ennek megjelenését. S ez a különbözőség arra irányítja az értékelni vágyót, s az értéket kutatót: létezik-e az irodalomban megingathatatlan, mindenki számára fenntartás nélkül elfogadható érték? Ha például Füst Milán esztétikájának némelyik mehökkentő megállapítására gondolnak, a válasz: nem! S talán magyarázatra sem szorul, mekkora a távolság Lukács György és Sík Sándor értékszemlélete között.

A művekben megmutatkozó, a belőlük kiolvasható értékek közül a legfontosabb talán az igazság megjelenítése. (Megint óvatosan közelítenék ehhez a tényhez: már Pilátus is azt kérdezte, mi az igazság.) Azt azonban fájdalmasan tapasztaljuk, hogy az igazság fogalma játékszere lett a hétköznapi politikának, relativizálása behatolt az irodalomba (és egyéb művészeti ágakba is), s az érdekek hálójában egyre bizonytalanabb a jelentése. A 19. században fölöttébb eredményesen működött a cenzúra, melynek az volt a rendeltetése, hogy a művekből kigyomlálja az igazságot, amely akkor majdnem az egész nemzet által képviselt igazság volt. Kisserű hivatalnokok a hatalom igazsága nevében ítéleztek. Rájuk gondoltam, amikor azt olvastam, hogy Esterházy Péter előadásából önhatalmúlag kihagytak egyet-mást, ami – az alkalmi cenzor szerint nem egyezett a politikai hatalom nézeteivel. Ez az egyetlen kiragadott eset is jelzi, mennyire nehéz kinek-kinek igazságát megjeleníteni. Pedig a személyes igazság elfojtása súlyos értékrombolás forrása is lehet.

Az értékek iránt tanúsított érzékenység, a jó és a rossz közötti választani tudás képességét az iskola fejleszti, elsősorban az irodalmi, nyelvi és művészettörténeti nevelés keretében. Itt tanulják meg a diákok az értékörzés módját, szerencsétlen esetben pedig az értékesztést alakítják ki bennük a helytelenül megválasztott olvasmányokkal, értékelésekkel, esetenként túlértékelésekkel és kihagyásokkal. Amikor Pomogáts Béla arról ír, hogy jelenleg az értékhierarchia csúcsára emelkedett (emelték) Nyíró József, Wass Albert és Tormay Cécile, jogos indulattal szólhatott Babits Mihály „elhalványulásáról”, Tersánszky Józsi Jenő kiebruda-

lásáról, József Attila öngyilkossága miatti elítéléséről. Az értékek körét nyilván bővíteni kell: Nyirő József, *az író*, teremtett, bár politikai szereplése (még 1947-ben is szerepet vállalt kisbarnaki Farkas Ferenc szélsőjobboldali „kormányában”) – finoman fogalmazva kevésbé rokonszenves. De ha netán egy érdeklődő diák a tananyagon túl akar ismerkedni Tormay Cécile és Wass Albert alkotásaival, nem feltétlenül szembesül értékekkel, annál többször antiszemita kijelentésekkel.

Kinek-kinek a kötelessége és felelőssége az iskolai helyes, nyitott értékszemlélet kialakítása? Nyilván azoké, akik a minisztériumokban ezzel a témakörrel foglalkoznak, tankönyveket rendelnek, bírálják és bíraltatnak, magyarán konszenzus híján saját értékszemléletüket képviselik, valósítják meg. (Nem szólnék arról az elképesztő jelenségről, hogy a keresztény szemléletet és értékeket hangoztatva ugyanúgy kilúgozzák az értékek közül a 20. századi keresztény irodalmat, például Sík Sándort, mint rosszemlékű elődeik, ez azonban nem meglepő, hiszen a mostanában megjelent irodalomtörténetekből is hiányzik ennek az irányzatnak a tárgyalása, még említése is.) Pedig, ha valamiben, ebben a kérdésben valamiféle egyetértésre kellene törekedni, hogy mindegyik érték megfelelő képviseletet kapjon. Az eddig kirobbanó vitákban nyoma sem volt a kellő egyeztetéseknek, még kevésbé az egyetértésnek.

Napjaink irodalmi és kulturális értékválságának fájdalmas jele az általános nyelvromlás és -rontás. A rontás egyik kézzelfogható ténye az Anyanyelvi Konferencia meghalasztása, holott ez az intézmény a magyar nyelv (és vele a nemzettudat) megőrzésének egyik legfontosabb, a világ magyarságának körében is elismert kezdeményezése. A romlás csüggesztő tényeit naponta tapasztalhatjuk, a parlamentben épűgy, mint a médiumokban. Ezekből sugárzik a tudatukba, intézményesítve a durvaságot, ízléstelenséget, amely immár átszivárgott az irodalomba és megosztotta a nyelvhasználatot. (Vele a gondolkodást.)

A néhány éve elhunyt, a nyugati világban élt Sulyok Vince, aki szívósan őrizte magyar nyelvét (s vele magyarságtudatát), írt anyanyelve „maradék szavairól”. (Pomogáts Béla *Nyelvbaza* című gyűjteményéből idézem.):

*Ügyelek is rájuk nappal-éjjel,
s arra is, hogy másokéival
ne nagyon keveredjenek,
mert ezek a szavak az én
anyanyelvem maradék szavai,
anyámtól örököltem őket, apámtól,
falumtól, bazámtól s a bazám
költőitől és pásztoraitól.
Azóta velem korosodnak és kopnak.
És most már örökjogon enyémeek.
Hazámból csak ők maradtak velem.
Hazámból csak ők jöttek el velem.
S halálunkban is egyek maradunk.*

Hová tűnt a szavak becsülete, értékfordó szerepe? Németh László írta későbbi feleségének, Démusz Ellának 1924-ben: „... papírt szedék elő, s itt az ágyban fogalmazom meg a legjobb akaratú levelet, amelyhez valaha ember hozzákezdett... A régi szeretetet akarom visszahozni...” (Szilánkok Németh

László levelezéséből 1914-1948., Éghajlat Könyvkiadó.) Mára a szeretetből hadakozás, az ütés és visszatérés maradt. Hogyan is beszélhetnénk értékörzésről, értékkerentésről, ha ez lett a divat? Ha ezt „gazdagítják” mindazok, akiknek épp az ellenkezője volna kötelességük? Németh László Veres Péternek szánt levélfogalmazványában „a politika lejárató malmáról” írt nagyon találóan. Nem sejtette, hogy e levele megírása után majdnem háromnegyed évszázaddal ezek a malmok még szörnyűbb dübörgéssel nyomják el az értékeket őrző és kifejező szavakat, a gyűlölet indulatával telítve a mindennapi létet. Nem ártana minden felelős, írással foglalkozónak megszívlelnie Reményik Sándor *Az igéről* írt versének intelmét:

*Vigyázzatok ma jól, mikor beszéltek,
És ábitattal ejtsétek a szót,
A nyelv ma néktek végső menedéktek,
A nyelv ma tündérvár és katakombá,
Vigyázzatok ma jól, mikor beszéltek!*

Nyelvünk egyik legnagyobb művésze, tisztaságának elkötelezett őrzője, Kosztolányi azzal a kérdéssel vívódott, hol a magyar nyelv helye a földgolyón. Ha így bánunk vele, nemcsak a nyelvünk és vele a magukat magyarnak vallók száma zsugorodik tovább, hanem önbecsülésünk is, nem szólva tekintélyünkéről, amelyet elődeink vívtak ki a nemzet számára. Beteljesedhet Márai Sándor *Halotti beszédének* torokszorító jóslata, mely szerint az aztékok módjára mi is elenyészünk.

Való igaz, „ismét értékválságról kell beszélünk” az irodalomban is. Ezt – Pomogáts Bélát idézem – nemcsak, sőt nem elsősorban az idézte elő, „hogya mögöttünk lévő két évtizedben valóban számot kellett vetnünk a korábbi évtizedek értékromboló és a nemzeti identitást sértő művelődéspolitikájával, hanem az is, hogy a történelmi változások nyomában kibontakozó művelődéspolitikai stratégiák megkérdőjelezték a mindmáig érvényesnek tekintett irodalmi értékeket is, magát az 'értékhierarchiát'.”

Kicsit módosítva: nem az a probléma, hogy az érvényesnek tekintett irodalmi értékeket megkérdőjelezték, hanem inkább az, hogy átértelmezték az irodalmi érték fogalmát. Újra meg újra a nemzeti értékek elsőbbségét hangsúlyozzák, a közkeletű nemzetfogalom azonban kirekesztő, az lesz tehát az irodalomnak (és a képzőművészet, színházművészet) egyik tartománya is, amely pedig európai értékrenddel gazdagítja a hazaiakat. Egyre szélesebb az árok, amely a kétféle érték szemléletet elválasztja, sőt szembeállítja, holott inkább egyesítésükre, legalábbis párbeszédükre volna szükség és igény. Mi haszna van a nemzeti tudat erősödésének abból, ha megkérdőjelezzük Kertész Imre magyar voltát? A katolicizmus hitelességét nem a kiközösítések és az egyházi cenzúra erősítették, hanem Szent Pál szeretethimnuszának gyakorlati megvalósítása. Ez az analógia a kultúrára is érvényes, amelyet öngyilkosság politikai rokon- és ellenszenvek alapján szétvagdalni.

A választást igénylő tanulság irodalmi és *irodalomtörténeti* értékmódosulásról szól, érdemes volna azonban felvetni azt az értékválságot is, amelyet az irodalomtörténet- és *irodalomtudomány* szembenállása gerjeszt. Egyik-másik irodalomelméleti iskola képviselőjének elemzését hüvelykezve Fejes Endre köny-

vének címére emlékezhetünk: „Gondolta a fene!” Az értékeket veszélyeztetheti az az ezoterikus megközelítés és nyelvhasználat is, melynek tartományában szép lassan érdektelenné válik maga az értékhordozó és -teremtő, azaz a műalkotás. Ennek elemzése is sok szemponttal gazdagítaná az értékörzés vagy értékválság kérdéskörét.

V A S Y G É Z A

Az értékek hullámmozgása

Mi az ember legelső értéke? Mindenkinek az édesanyja. A kicsiny gyermek kétéves kora táján kezd „leválni” az édesanyjáról, azaz önálló személyiséggé formálódni. S ezután még vagy húsz évig tart, amíg felnőtté érik. S örömeiben vagy nagy bajában idősen is kihez fordulna még, ha lehetne, élete párja mellett? Bizony az édesanyjához.

Az anyakép mindenki számára örök érték. S ehhez hasonló az anyanyelv is. Nem véletlenül kötődik ez a fogalom az édesanyához, még akkor is, ha valaki árván nevelődik fel. A mi anyanyelvünk, a magyar mintegy háromezer éve létezik, változik, gazdagodik. Összefüggő szövegemlékeink ugyan csak hét-nyolcszáz éve vannak, de némi odafigyeléssel azokat is megértjük. A 16. századból fennmaradt gazdag irodalmi anyag pedig, noha régiesnek nevezhető, ma is esztétikai élményt nyújtó olvasmány. Múltunkat alapvetően három forrásból ismerhetjük meg. A történelem írásbeli és tárgyi dokumentumai mellett a szépirodalomból. Maga a szépirodalom persze ennél sokkal többet jelent. Formálja, gazdagítja nyelvismeretünket. Meghatározó lehet a szerepe önmagunk és a többi ember, a társadalom megismerésében. Emberré és magyarrá formál.

Korántsem mellékes tehát, hogy az egyén, s általánosabban az egyének összessége milyen irodalmi nevelésben részesül a családban, a közoktatásban, majd felnőtt életében. Mint minden nevelési tevékenységnek, az irodalminak is vannak ösztönös és tudatos formái. Ösztönösnek is nevezhető, hogy a kisgyerekek a családban mesélnek, verset mondanak. A köznevelés az óvodától az érettségig már nemcsak tudatos, hanem szabályozott is. Formálisan nincsen szabályozva, gyakorlatilag azonban eléggé egyoldalúan, a piac által irányítottan zajlik a diákok iskolán kívüli és a felnőttek iskola utáni irodalmi „nevelése”.

Minden művészetnek megvan a maga története. A művészetek jellegéből következik, hogy a remekmű ezer vagy száz év múlva is elfeledhetetlen érték. Homérosz nem ér kevesebbet, mint Lev Tolsztoj, Balassi Bálint, mint Babits Mihály. Így viszont azzal kell számot vetni, most csak a magyar irodalomnál maradván, hogy egyre több a klasszikus értéknek nevezhető mű. Ezeknek egy része a jelenkorig jutva természetesen megfakult. Nem kis részben azért, mert értő olvasása az átlagosnál több, alaposabb művelődéstörténeti ismeretet kívánna meg. Az irodalomtörténészeknek ez nem gond, viszont az átlagdiákok számára egyre elháríthatatlanabb feladatnak bizonyult már a múlt század utolsó harmadában is az 1800 előtti magyar irodalom olvasása. Átlépvé a jelenkor-

ba pedig már azzal kell szembesülni, hogy a 19. század irodalma is kezd hasonló sorsra jutni, beleértve Jókai Mórt és Arany Jánost is. Ennek az lett a következménye, hogy az úgynevezett régi magyar irodalom, az 1800 előtti már csak jelképes mértékben kap helyet a középiskolai oktatásban. Megnyugtató, hogy a világirodalom kapcsán nem történt drasztikus korlátozás. Fokozatosan csökken a 19. század részesedése is, bár ebben része van az óraszámok fél évszázada tartó csökkenésének.

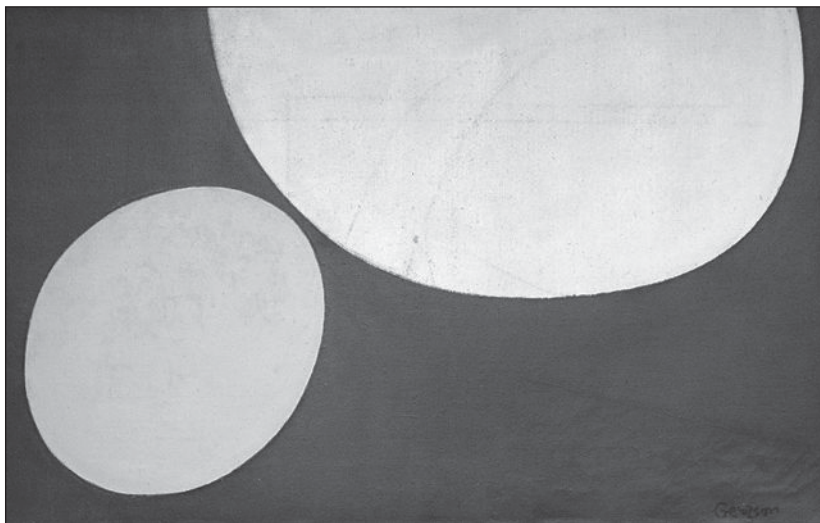
Mit tehetnek a tantervek összeállítói? Természetesen mindig a korabeli irodalomtudományhoz fordulnak. Tudjuk azonban, hogy legalább száz éve ez a tudomány sem egységes. Keresik tehát azt, hogy mi a korszerű, mi a véleményformáló. A szűkebb ezredforduló társadalmá nem tartja igazán fontosnak a szépirodalmat, az irodalomtudományt. Sem a politika, sem a média. Az átlagember követi ezt a tendenciát, s irodalmat legfeljebb szórakoztató funkciója miatt olvas, abban a hiedelemben, hogy a lektúrnek van esztétikai értéke. Az irodalom egyre inkább csak tantárgy lett, amelyet legalább közepesre illene teljesíteni, miként a matematikát vagy a történelmet. A tudomány pedig nagymértékben bezárkózott önmagába, a posztmodern bővületében olyan szaknyelvet alakítva ki, amellyel a közoktatásban semmit sem lehet kezdeni, másrészt pedig, az új irányzatot egyedül üdvözítőnek tartva, szinte az egész huszadik századi magyar irodalmat leminősítette. Így ennek a korszaknak az az értékrendje, amely az 1970-es, 1980-as években elég tartósnak mutatkozott mind a klasszikusok, mind a kortársak tekintetében, számukra hiteltelenné vált. Elsősorban a népinek, nemzetinek nevezett alkotókról van szó (Németh László, Illyés Gyula, Tamási Áron, Nagy László, Juhász Ferenc, Sütő András, Sánta Ferenc, Csoóri Sándor, stb.), de hosszan lehetne sorolni másokat (Déry Tibor, Vas István, Mándy Iván, Kálnoky László, Jékely Zoltán, stb.)

Mire az irodalmi életben a posztmodern hagyománnyá kezdett válni, tehát 2000 táján, felerősödött egy a posztmodernnel ellentétes tendencia, amely azokat a lényegében konzervatív huszadik századi szerzőket állította a középpontba, akik 1945 vagy 1948 után kiszorultak az irodalmi életből, a köztudatból. A nagy minta az 1990 után kibontakozó, s teljesen indokolt Márai-kultusz volt. Némi késedelemmel követte őt Wass Albert, majd Nyíró József, végül Tormay Cecile, hogy a névsor hírességeit soroljam. S van olyan vélemény, hogy a „túlreprezentált” nyugatos írók rovására is hely illetné őket. Az igazság sajnos az, hogy a közoktatásban a nyugatosokra is egyre kevesebb idő jut, s hogy az utánuk következő nemzedékek sorsa hozzájuk képest igen mostoha. A magam részéről például nem tudnék esztétikai, jelentőségbeli különbséget tenni Babits Mihály és Illyés Gyula között, s nem tartom helyesnek, hogy ha Juhász Gyulát számon kérhetően ismerni szükséges, akkor Otlík Gézárt vagy Nagy Lászlót miért nem.

Az 1990 táján még szilárdnak bizonyult kánon azóta folyamatosan válságban van. Ez a válság azonban gyakorlatilag szakmai lenne, ha egyes valódi és önjelölt szakemberek, publicisták és politikusok nem tennék az esztétikai kérdéseket hitvitává. S ha a tantervek összeállítóiban volna bátorság, s például Illyés Gyulától nem egyetlen, szabadon választható lírai mű lenne az előírt törzsanyag.

Tudomásul kellene venni, hogy a kánon nemcsak többféle lehet, hanem mindig több szintje van. Az irodalomtörténeti kánonban minden értéknek benne kellene lennie, ízlésektől függetlenül, s legfeljebb annyi lehetne az eltérés, hogy hol az egyik, hol a másik irányzat, szerző, mű kap nagyobb hangsúlyt. Az iskolai törzsanyagba sajnos viszonylag kevesen kerülhetnek csak be, s akiknek a neve szerepel, azok is sokszor egy névsorban kapnak helyet, amelyből néhány szerző tanítandó, egy-két művel vagy művészlettel. Az új tantervnek előnye, de hátránya is, hogy – a tavaly a sajtóban harsogott véleményekkel ellentétben – igen nagy tanári szabadságot ad a szerzők és a művek megválogatásában. Nyirő József sem vált kötelezővé, csak bekerült egy névsorba. Elgondolkoztató viszont, hogy Tamási Áronnak a nevét sem írták le. A kortárs irodalomból pedig egyedül Kertész Imrét nevezték meg, tehát teljes a szabadság. Remélhetően a tankönyvek azért orientálni fognak, mert egyetlen tanártól sem lehet elvárni, hogy széleskörű tájékozottsággal rendelkezzen. Bizonyára nem mind-egyikük tudja, hogy „kortárs” író Juhász Ferenc, Csoóri Sándor, Bertók László, Bodor Ádám, Ágh István, Szilágyi István vagy Esterházy Péter, és lezárult életművével is kortársunk az utóbbi években elhunyt Bella István, Gion Nándor, Lázár Ervin, Nagy Gáspár, Szabó Magda vagy Utassy József.

Megnyugtató, hogy a közoktatásban nem történt meg a nemzeti irodalmi kánon radikális átalakítása. Az viszont kérdéses, hogy a bölcsészkarok milyen tanárnemzedékeket fognak kibocsátani, hogy azok milyen irodalomszemlélettel fogják értelmezni és tanítani a nem kis részben általuk kiválasztott alkotókat és szövegeiket. Nem fogják-e esetleg „röghöz kötésnek” érezni azt, hogy Magyarországon tanítanak magyar nyelvet és irodalmat, történelmet, bármi mást.

SZÉPIRODALOM

C SERNÁK ÁRPÁD

A közkatona

Menyhárt Boldizsár 1901. január 1-jén született Kispesten. Gyermekkoránál nem kívánunk hosszan időzni, csak annyit mondhatunk, hogy bár sohasem tartozott a legjobb tanulók közé, nem volt sem túl magas, sem túl erős, mégis különleges gyereknek tartották. Átlagos felnőtt ésszel megmagyarázhatatlan tetteivel mindig felhívta magára a figyelmet. És ennek egyetlen oka volt: kivételes igazságérzete.

Ha több tejet kapott a bögréjébe, mint a testvére, addig öntögette, amíg egyforma nem lett. Az osztályban mindig kiállt a gyengébbek, a kövérek, a sérültek, a bármilyen módon vagy bármilyen okból hátrányos helyzetbe került társai mellett. Dolgozatíráskor sohasem puskázott, és ha valakinél ezt észrevette, nem jelentette, hanem egyszerűen elvette és összetépte az értelmetlen előnyökhöz juttató papírlapot. Egyszer, egy mezei futóversenyen észrevette, hogy az egyik fiú levág egy kanyart. Utána eredt és meggátolta abban, hogy tovább fusson. Összeverekedtek. Ezáltal ő is elesett a győzelem és a jobb jegy esélyétől, de ez nem érdekelte. Nem tudta volna elviselni, hogy egy csalót ünnepeljenek győztesként. Kedvenc játékszere a fakard volt, és már egész kicsi korától kezdve rajongott a lobogókért, címerekért, címeres pajzsokért. Visszatérő álma volt, hogy lovagi tornán vesz részt: talpig páncélban ül almásderes lován, a csődör horkant, hosszú haja lobog a szélben, ő lándzsáját előre szegezve vágat és kiüti a nyeregből két fegyverrel támadó feketeruhás ellenfelét.

Ha hetvenes-nyolcvanas éveiben valaki megkérdezte Menyhárt Boldizsárt, Boldi bácsit, mit utál a világon a legjobban, azt felelte: a vörös színt. Ezek után nehezen érthető, hogy 1919-ben miért harcolt a Magyar Vörös Hadsereg önkéntes postás zászlóaljában, de, aki egy kicsit ismeri a magyar történelmet, cseppet sem csodálkozik ezen.

Menyhárt Boldizsárt 1918 tavaszán besorozzák és kizavarják az olasz frontra, októberben még részt vesz a diadalmas caporettoi ütközetben, majd két héttel később hazazavarják és leszerelik. Nem csak őt. Mindenkit. Az összes magyar katonát. Ott áll Magyarország kivérezve, négy év és három hónap elszánt harc után, védtelenül, megfosztva hadseregétől. Miért? Mert 1918. november 1-jén Károlyi Mihály miniszterelnök, magyar főnemes létére már akkor az oroszok nagyhatalmi törekvéseit segítve, saját hazájával szembefordulva, leváltja a nemzeti hősként tisztelt Szurmay Sándor tábornokot, és kinevezi az iszákos Linder Béla tüzér-törzskari ezredest, aki még ezen a napon parancsot ad: a magyar csapatok tegyék le a fegyvert! A legyőzött Oroszországgal és Romániával békét köt. Ki érti ezt? Még Arz Artúr vezérezredes, a birodalmi vezérkar főnöke sem értette, aki távbeszélőn kioktatta az újdonsült hadügyminisztert, hogy ilyen parancsot nincs joga kiadni, hát akkor hogyan érthette volna ezt egy a frontról hazatérő,

hónapokig oroszláncként küzdő, hazafias érzelmekkel telített 18 éves kispesti postásfiú? Hogyan láthatott volna bele a nagyhatalmak politikai játszmáiba, ahol ördögi módon adják-veszik a kisembereket, a kis nemzeteket.

Linder Béla tíz napig volt miniszter, aztán eltűnt a szemünk elől, jóformán semmit sem tudunk további életéről. Ha ezt a júdási tettet nem követi el, ma azt sem tudnánk, hogy valaha a világon volt. Egy névtelen senki volna. De tíz nap nagy idő. Tíz nap alatt el lehet követni akkora hőstettet, hogy híressé, és akkora gazztetet, hogy hírhedtté váljunk.

Egy időre próbáljunk megfeledkezni erről a kérészéletű hadügyminiszter-ről, és térjünk vissza az 1919-es esztendőhöz. Kéttucatnyi kommunista ragadja magához a hatalmat. Közben a Trianon Palotában folyik Magyarország halálos ítéletének a megfogalmazása. Márciusban néhány kommunista, eleinte önkéntes alapon, Vörös Hadsereg néven megpróbálja újraszervezni a feloszlatott magyar hadsereget. Postás és vasutas önkéntes alakulatok jönnek létre, hozzájuk csatlakozik Menyhárt Boldizsár is, aki nem sokat foglalkozott politikával, és főként nem volt jövőbe látó, ő csak azt érezte, hogy bajban van a hazája, és abban a pillanatban nem látott más módot, hogy megvédje.

A Vyx-jegyzékben foglaltaknak megfelelően az ország területének kétharmadát antant csapatok vagy általuk a nyakunkra küldött cseh, román, szerb erők szállták meg. Miskolcot, Szikszót, Ongát magyar csapatok híján, a csehek; Tiszalúc, Hernádnémeti, Kemely térségét pedig a románok.

Ebben a kétségbeejtő helyzetben megindul az „Északi hadjárat”. A „Vörös Hadsereg” néven újraszervezett magyar haderő 1919. május 20-án Emőd térségéből támadást indít Miskolc visszavételére. Május 22-én elfoglalják Felsőzsolcát és Ongát is. A postás zászlóalj délután 5 órára érkezett meg Felsőzsolcára. A zászlóaljparancsnok úgy rendelkezett, hogy az 1. zászlóalj maradjon tartalékban a nagyvendéglőnél, de küldjön ki biztosításnak egy szakaszt Arnóra és a szikszói útra. A 2. század menjen előre Ongára, a 3. század a felsőzsolcai kastélyban helyezkedjen el, de biztosítsa a vasútállomást és Felsőzsolca keleti határát.

A 2. század este bevonult Ongára. A katonákat házaknál szállásolták el, akik a több napos harc után, a parancsnok utasításai ellenére nem felöltözve, puskával a karjukon tértek nyugovóra, hanem biztonságban érezve magukat, levetkőzve, mint otthon, békeidőben.

Boldi hajnal felé arra ébredt, hogy a házigazdája erélyesen rángatja a vállát, és azt kiabálja, hogy menekülj!, menekülj!, a csehek betörték a faluba és gyilkolják a magyarokat! Az utca végéről már hallatszott a puskaropogás. Boldi a kapu felé rohant, de egy barna kislány utána szaladt és azt kiabálta: Ne arra, onnan jönnek, inkább a pincébe! A fegyverzaj mellett egyre közelebből hallatszott a román és cseh nyelvű üvöltözés. Beugrott a pincébe. Az udvaron patkódobogás, hallotta amint a házigazdát faggatják. Valaki bejött a pincébe, lépések, egy lövés, nagyot kong egy üres hordó, káromkodás, aztán távozó lépések... Újra jön a gazda: Menekülj, mert megint jönnek! Gyorsan ki a pincéből, neki a kertnek Felsőzsolca irányába. Átgázol a Bársonyoson, végre kijut a faluból. Jó messze jár, amikor hátra mer nézni. Megdermed: idegen katonák közelednek csatárláncban az út két oldalán. Futásnak ered. Érzi, a távolság nő, de az ereje fogytán. Hol vannak a társai? Géppuska kelepel, golyó süvít a feje

mellett. Hasra vágódik, majd több száz méteren át kúszik... Eszébe jut az olasz front. Ott sem volt ennyire szorongatott helyzetben. A lövések ritkulnak. Már látja csapattársai védelmi vonalát Felsőzsolcánál. Csak odáig érjen el! Hirtelen nyilallást érez a jobb lábában, a combja tájékán. Furcsa érzés, fájdalom, melegség önti el. Tapogatja magát. A keze véres lesz. Megsebesültem, villan át az agyán. Futni próbál, de gyilkos fájdalmat érez minden lépésnél. Így, kínlódvá éri el az övéit. Valaki a domb mögül kúszik érte és magával rántja. Meglöttek, mondja és eszméletét veszti. A miskolci Erzsébet Kórházban tér magához.

Menyhárt Boldi néhányadmagával megmenekült, de – később megtudja –: Éjszaka egy cseh légionárius zászlóalj Szikszónál vonatra ült, és az éj leple alatt az Ongán nyugvó 2. század hátába került. Az ongai állomásról indították a támadást, miután az őrség tagjait bajonettel leszúrták. Ugyanakkor Kemely felől román egységek indítottak támadást. A századparancsnokot és szakaszparancsnokát a postamester házának tornácán lőtték le, hajtóvadászat kezdődött a házaknál... Ezen a napon 52 embert gyilkoltak meg Ongán, 24 postás katona hajnalban esett el, 23-at elfogtak, és alsó ruhában Gesztely felé hajtották őket. A Hernád-hídnál mind a huszontháromukat megölték; a magyarul is értő idegenek szadista módon lemészárolták a védtelen foglyokat. A holtakat 1919. június 9-10-én exhumálták. Az exhumálást végző Dr. Fiedler Ferenc a jegyzőkönyvben ezt írja: „A vörös postás ezredből lévő hullák egy részének a feje szét volt verve, valószínűleg puskatussal. Ruhájukat nem találtam, csak ing és gatyá volt rajtuk, semmi más... A hullák között volt egy 16 éves ongai parasztfiú...”

Menyhárt Boldizsár felépülése után hazautazott Kispestre. Tisztán látta, hogy amiért ők harcoltak, véreztek, és sokan hősi halált haltak, bár kilátástalan küzdelem volt, de a haza védelmét szolgálta. Viszont borzadályal töltötték el a Szamuely Tiborról, Kun Béláról, Csernyről, Lukács Györgyről érkező hírek. Ez utóbbi éppen magyar vöröskatonákat lőtt agyon, sajátkezüleg egy tizedelés során. Szamuely fivérével és csapatával autón és vonaton járta az országot és ártatlan embereket ölt, akasztott, ahol tudott, váratlanul lecsapva rájuk. Ezt vallotta: „A vértől nem kell félni. A vér erősíti a proletáröklöt. Hatalmassá fog tenni bennünket a vér. A vér lesz az, ami az igazi kommunvilághoz elvezet minket.”

Aztán, augusztus elsején maga Kun Béla jelentette be: „Megbukott a proletárdiktatúra.” Ő Bécsbe menekült, Szamuely Savanyúkútnál szíven lőtte magát. Tetemét egyetlen környékbeli falu temetője sem akarta befogadni. Végül egy sűrű akácosban kaparták el, de a sírhelyet azóta sem jelöli semmi.

November 16-án a nemzeti hadsereg bevonult Budapestre. Boldi ott volt a Gellért téren és meghallgatta Horthy Miklós beszédét:

„Ez a város megtagadta ezeréves történelmét, ez a város porba rántotta a Szent Koronát meg a nemzet színeit, és vörös rongyokba öltözött. A nemzet legjobbait börtönbe vetette, vagy kiűldözte hazájukból. Ezenfelül még mindegyenket el is tékozolta... mégis megbocsátunk ennek a bűnbe sodort városnak, ha visszatér a haza szolgálatába, ha szeretni fogja szíve és lelke minden erejével ezt a földet, melyben őseink csontjai porlanak, ha szeretni fogja azt a rögöt, melyet testvéreink arcuk verejtékével művelnek, a Szent Koronát, a kettős keresztet, meg a négy folyót, egyszóval, ha szeretni fogja magyar hazánkat és magyar népünket.”

Több kormány, szinte minden héten új miniszterelnök, és közben Prónay, Ostenburg-Moravek és Héjjas különítményei járták az országot és gyilkoltak, gyorsított eljárással működő törvényszéki tanácsok, internálások, leszámolások... Boldi – a maga egyszerű módján – így összegezte az eseményeket: vörösteror, fehérterror, különítmények, kormányok, pártok, királypuccsok, Habsburgok... csak a kisember nincs soha, sehol...

Egyre gyakrabban jutott eszébe az a barna arcú kislány, Erzsike, aki ott sürgött-forgott édesapja mellett Ongán, amikor a harcok után megpihent, de akkor szinte szólni sem tudott hozzá... Amikor megérkezett véresen, sárosan, szakadt ruhában, a végsőig elcsigázottan, legszívesebben azonnal aludt volna, akár a földön is... de Erzsike és az édesapja, Soós Károly leszédtek róla a rongyokat, lavórban langyos vizet hoztak, megmosakodhatott, tiszta ruhát kapott, megvacsorázott, aztán a tiszta szobába vezették, és ott faragott támlájú nagy ágyban, nagy párnák és puha takarók között azonnal elaludt.

Hajnalban meg már menekülnie kellett...

De most, ezekben a lázas, vészterhes napokban sokszor megjelent előtte ez a barna arc: a szépséget és a bizalmat jelentette, biztonságot és nyugalmat ígért. Itt Pesten pedig egyre reménytelenebbé vált a helyzet, kiszámíthatatlanná, mintha mindenki mindenkinek az ellenségévé válna, mintha mindenkit megszállna az ördög. Nem akarta megvárni azt a pillanatot, amikor őt is lekommunisztázzák...

Úgy döntött, meglátogatja hajdani vendéglátóit, és visszautazik Ongára. Kicsit tartott a viszontlátástól, hiszen alig ismerte őket. De – legnagyobb meglepetésére – úgy fogadták, mint egy elveszettnek hitt, rég nem látott családtagot, és hamarosan az is lett.

Erzsike a valóságban is pontosan olyan volt, mint az álmaiban, képzelgéseiben. A 30 kataszteri holdon gazdálkodó Soós család szerény, de szép esküvőt és lakodalmat rendezett a fiataloknak. Erzsike és Boldi megkezdhették közös életüket.

Menyhárt Boldizsárnak kellett néhány év, mire „beletanult” a paraszti munkába, de apósa jó „mesternek” bizonyult, és a kispesti fiatalember egyre jobban értett a gazdálkodáshoz, a földhöz, a növényekhez és az állatokhoz. És nemcsak értett hozzá, hanem szerette is ezt a munkát.

A Soós család elsősorban búza- és kukoricatermesztéssel foglalkozott, de a húszas évek végére ez már nem bizonyult sikeres „üzletágnak”. Részben a nagyobb birtokok fölénye miatt, részben a piacra betörő egyre jobb minőségű amerikai búzafajták miatt. A túlkínálat 1929 és 1933 között nagyarányú árcsökkenést eredményezett.

Boldi javaslatára kezdtek áttérni a takarmányrépa-, a burgonya-, később pedig a zöldség- és gyümölcsstermesztésre. Ezt a folyamatot támogatta a kormánypolitika is nemes facsemeték és magok rendszeres és ingyenes szétosztásával. A 30-as évek elején már a gazdaság területének a felét gyümölcsfák népesítették be: alma, szilva, cseresznye és meggy, de nagy területen termesztettek uborkát, borsót, salátát és retket is.

A szépen fejlődő gazdaság lehetővé tette, hogy állattenyésztéssel is foglalkozzanak. Elsősorban birkákkal és kecskékkal, de szépen szaporodott a szarvasmarha- és loállomány is.

...és, persze, jöttek a gyerekek. Két lány. A harmincas évek második felében már ők is segítettek birkanyírásakor, fejeskor; gyümölcsöt szedtek, kapáltak, takarították az istállókat, csutakolták a lovakat... Amire éppen szükség volt, és amit el tudtak végezni a tanulás mellett.

Híre ment a leleményesen és sokoldalúan működő gazdaságnak, és egyszer csak, 1938 nyarán különös vendég érkezett: egy huszárszázados, Kenéz Géza, lóháton.

Amikor Boldi megpillantotta a tisztet mokány, almásderes paripáján, zsinóros dolmányban, oldalán szablyával, sarkantyús csizmában, azt hitte, látomása van. Talán túlhajszolta magát, vagy napszúrást kapott... Gyermekkori álmokképek idéződtek föl benne. Az elmúlt csaknem húsz évben ezek elől menekült. Éjt nappallá téve dolgozott, hogy mire ágyba kerül, ne legyen ereje álmodozni, sem az átélt rémségekkel foglalkozni. Azt hitte, végérvényesen sikerült a fegyvert kapára, kaszára cserélni. Csak a családdal, a növényekkel és az állatokkal foglalkozott, és nem is akart mással foglalkozni. Szerette volna elfelejteni a 19-es kudarcot, az ország megcsonkítását, és mindent, ami azóta ebben az országban történt... De most váratlan csodálattal, szinte áhítattal nézte azt a lovat és lovasát.

Menyhárt Boldizsár hamarosan meggyőződhetett róla, hogy a huszártiszt és a lova nem látomás, nem képzelgés, hanem színtiszta valóság. Kenéz Géza le szállt a lóról, és száron vezetve azt, Boldihoz lépett. Bemutatkozott, és elmondta, hogy ő a Nyíregyházán tevékenykedő 4. Hadik András huszárezred tisztje, és azért járja a vidéket, mert jó gazdákat keresnek ún. „vállalkozó lovaik” számára. A vállalkozó lovak kiképzett huszárlovak, melyeket a huszáralakulat használatra a környékbeli gazdáknak adna ki. Rendszeresen őriznék állapotukat, és amennyiben azt minden esetben kifogástalannak találnák, a ló öt év elteltével a gazda tulajdonává válna, és mivel a Soós-Menyhárt féle gazdaságnak megyéken átívelő jó híre van, ezért jött ide. Aztán hozzátette: – Nagy felelősség ez, hiszen a huszárnak a ló a mindene...

Boldi végigvezette a tisztet a gazdaságon, és mindent megmutatott neki. Különös büszkeséget érzett az istállóban, ahol a szebbnél-szebb lovak éppen friss szénát abrakoltak. Amikor Boldi és a százados elbúcsúztak, már tegeződtek, hiszen Kenéz Géza hét évvel fiatalabb volt a gazdánál.

Ettől a naptól kezdve szoros kapcsolat alakult ki a Soós-Menyhárt féle gazdaság és a Hadik András huszárezred között. Olyan szoros kapcsolat, hogy két évvel később már Menyhárt Boldizsár is a huszárezred tagja volt.

Hogy miért csak két év múlva? A huszárok, a lovak vonzották, de Boldi – munkája mellett – újra figyelemmel kísérte a történelmi eseményeket, és ezek nyugtalanítóak és zavarosak voltak.

Az tetszett neki, hogy 1938 májusában Darányi Kálmánt Imrédy Béla követte a miniszterelnöki székben. Imrédy tehetséges, művelt, nemzetközileg is elismert közigazdász hírében állt. Hatalomra kerülése után erélyesen fellépett a nyilasokkal szemben, Szálasit letartóztatta és háromévi fegyházbüntetésre íteltette. Gyors egymásutánban egy sor rokonszenves törvényt hozott..., aztán – Boldi ezt sehogy sem értette – augusztusban nagy fordulat állt be Imrédy politikájában. Október 23-án bejelentette a kormányzati rendszer gyökeres átalakítását, később a házszabály radikális revízióját. Ezt követően a kormánypártból kilépett a képví-

selők több mint egyharmada, és november 23-án a képviselőházban leszavatták a miniszterelnök „reformjavaslatát”. Imrédy lemondott, de aztán végül mégis a helyén maradt, és a kormány még inkább jobbra tolódott.

Imrédy politikájával szemben a konzervatív körök nyíltan harcoltak, végül 1939. február 15-én a kormányzó lemondatta Imrédyt. Február 16-án Teleki Pál másodszer lett Magyarország miniszterelnöke. Nehéz örökséget vett át. Helyzetét némileg megerősítette Kárpátalja birtokba vétele. Magyar Élet Pártja néven újjászervezte a kormánypártot, betiltotta a nyilaskeresztes pártokat és meggyorsította a győri fegyverkezési program végrehajtását.

Boldi lelkesedett és ismét tele volt reménnyel, de ekkor még nem tudott az Imrédytól megörökölt második zsidótörvényről, és nem számolt annak következményeivel. Megkezdődött a zsidó javakért való tülekedés, megjelentek a „strohman”-ok, akik névleg átvették a zsidó vállalatot vagy céget, valójában semmit nem csináltak, de a nevükért jelentős jövedelmet vettek föl. A törvénynek olyan célja is volt, hogy kifogja a szelet a nyilas mozgalmak vitorláiból, ez azonban nem sikerült, sőt a betiltott mozgalom újjászerveződött Nyilaskeresztes Párt néven, és a május végi választásokon 49 mandátumot szerzett.

Boldi elbizonytalanodott. Úgy érezte: rajta már soha nem lesz semmilyen egyenruha. Ha lehet, még az eddigieknél is többet dolgozott, és nem olvasta az újságokat. Persze hallott Teleki Hitlerhez írott leveléről, bátor, hazafias kiállásáról, de hallott a führer örjögéséről, bosszúállásáról, arról, hogy a németek leállítják a Magyarországra irányuló hadianyag-szállítást. És tudott a Szovjetunió előretöréséről is, a lengyelországi megszállásról és a balti államok bekebelezéséről... Kétségbeesetten látta, hogy hazája megint a nagyhatalmak között örlődik, hogy nekünk mindig „igazodnunk” kell, hogy sohasem lehetünk önmagunk...

A II. bécsi döntés következtében Erdély északi része visszakerült Magyarországhoz. A döntéssel a Keleti-Kárpátok vonala magyar katonai ellenőrzés alá került. Boldi továbbra is elkésérítőnek találta a helyzetet, nem látott tisztán, de egyre inkább úgy érezte, neki is részt kell vállalni ebből a küzdelemből. A német nyomást nehéz volt elviselni, de a szovjetek előretörése is rémisztő volt. Telekiben bízott, nagyra tartotta, és úgy gondolta: éppen azért kell harcba szállnia, mert tragikus helyzetben van ő is és az egész ország.

Sokat beszélgetett erről Kenéz Gézával, és ő is ezen az állásponton volt: „Magunk között szólva – mondta egyszer –: ki nem állhatom a németeket, de most a vörös veszély a legnagyobb..., és ha azokkal kell szembeszállni, akár az ördöggel is szövethoznánk.” – De miért kell nekünk mindig szövethoznunk? – háborgott Boldi. – Mert különben szétmorzsolnak bennünket – felelte Géza. Boldi ekkor lépett be a Hadik András huszárezredbe.

Hitler 1940. december 18-án jóváhagyta a „Barbarossa terv”-et a Szovjetunió megtámadásáról. 1941. március 1-jén a német csapatok bevonultak Bulgáriába. Hitler átvonulási engedélyt kért Horthytól a Jugoszlávia ellen felvonuló német csapatok számára. Horthy hozzájárult az átvonuláshoz. Teleki kétségbeejtő helyzetbe került. Üzent Londonba és Washingtonba: Magyarország csak a magyar kisebbség védelmében avatkozik be, ha viszont Jugoszlávia a német támadás következtében felbomlik, akkor az örök barátsági szerződést semminek kell tekinteni. A Legfelsőbb Honvédelmi Tanács április elsején úgy dön-

tött, hogy a magyar csapatok csak akkor támadnak, ha a délszláv állam felbomlik és a magyar kisebbség veszélybe kerül. Másnap kapta kézhez Teleki a londoni magyar követ táviratát: Ha a németek magyar területről támadják meg Jugoszláviát, a nyugati szövetségesek megszakítják a diplomáciai kapcsolatot Magyarországgal, ha pedig Magyarország is bekapcsolódik a támadásba, számítani lehet a szövetségesek hadüzenetére.

Teleki Pál nem látott kiutat. Április 3-ára virradó éjjel főbe lőtte magát.

Boldi 1940. szeptemberében már részt vett a huszárokat és lovaikat erősen igénybe vevő észak-erdélyi és székelyföldi bevonulásban.

Szeptember 14-én a gyimesi vár tövében áll már őrt a Tatros patak hídján, és ezzel újból visszakerült a magyar lobogó egy régi vártára, amelyen ezer éve védte a magyar egész Európát a barbárság betörései ellen.

A Székelyföld legfestőibb és legérdekesebb tája a gyimesi szoros. Csángók lakják végig: nehéz, kemény munkában cserzett kezű derék magyarok. Valaki kitalálta Bukarestben, hogy a csángók voltaképpen elmagyarosodott románok. Egyetlen „tudományos” érvük az volt, hogy a csángók tradicionális öltözéke hasonlít a román viselethez. Ez a felszínes „megállapítás” már elégséges volt ahhoz, hogy a románok tűzzel-vassal hozzákezdjenek a csángók „visszarománosításához”.

Semmi sikerük nem volt 22 év alatt, mert a csángók a leghűségesebb magyarok, de ezt a 22 esztendő ember nem felejtí el a gyimesi szorosban. Nem csoda, hogy bevonuló csapatainknak olyan fogadtatást rendeztek, amelyenhez foghatót még elképzelni sem lehetett.

Megindultak a hegyekről a nyírfák és a fiatal fenyők, hogy sorfalat álljanak az út két oldalán mindenütt, amerre csak a felszabadító magyar csapatok elhaladtak. Volt falu, ahol még ezzel sem elégedtek meg és a földbe szúrt fácskáknak még a törzsét is felfuttatták piros-fehér-zöld selyempapírral. Nem volt ház, amelyen ne lobogott volna a nemzetiszínű zászló, az ablakokban pedig már reggel elő voltak készítve a gyertyák és zászlócskák az esti kivilágításhoz.

Nagyon szegény nép a Gyimesi-szoros csángója, de ezen a napon mindenét kihozta a felszabadító csapatok elé.

A Gyimesi-szorosban vagy 25 kilométeres útszakaszon teljesen egybeépültek a falvak. Amint elhagyták csapataink a közel 1400 méter magasan fekvő vízválasztót a régi magyar stratégiai hadiút mellett, feltűnt *Gyimes-felsőlok* és ettől kezdve mintha végig egyetlen faluban jártak volna.

Érkezésük hírére kisereglett a falu apraja-nagyja, sőt lovasbandériumot küldtek eléjük, apró, mokány hegyi lovakon. Virág borította nemcsak a legényeket, hanem a lovakat is. Sörényükbe virágot fűztek és virágot fontak a lovak farkába is. Így indultak el Gyimes határából és így haladtak a csángó lovasbandériumtól körülveve a határ felé.

Egy sovány, fekete szemű, fekete hajú asszony virágokkal díszített kürtöskalácsot nyújtott föl Boldizsárnak. Az egyik virágcsokorban, gyűrött papírlapon, ákom-bákom betűkkel ez állt: „Egy igaz székely magyar asszonytól, Bartalis Jánosnétól sok sok szeretettel. Éljen a magyar!”

Alig mentek tovább, már ismét meg kellett állniuk. Itt már óriási kürtős kalács röpült az ölükbe. Ebben a következő írás volt: „Kedves jó magyar testvérek!

A jóságos Isten hozott Titeket! Áldjon meg az Isten, jó magyar vitézek, hogy megszabadítottatok a Bocskorostól minket. Az Isten éltesse a magyar hadsereget soká! Ezt kívánja egy székely lány. Cím: Becze Vilma. Szárhegy. Csíkvármegye.”

A legmeghatóbb ünneplés Gyimesen volt. Itt a hegyoldalt ezrével lepte el a régi határ mentén élő sok tízezer magyar, és a plébános vezetésével leírhatatlan lelkesedéssel üdvözölték a felszabadító csapatokat.

Aki látta ezt az örömmámort a gyimesi szorosban: az tudja csak igazán, hogy mit jelentett a bécsi döntés a Székelyföldön.

Boldi, huszárezredével 1941. augusztus 15-én már Nyikolajev városában találta magát. Feladatuk az volt, hogy az Ingul patak mentén tevékenkedő I. lovasdandárbeli alakulatok mögött, keleti irányban történő biztosítás mellett a német 16. páncélosadosztály 79. gépkocsizó lövészezrede oldalába, illetve hátába került, bekeríteni szándékozott szovjet erőket derítse fel, s egy déli, délnyugati irányú előrenyomulással szórják szét. A felderítő osztagot vezető Kenéz Géza százados ezen a napon életét vesztette. A huszárezred, Mikecz Kálmán őrnagy vezetésével, a déli óraktól két harccsoportban valamennyi kötelékét harcba vetette. A Nyikolajevbe tartó vasútvonaltól nyugatra eső területen, Mihajlovka, Grejga irányába előretörték. El kellett foglalniuk a vasútvonal 4 kilométerre nyugatra húzódó terepszakaszát, hogy ezzel megakadályozzák a szovjet csapatok esetleges északkeleti irányba történő kitérését. A huszárkötelékek nyílt, áttekinthető terepen, állandó ellenséges tüzérségi tűz közepette, lángoló gabonatáblák között, tikkasztó hőségben harcoltak. Lovasrohamukra egy német szemtanú, Erich Kern, háború utáni memoárjában így emlékezik: „...Ismét kemény harcban álltunk a kétségbeesetten védekező ellenséggel, aki egy magas vasúti töltés mellett ásta be magát. Már négyszer rohamoztunk, és mind a négyszer visszavertek bennünket. A zászlóaljparancsnok káromkodott, a századparancsnokok azonban tehetetlenek voltak. Ekkor a tüzérségi támadás helyett, amit számtalanszor kértünk, egy magyar huszárezred jelent meg a színen. Nevettünk. Mi az ördögöt akarnak ezek itt a kecses, elegáns lovaikkal? Egyszerre megdermedtünk: ezek a magyarok megbolondultak! Lovasszázad lovasszázad után közeledett. Parancsszó harsant. A bronzbarnára sült, karsú lovasok szinte odanőttek a nyereghez. Fénylő aranyparolis ezredesük kirántotta kardját. Négy-öt könnyű páncélkocsi vágódott ki a szárnyakra, az ezred pedig a délutáni napban villogó kardokkal végigvágta a széles síkságon. Seyditz rohamozhatott így valaha. Minden óvatosságról megfeledkezve kimásztunk az állásainkból. Olyan volt az egész, mint egy nagyszerű lovasfilm. Eldördültek az első lövések, aztán mind ritkábbak lettek. Kimeredő szemmel, hitetlenkedve néztük, ahogy a szovjet ezred, amely eddig elkeseredett elszántsággal verte vissza támadásainkat, most megfordul, és pánikszerűen elhagyja állásait. A diadalmas magyarok pedig maguk előtt úzták az orosz, és csillogó szabályjukkal aprították őket. A huszárkard, úgy látszik, egy kicsit sok volt az orosz muzsik idegeinek. Az ősi fegyver győzedelmeskedett a modern felszerelésen...”

Boldi bácsi, amikor évtizedekkel később erről a rohamról beszélt, csak ennyit tett hozzá: – Ezt senki nem értheti, mi akkor ott kétszer annyian voltunk, mert mindannyian Géza helyett is harcoltunk.

Menyhárt Boldizsár a II. világháború végéig folyamatosan részt vett a harcokban. 1942-ben átszervezték a lovassági alakulatokat. A 2., 3. és 4. huszárezredből nyíregyházi központtal megalakult az I. lovashadosztály. Ott és úgy vették be őket, ahol és ahogy a helyzet megkövetelte. Feladataik között volt távol- és közelfelderítés, oldal- és hátbiztosítás, támadás „sűrűn művelt síkterületen”, erősen tagolt dombvidéken, karsztos terepen és erődrendszer ellen, „szívós védelem műszaki záróharcral”, folyamellenőrzés, „erőszakos folyamatkezelés”, üldözés, erdei harcok, harc harcokosi-alakulatok ellen, partizáncsoporthoz felszámolása..., és ki tudja, még mi minden... És közben folyt a vér, a magyar huszárok és a magyar huszárlovák vére... De Boldi kitartott legkedvesebb lova, Hadapród mellett, és Hadapród is kitartott Boldi mellett, sokszor – a szó szoros értelmében – az életét megmentve.

A hídfőcsaták befejeztével és a tél közeledtével a századoknak mindinkább meg kellett válni lóállományuktól, hiszen a szálás takarmány és lótáp hiánya miatt legyengült négy lábú társakra az arcvonal közelében a biztos pusztulás várt. A 2. hadsereg kb. 60 000-es lóállományának közel 80%-a került hátra az arcvonaltól 100-150 kilométerrel távolabbra létesített ún. „lőüldötő állomásokra”. Boldi, közismert szakértelmének köszönhetően, itt néhány hónapra, Hadapróddal együtt megpihenhetett.

A határainkon kívülre vezényelt utolsó magyar lovassereget 1944. június közepén vonult el a hadművelési területre. A Vattay Antal altábornagy vezette I. lovashadosztályt Dél-Belorusz területre, a Pripjat mocsarak közelébe szállították, hogy Luminec várost és környékét biztosítsa, s a lengyel partizáncsoporthoz megtisztítsa. A jól felszerelt partizáncsoporthoz az utak elaknásításával és váratlan rajtaütésekkel súlyos veszteségeket okoztak. Egy ilyen aknarobbanás következtében halt hősi halált 1944. június 21-én Makay István vezérőrnagy, a sereget lovassparancsnok. A szakaszokat csűrökben szállásolták el. Az egyik csűr felgyújtotta egy éjszakai repülő támadás, összeomlott, maga alá temetve huszárt és lovat. Bent égett a század arcvonal mögötti tisztje, dr. Dadányi Sándor tartalékos főhadnagy is.

1944. július első napjaiban a több ízben átcsoportosított, fárasztó menetekbe kényszerített lovashadosztály zöme Luminectől északra, Kleck területén került állásba, ahol a német hadvezetés – Vattay altábornagy indokolt ellenvételeit semmibe véve – részenként vetette be a Bobrujszknál áttört szovjet harcoksisereget megállítására.

Hányszor és hányan küldhették a magyarokat történelmünk során vágóhídra?! Hányszor, kik és miért kényszeríthettek bennünket indokolatlanul és értelmetlenül a biztos halálba?! Kiknek, hányszor és miért volt érdekük, hogy pusztuljon a magyar?!

A harcoksitámadásra érzékeny huszáralakulatok július 3-án és 4-én súlyos veszteségeket szenvedtek. Helytállásuknak, illetve hadosztály-parancsnokuk helyes döntéseinek köszönhetően a már-már felborulással fenyegetett arcvonalat rendezni lehetett, és az I. lovashadosztály alakulatai Klecknél, a mocsáron át vezető egyetlen úton, nyugat felé kitortek a szovjet bekerítésből.

Július 13-ára az egyetlen magyar lovassereget véres veszteségeket szenvedett. Az elesettek, megsebesültek, hadifogságba esettek száma elérte a 2500

főt. Az állandó harc és visszavonulás a végsőkéig kimerítette a seregtest alakulatait. A német hadvezetés az augusztus elsején kitört varsói felkelés leverésére akarta bevetni a lovashadosztályt, de a hagyományos lengyel-magyar barátságra hivatkozva, az újonnan kinevezett hadosztályparancsnok, Ibrányi Mihály vezérőrnagy erre nem volt hajlandó.

Románia 1944. augusztus 13-i háborúból való kiválása után, az ország veszélyeztetettsége miatt a lengyel területen levő magyar alakulatokat hazaszállították. A huszárhadosztály csapatait szállító szerelvények október elejére érkeztek meg Magyarországra. Német nyomásra a bomladozó déli arcvonalt sürgető megszilárdítása és megmentése érdekében – pihenés és rendezés nélkül – egyből a Duna–Tisza közén vetették be őket.

Az I. huszárhadosztály csapatainak helyzete október 25-ét követően tragikussá vált, hiszen a Budapest mielőbbi elfoglalására előretörő szovjet és román erők, nevezetesen a szovjet 46. hadsereg egyik támadási irányába került. Október 31-ig folytatott súlyos, elhárító harcokat a Kecskemét-Nagykőrös vonalat elért ellenséges csapatokkal.

1945. január 10-étől előbb a Vértes nyugati részén foglalt el védőállást, majd a Székesfehérvár és a Balaton között végrehajtott sikeres német támadással egy időben ellenőrzése alá került a Vértes keleti része.

A szovjet hadsereg március 18-i nagyarányú támadó hadművelete végül véget vetett a Vértesben folytatott további ellenállásnak. Az I. huszárhadosztály megmaradt állományával a Kisalföld irányában szorult ki az ország területéről. Utolsó kisebb bevetései Ausztriában voltak. Menyhárt Boldizsár ezekben már nem vett részt. Nem akarta elhagyni az országot, a további harcokat hiábavalónak találta, és minél előbb szeretne volna látni a családját, a lovait.

Az Ausztriában tartózkodó állományra rövid amerikai fogság várt, Boldira kilenc év a GULAG-on.

A költő agya

*Fenyőerdő, ferdén csúszik a tér,
szemben esőt lát. Félig ébren. Mondat- és
gondolat-nyesedékek. Éj. Félig álomban.
Alvás: kilobban minden.*

*Ócska magyar nóta: szépasszonynak,
jónak, jó állású lónak kár megöregedni.
Népdal tör ki: nyisd ki, rózsám kapudat,
kapudat, badd kerüljem, válladat, válladat.
De az aszteroidák statisztikailag növekvő
száma nem filozófiai téma.*

*Az eső-polipok most az ablakpárkányon.
Hol hallotta: just a walking in the rain:
Eltakarja egy saurus zápfoga. Grundsatzpolizei.
Verset-írhatnék. A szülői ház, lugas,
fürtösen, hátul a nem létező kerek kút.*

*Te, Jóisten! Kislány a kapuléc előtt,
töpörödött gomba, öreg: Jóska, emlékszel
rám? Az árokparton, meredek fű, kerestük
a csillagkefelowat. Tudom, ki vagy, Rózsika, de
én Etus vagyok. A kapura ki volt írva:
skarlát miatt belépni tilos.*

*Itt kell a verset elindítani, első
szó, de hiányzik, jobb a másodikkal,
tíz is jön. Már énekel az agykéreg.
Egy hang sem a koponyán át. De ki voltam?
A szülői ház szobái meglepőek, emlék,
két egyforma szoba, most az udvar felőli
kisebb. Kurvák. Az eperfa-barlang.*

*Egyetlen csuklófogással föl. Minden
csupa lomb-ember. Csak hát még kamasz.
Most képtelen volna. Nézzük, mi történt.
A szerelem szája szélesebb a tenger-örvénynél.
Fölbúzza szoknyáját combtőig is. Mi az?
A Kis-Duna. Fügőlegesen le a kékből.*

*Mit mond a szégyen? Jó volna elaludni,
bosszú idő, bosszú-bosszú idő! A macska
orra a fülében, szórszálak, kedves. Megint
az esőtábla, ferde a tér. Miről is akart
írni? Hogy be kellene fejezni.
Tegnap még Nap-fejű volt az egész vers.*

*Csak egy szép látvány-szövetneket. Hajnalban
talán. Margit. Hol van az a nyár, hol
kushad? Szép asszonynak, jónak... Persze
az apja, kadarkával. Igyál velem egy kortyot!
Neem! Ennyit megérdemlek, ilyen fiam van!
Szépasszonynak, lónak... húzza Gazsi, a cigány.*

*Most egy jó cím. Énekel az agy: madárka,
madárka, szép tollú madárka. Vége.
Október harmadikán fogadja a dékán.
Drága Elvira, ha a jövő hét magának nem
jó, igen, még telefonon. Muszáj lebúznom
a bőrét! Mindegy, fodrász előtt is, ha
nem csak a hajóról van szó.*

*Elutazik? Ezt letagadta. Fölkelek és
leírom, mielőtt lebűl a szöveg. Nem az én
agyam? Mit mondott a filmrendező?
Hogy nem fejjel lefelé. Kicsoda? Nem
vagy már a barátom. Eurüdiké szemének közepén
volt egy lyuk, és azon át látta
a csatakos csengőkirály-lepkéket.*

A pillanat

*Az idő önmagába görbül,
asztal alatt mered a láb,
a széken alvó macska őrt ül,
a Nap nem mozdulhat tovább.*

*Jön a paroxizmusa csőstül:
szerelemmel iszom filozófiát.
Ó combok gyümölcse, közbül
orgazmustól béna az ágy.*

*Ez itt a most, ne lélegezz mély
kő-levegőt. A pillanat
balott szájával is nevetgél*

*rajtad: vénséged foglya vagy,
és vadász is, lőni szeretnél,
de hát az üres lég a vad!*

Fordított pohár

*Ha a vízcsap alá talpával,
fölfelé tartod a poharat,
nem tudod teletölteni,
lyukas figyelme, vén barátom.
A víz, mint egy kiseded hegyi csurgó,
úgy csobog le körben a poháron.
De még nem tartasz
a végső szegélynél,
még innen vagy a végső batáron,
még észre tudod venni
riasztó balgaságod.
Fölismeréssel ajándékoz meg,
babár keserűvel,
a csorgó víz s a pohár:*

*fonákjával fölfelé tartott
engem is a sors,
ezért nem teltem meg én sem.
Itt állok üresen,
az utolsó évek csurognak le rám,
s a pohár, biába, nem telik.
Még van idő, fordítsd magadon,
drága, szenilis, vén barátom!*

Üveglap

*Szokásuk a sztrádacsinálóknak,
hogy az utak két oldalán
ha nagy üveglapokat raknak
talán zajfogóul,
ölyvet, karvalyt, efféle ragadozókat
festenek rájuk, hogy a madarakat
a láthatatlan lapoktól elriasszák.*

*Üvegajtókon olykor semmi jel,
zúzott homlokkal tántorodom vissza.
Mit kellene rájuk festeni,
nem ellenem, homlokom érdekében
még jótékonyak hitt tervezők?*

*Pingáljatok rá valami sötétet,
még nem tudom, milyen aljasságot,
milyen jelét a gonoszságnak,
de fessetek rá valami rossz ábrát,
amely majd elriaszt,
időben visszatántorít
látthatatlan üveglapjaiktól.*

Egy énekóra emlékére

*Volt nekem egy kecském,
tudod-e,
kertbe rekesztettem,
tudod-e,
megette a farkas,
tudod-e,
csak a szarvát hagyta,
látod-e?*

Szolmizálnom kellett,
ezt a dalt,
mutogatnom illett
azt a bajt.
Dó-re-mi-fá-szó-lá
kuszalék
így tette pokollá,
ami szép.

A mélység-magasság
viszonya
bennem összezatyvált
pocsolya.
Hallottam magamban,
ami jó,
tisztán, jó alakban
szólt a *dó*,
de mire kiáradt
az a *dó*,
lett belőle más hang,
dóra szó.
Izzadozva jött-ment
hangra hang,
de valami közben
elmaradt.

Teremtés előtti
rossz anyag
voltam, néma, földi
sáragyag;
teremtetlen, hitvány
semmisség,
aki várja, bízván,
istenét.

Vártam és teremtett
cudarul,
úgy, hogy kirekesztett
oda, túl,
ahol a farkas jár
nyomomon,
s fölfal ez a barbár
pentaton.

De egyszer Csajkovszkij,
az a moll!
Érzem, és hallom, mily
lágy, komoly.

Harmóniát hallok
legbelül,
noha nem tudom, hogy
mint vetül.
Nem az énekóra,
nem a *fisz*,
az összhang folyója
ami visz.
Nem a *dó*, a farkas,
hanem a
lélekben hatalmas
muzsika.

Kvartett Ottlikéknál

E baráti körben a magunk örömeire való házimuzsikálás ízeire ismerek. A Krisztinában... Ahol: egy raj galamb csap föl, mintegy szita alól egyszerre a templomfalán. –

Az ablak keretében a Haydn-émlékmű: a Horváth-kert, kamaszkorom parkja. Nemes Nagy Ágnes versben, prózában is szolt e tájról, éltetve bennem az általa fölfedezett valóság képeit.

Képek! Erről lesz mit mondaniok!

*Galamb, galamb! Röptsd fel hát a képet,
a sárga mögött lengesd meg a kéket,
hogy megmaradjon, mozdulatlan,
egy szárnycsapásnyi mozdulatban.*

Az egymással szemben (képzeltbeli négyzet sarkaiban) ülő társalgókról – minthogy egyikük a világhírű Magyar-kvartett tagja – nem is nehéz azt képzelni: vonósnégyes társaság ők! A primárius Nemes Nagy Ágnes, Mándy Iván a másik hegedűs, a brácsás mindenesetre Koromzay Dénes, Ottlik Géza a gondokajátékos szerepét kapja tréfás vízióban.

A témák, gondolatok nekilendülései – akár a zene szólamai. Az előbeszéd kalandjába – könnyelmű siklásra hívtam költőt, novellistát, muzsikust, regényíró. Olyasvalami ez – írja a Próza kötetben Ottlik –, mintha egy hosszútávfutót beneveznének helyből magasugrásra: lehet, hogy 135 centimétert ugrana, ami nagyon szép, de mégse ez az igazi foglalkozása.

Magnóval ügyetlenkedtem Ottlik Géza asztalán, négy irányból kell a hangot rögzítenünk.

Később kiderült, fölös igyekezet volt. Nincs áram a fali csatlakozóban, üres a hangszalag.

A gépnél elménk csak azáltal különb, hogy a kihagyás technikáját eleve tudja, s felejteti is képes. És a mondatok emlékéhez előhívható a mosoly szokere-ső csöndje, egy gondolat világra segítségének kézmozdulatában az óvatos öröm, s a vállrándítás, legyintés, fejcsóválás iróniája, mely vackaink melegségével van teli: a Mándy-féle „tehetetlen szeretettel”. Ami lekottázhatatlan.

Valamit motyoghatnék a mesterség halálos kockázatot vállaló lendületéről, a tudat törvényeinek gyémántkemény eszközeiről...

Maradjunk inkább a magasugrásnál.

– Fenét – mondja Ottlik Géza fél hét felé, már nem tudom mire, de Ottlik-hangsúllyal.

Én pedig a „sursum corda” áhítatát érzem, melybe jótékonyan vegyül a társaság derűje, valamiféle tánciskolai hevültség. Nos, magnó nincs: az ember csak töredékeket idézhet. De úgy megőrül egy-egy hitelesnek tetsző félmondatnak, hogy füttyül az összefüggésekre.

*

Kosztolányira divatos frakkban mondja az Ilonát. Tiszta zene – gondolja az ifjú brácsaművész is, az est közreműködője. Koromzayval együtt csodálom Kosztolányit, aki talán már hallott a két fiatal íróról: Örley Istvánról, Ottlik Gézaról...

Felocsúdok e tűnődésből s a Lac Léman, a Genfi-tó partjára képzelem magam, Veveybe, ahol a Nestlé székháza van, s ahol az a kiváló zeneegyesület működött. A Magyar vonósnégyes rengeteget járt oda. És Casals és Backhaus!

– Mi harmincnyolcszor adtunk ott koncertet.

Koromzay Dénes szavai mögött a magam háttérfilmje is megindul: Veveyben a Bleu Léman leánynevelőben volt a szállásunk. Kis hindu hercegnő kínált meg pogácsával. Előző este Alfred Cortot-val készítettünk riportot, s Dürrenmatt is azt dörmögte a telefonba, hogy felkereshetjük a másik tónál Neuchâtelben.

Szóval napszemüveg ablakaival a Nestlé-ház! Már nem lehet másra, csak Koromzayra figyelni!

– A koncert után vacsorára hívták meg a művészeket, külön hotelbe vagy magánházhoz. Négyen ültünk a vacsoraasztalnál, angolul beszélgettünk, a másik szobában nagyobb társaság. Egyszer csak megjelent egy ősz hajú úr – („elanyátlanodva!” – szól közbe Ottlik Géza egy szurkoló izgalmával) – igen (bólint Koromzay), eléggé elveszettnek látszott, nem tudta, mit csináljon. Odajön, s megkérdi, leülhet-e hozzánk, s egyúttal bemutatkozik: Charles Chaplin. Majd leestünk a székről. S nemcsak leült az asztalunkhoz, hanem elszórakoztatott bennünket a történeteivel...

– Filmjeinek címlistáján néha az olvasható: zenéjét szerezte Chaplin.

Látszik, hogy Ottlik Géza ismeri már jól az elmesélnivalót. Kisegítő kérdéseire Koromzay hálásan válaszolgat.

– Igen. Azt mondta, fogalma sincs a zenéről, néha elfütyül valamit, ebből azután szakemberek megcsinálják a filmzenét... Közben megszólalt a zongora a másik szobában. Félsg, csúnya, kicsit púpos nő kezdett zongorázni, átszellemülten, gyönyörűen. Clara Haskil volt, akiről azóta Veveyben utcát is elneveztek. Fischer Annie mellett a kor egyik legjobb zongoraművésze – a zenélésben valósággal megszépült. Chaplin le nem vette róla a szemét, a zene nem érdekelte, csak a nő mimikája, az arc átváltozása, a kifejezés e tüneménye... Elválaszthatatlan barátok lettek, noha nem értették egymás nyelvét: mutogattak...

Koromzayék világsikerét emlegetjük. A nagy bemutatókat, turnékat, a rengeteg munkát, erőfeszítést, gyakorlást. Aszkézis ez? Nemes Nagy Ágnes határozott választ ad.

– Én igenis aszkétának tartom Koromzay Dénest, a nagy zenészt, egyszerűen azért, mert a zenének sokkal magasabb a technikai minimuma, mint a költészetnek. Ami a költészetben technika, verstan, azt minden értelmes ember körülbelül két óra alatt megtanulhatja. Ezzel szemben a zenésztől sokéves erőfeszítést követel, hogy pusztán a technikát megtanulja, hogy birtokba vegye a hangszert.

Koromzay tiltakozik. Ő nem aszkéta. Különben is: előadó és nem alkotóművész. Közben Ottlik előrehajol s hirtelen hátra. Eleven pillantású, csontos kamasz fiú izgalma ég benne, beletúr ősz hajába.

– Ezra Poundról beszélj, hiszen írt rólad...

Koromzay a magnóra pillant, azt hiszi, hogy működik...

– Budapestre jött Serly Tibor, és szerzői estjén mi is játszottunk.

Ő pedig segíteni akart bennünket a külföldi sikerek, fellépések nagyon vágyott lehetőségei felé. Van nekem egy bolondos költő barátom – mondja –, aki Rapallóban él, zenével is foglalkozik, alapított egy zenetársaságot. Rövid levelezés után ott találtuk magunkat Rapallóban. A vonatnál várt minket egy nyurga, vörös szakállú, lobogó vörös hajú úriember. Fogalmam nem volt akkor, ki az az Ezra Pound. Nagyon szíves volt, vacsora után föl vitt az öbölre néző padlásszobájába. Az első, ami feltűnt nekem, hogy egy háromméteres kitömött cápa lóg a falán. Ernesttől kaptam – mondja futólag, s én, aki húsz-huszonegy éves voltam (Hemingway nevét épp csak ismertem), s egy ekkor megjelent antológiából származtathattam az amerikai irodalomról való minden tudásom, azonnal heves vitába bonyolódtam vele. Még a saját szakmámban sem voltam senki, s mulatságos arra gondolnom, hogy igen ártatlanul, a világ egyik legnagyobb hatású költőjével fecsegtem irodalmi kérdésekről – hát ez mindennek a csimborasszója.

Ottlik Géza fedezte aztán fel egy angol folyóiratban: Ezra Pound rám hivatkozik, mint egy mindenki által elismerendő szaktekinélyre, s minden magyarázat nélkül közli: Koromzay azt mondja Bartók Ötödik vonósnyegyéséről, hogy ezt így és így kell játszani...

*

Néhány perccel hét után Koromzay a zene intellektuális és érzéki hatásáról beszélt. A hangok (a tartalom legyen bár súlyos vagy könnyed) valamiféle nehezen megfogalmazható emóciót váltanak ki az emberből. Van a zenében valami abszolút ősi...

S a regényben?

– Nem lehet az emberi nyelvet kihagyni, mert az tele van a maga önálló jelentés-berendezésével s akárki, bármit ír, az olvasó a történetet keresi, az epikát, s ha tetszik, ha nem: „megtalálja” benne.

A festő is, hiába menekül teljes absztrakcióba, akármi fenét csinál, az valamihez hasonlít; hozzáadjuk a látványhoz a konvencionális víziókat...

Hallgatva e mondatokat, elhatároztam, hogy majd újraolvasom a régebben megfogalmazott Otlík-szöveget.

Utólag idézhetem is. „A legfontosabb dolgokról nem tudunk beszélni, vagyis gondolkodni sem. Létezésünk alapjai – a hallgatás mélyén – sértetlenül őriznek ép, teljes tartalmakat. A nyelv fel tudja bontani roppant összetettségüket részjelentésekre, érzelmi, indulati, etikai, esztétikai, gondolati, akarati jelenségekre. Ezek az értelmezések mind csonkák, hamisak. Az író a nyelvet nem ebben az értelmező, felbontó funkciójában használja, hanem éppen ellenkezőleg, mondhatnánk visszaélve a nyelvtan szerkezetével és a szavak jelentérendszerével, versében, regényében a világ eredeti épségét és teljességét igyekszik visszaállítani. És ha ez egyáltalán sikerül neki, csak a szövegébe beáramló hallgatásokkal sikerülhet.”

Koromzay kissé elbizonytalanodva ismétli meg Nemes Nagy Ágnes nyílt kérdését: van-e megfogalmazható tartalma a zenének?

– Arányok, formák, indulatok, emóciók. Azt hiszem. Egyszerűen a nyelv nem elég gazdag ahhoz, hogy lefordítaná azt, amit a zene kifejez, gyakran igen beszédesen...

– Csodálom és irigyelem a zenét. Hatalmas technikai alapzat, lépcső után következik az, amit művészetnek lehet nevezni. Már mondtam: a technikai minimum az irodalomban sokkal kisebb. A nyelv szűkebb, s ezt én költőként erősen érzem. Mit én! Mit fejezem ki magam ilyen szubjektíven. Az egész 20. századi irodalomra, költészetre jellemző, hogy megutáltuk a nyelvet. Miért tépdessük szét a nyelv szövetét a regényben is – bocsásson meg Ottlik Géza! –, regényben, versben, mindenben? A kényszerítő konvencionizmus miatt, ami minden szóban benne van, s ami nemcsak konvencionális: szűkös is. Mondok valamit: a női divatszabóságok nyelve gazdagabb, mint a költészeté – mondja Nemes Nagy Ágnes a maga utánozhatatlan szigorú humorával. Már bocsánatot kérek: a szoknyát százféléképp lehet szabni, van válltömés, vannak divatszínék – padlizsánlila barátság nincsen. Ha majd úgy tartunk a nyelvvel, hogy oly természetesen beszélünk az érzelmek árnyalatairól, mint a női divatszabóság a maga dolgairól, akkor talán újra kezdhethünk valamit...

Ottlik Géza ezután Utrillo-képeket említ, amelyekben ő gyerekkorának utatorkolatait látja, a maga emocionális világával. S ha mások is így vannak vele, akkor ezek tökéletesen különböző gyermekkorok... Tartalom és lényeg kérdése még megoldatlan. Az emberi nyelvet, a fogalmi berendezést, a nyelvtant a jövő évezredben korrigálni kell és bővíteni – maradjunk ebben.

*

Fél órával később megtudom, mi volt a csütörtöki Rónay-asztal, s mi a hamburgi mérték... Amikor igazi ökölvívók, csakis egymás közt, függetlenül az üzlet útvesztőitől, lehúzott redőnyök mögött megmérkőznek... Hamburgban minden évben megrendezték a „földalatti világbajnokságot”, melynek eredményét, a hamburgi listát csak ők maguk ismerték... Ebben csak a tiszta, valódi érték számíthatott.

Ottlik indulatos, szakadozott csellótémái közé tartózkodó-józan Mándy-motívumok torlódnak.

– Azért Rónay Gyuri asztala nem volt valami szigorú irodalmi akadémia! Azért mégsem. Nemcsak irodalomról volt ott szó. Teveled se regényről; régi filmszínésznőkről vitakoztunk.

Rónay Ferencváros-drukker volt, s rengeteget beszéltünk futballról. Ő járt is meccsre. Ágnes ilyenkor kissé csüggedten hallgatott minket, valahogy nem lobogott benne igazi érdeklődés a futball iránt.

– Mi viszont – folytatja Ottlik – gyönyörűen túrtük Rónay és Ágnes vitáját az anapesztusokról.

– Tűrhetetlenek lehettünk valóban. Mint az akvaristák, amikor a vízibolha tulajdonságait mérlegelik; de Iván, maga csodálkozni fog, még én is nézek futballt. Lelkesen kiáltom: szöglet!

El sem tudom gondolni, ezek után ki kezdte az impresszionizmust emlegetni. Melyből e nemzedék – túl is jutva rajta – származtatja magát.

– Bizonyos távolság van a regény megírása és az olvasó felfogása közt, vagy a festő és a szemlélő között – időbeli távolság. Ócska példa, hogy Adyt a kutya

sem értette a század elején. Most próbálja valaki megmagyarázni egy tizenegy éves gyereknek, hogy Ady érthetetlen. Én megpróbáltam, mert ugyebár tanár vagyok. Na, reménytelen: mindenki érti. Időbe telik, míg a megcsinált kreáció átszívárog az olvasóhoz.

A képzőművészetben én ilyen olvasó vagyok... Még értem Szőnyit, s talán eljutottam a modern klasszikusokig...

– És tovább is, Ágnes! – véli Ottlik.

– Jó. Chagall, Picasso, Braque. De ők már klasszikusok, angyalkám!

– Picassót muszáj felfogni, olyan erőszakos, hogy lerohanja az embert.

– Egyszerűen áttör mindenben – kapcsolódik az előzőkhöz egy Mándy-mondat –, azt mondanám, túrheteren zsenialitással és erőszakossággal.

Ottlik anekdotával felel.

– Amerikai milliomosnő egy kiállításra elhozta azt a festményt, amit Picassótól vásárolt. Picasso rápillant a képre s kidobja. Ez hamis. Hogy volna hamis, képed el a milliomosnő, hiszen a szemem láttára festette! Mire a mester: sokszor festek hamis Picassót...

– Na, visszatérve a képre (ami a novellában van) azt mondhatom, az a tömörítés miatt kell nekem; a mondanivalót összefoglalom egy-egy képszerű mozzanatban. Én a festményeken is novellát látok, amitől bármely festő dührohámot kap...

Mándy Iván jó alkalmat ad, hogy a költészet képeiről faggatózson, említve Nemes Nagy Ágnes *A képekről* című versét. „Hogy szeretem a képeket!” – idézem a vers első sorát s a „vágta és fékezés gyönyörének” gondolatát. A költészet képei. Változnak a verseiben? Hátat fordít tán nekik?

– Origónk a századvég volt, a századelő. Ehhez képest nagyon megváltozott az ízlésünk, az is, ahogy a költői képet használjuk. Elmondhatom, hogy akik itt ülünk írók, hárman, egyformán nagy szerepet szánunk: a kihagyásnak. A mi modernségünk nem a dolgok összeczygvalása. Ottlik a világ egyik legvilágosabb írója, Mándy a tökéletes átélhetőséget nyújtja lírai prózájában. Sok mindent merítettünk az avantgardból, a filmből, de az elhagyás technikája nem más, mint a dolgok lényeges vonásainak kiemelése. Mi szüntelenül vágunk. Gondolattársításaink sebessége akkor ugrott meg, amikor az autóé, a századelőn. Egyszer csak nem lehetett ugyanabban a tempóban gondolkodni, mint korábban. Ez elsősorban a kifejezés tömörségére és gyorsaságára vonatkozik. És ezt a kihagyásokkal lehet érzékeltetni. Képek, képzetek szakadékokon átugorva és köztük a szünet, a csönd ugyanannyit mond, mint amennyi ténylegesen, verbálisan belekerül a versbe.

Hogy pillanatnyi csönd támad, arrébb csúsztatom a magnót, mint valami bonbonos dobozt, s most házigazdánkat kínálgatom vele. Már folytatja Nemes Nagy Ágnes gondolatsorát, rá se hederít a hangfelvétellel.

– Én racionális író vagyok, konzervatív, régimódi. A racionális nyelv pedig nem alkalmas annak az anyagnak, tartalomnak a közlésére, amit el akarok mondani. Amit megírtam, ki kell radíroznom, mert pontatlan és ambivalens. S mi ezt az ambivalenciát használjuk közlésre. Tehát a kihagyás a nyelv hibáinak és alkalmatlanságának elkerülése. Ha az ember eldobja, amit írt, ez is kihagyás: nem szeretek hamis Ottlikokat írni...

Míg Mándy elé kerül a doboz, Nemes Nagy Ágnes megemlíti: az irodalom a nyelv botrányából jön létre...

– A kihagyás nálam... Csak a történetét tudom elmondani. Az ember ír, ír – kézzel írok, szinte a magam számára is olvashatatlanul. Aztán a géphez ülök, mint a vágószobában a film vágója, s akkor kezdődik a dolog legkegyetlenebb része. Söprök, söprök; dobom ki a felesleges képeket, s amit kidobok, kivágok – akaratlanul is filmes módon – az legalább olyan fontos, mint ami megmarad a novellában.

Koromzay derűsen nézi barátait.

Generálpauza.

Hátradől egy öreg széken.

– Igen – bólogat tiltakozó gesztussal Ottlik –, szeretem a matematikát. Valamit tanultam tőlük, ami a regényírásra vonatkozik. A módszerük ez. Ha megoldanak, sőt: feltalálnak valamit, azt nem használják tovább, azt eldobják. Nem a megoldást, csak a megoldás módját őrzik meg. Ez az, amit algoritmusnak neveznek. Néhány íróársamat olyan matematikushoz hasonlíthatom, aki megtanul szorozni-osztani, végzi a maga által feladott műveleteket évtizedeken át, és könyv alakban közli a helytálló végeredményeket. Ilyen író például...

Nemes Nagy Ágnes tiltakozó pillantása csak olaj a tűzre.

– Tolsztojból is sok mindent ki lehet ma már hagyni.

– Ha már fogalmam támadt róla, szívesen használom az algoritmus szót. Irodalmunkban gyakori a világirodalmi eredményeknek olyanféle átvétele, ami helytelen. Mert kész valamit vesz át; technikai szinten az úgynevezett modernséget. A huszadik században természetesen huszadik századi módon kell írni, de átvenni: az algoritmust, a módszert kell! Azt sem átvenni: a magunk módján kiküzdeni. Semmiféle kifejezés nem ér kutyafülét sem, ha nem megszenvedett evidencia.

Rilke a téma.

Vacakolok a bonbonos dobozzal.

Rilke.

Mándy németül szavalt a Károlyi-kertben?

– Igen – cseng vissza Nemes Nagy Ágnes diáklányos hevületben megsuklott hangja –, megszoktuk, hogy a költő szemben áll az olvasójával, s mögötte totális kép nyílik meg. Ez megszűnt. A romantika „én”-je messze eltávolodott és teljesen újféle, furcsa vágások, filmbéli helyzetek találhatóak a lírában is. Nekem Rilke azért kell, mert a gyöngeség, soványság, a gyöngédség erejét tapintom benne. Mindannyiunknak módunk volt magunkat gyöngének, kiszolgáltatottnak, idétlennek látni.

– Adódott erre lehetőség – mondja Mándy Iván búcsúzásokor.

– A Duinói elégiák: borzalmasak, félelmetesek. Brutális erejűnek tartom Rilket.

Ottlik németül idéz, hangján a szövegnek zenei ereje támad, nem értem, de emóciókat kelt.

Mint egy vadállat... Mint egy virág...

– A rilkei líra tanított meg arra – Nemes Nagy Ágnes hangjának fölerősödő dallama ez –, hogy van a gyönyörűségnek olyasféle ereje, amit lekottázni vagy kimondani nagyon nehéz, de nagyon vigasztaló.

A zongora

Édesanyám halála után még két évig, a múlt ősziig őriztem a lakását. Egyetlen tárgyhoz, festményhez, könyvhöz, kerámiához, bútorhoz, szőnyeghez hozzá nem nyúltam. Holott tudtam jól, hogy örökké nem tarthatom fenn az otthonát – lakásmúzeumként.

De a lakása sem vált meg tőle. Vagy édesanyám járt még vissza oda, a halottak titokzatos útjain, ajtókon, falakon könnyedén átlibbenve, s ugyanúgy, láthatatlanul távozva.

Valahányszor ott voltam az üres lakásban, édesanyám papírjait – számláit – rendezgetni, a megmaradt gyógyszereit összerakosgatni, egy idő után úgy éreztem, hogy nem vagyok egyedül.

Az előszobában hangosan megreccsent a padló. Aztán a hallban, majd a nagyszobában. Halk nyikorgással kinyílt a háromajtós cseresznyefa szekrény középső ajtaja, amelyben édesanyám az ünnepi ruháit tartotta. Hangot ütött a zongora, egy Mozart zongoraverseny, egy Schubert darab eltévedt hangjait, és mindig esti órán, abban az időben, amikor fiatalasszonyként édesanyám a kedvenc zeneszerzőit játszotta. Az előszoba mennyezetéről a padlóra esett a lámpakörte. Bár erős koppanással ért földet, nem tört el. Hiába csavartam a helyébe új körtét, többé nem gyulladt ki. A két csillár tizenhat minyonlámplája közül egy hónap alatt tizennégy kialudt. Esteledvén szinte naponként kihunyt egy-egy égő.

Eldőlt rendre édesanyám sima fejű, sötétkék botja, amelyet a halála után a járókeretéhez támasztottam. Egyik nap – édesanyám kislánykori fotójával – a padlóra zuhant a nagy, ovális alakú, barna ráámájú fénykép. A keret megrepedt, az üveg nem tört el. Megnéztem a falba vert szöveget: nem esett ki. Még csak meg sem lazult.

Idő kell a tárgyak számára is, hogy gyászoljanak. Alighanem ezért is tartogattam a Vám utcai lakást – még a gyászév után is. Még visszajárt belé a lakója, még várták őt a tárgyak.

De októberben eljött az idő, el kellett adnom a lakást, ki kellett költöztetnem belőle a berendezést.

Utoljára a zongora maradt.

Három vaskos, ám mégis kecses lábbon álló, sötétbarna, száztíz éves hangszer. A billentyűzet fölé erősített vékony rézlapon olvashatók a legfontosabb személyes adatai. „Gebrüder Stingl Wien – K.u.k. – Hof – Clavier-Fabrikanten. Kitüntette az 1900. évi párizsi világkiállításon és az 1904. évi veszprémi kiállításon, aranyéremmel.”

Andrásfai néptanító nagyszüleim nászajándékként vették meg a zongorát édesanyámnak, Budapesten, ott is az igen jó nevű Keresztély Sándor zongorakereskedőnél, a Vilmos császár körút 21. szám alatt. Mit sem sejtve még akkor, 1941-ben, hogy ez a hatalmas hangszer, teherautón, kétszer is – szerencsésen – megteszi az utat a második világháború hadak dúlta dunántúli útjain, a Vas

megyei Andrásfa és Esztergom között, majd 1956 után – ugyancsak szerencsésen –, egy vagonban utazva megérkezik Budára. Ahol több lakást is megjárva, az első kerületi Vám utcában nyer elszállásolást, fél évszázadra.

Ott lakott tehát, míg el nem érkezett az idő: a napokban meg kellett válnom tőle. Vigasz számomra, hogy sorsa ezután is ismerős lesz előttem, baráti család fogadta be tágas velencei házába.

Egy páncéltökés zongora súlya közelíti a fél tonnát. Szállítását ma már csak ritkán vállalják a fuvarozók – én, jó szerencsémre, találtam három derék embert, akik nekiveselkedtek a nem mindennapi munkának. Az ötszáz kilós hangszeret végül úgy „sétáltatták” le a második emeletről az utcán várakozó bútor-szállító kocsijukhoz, hogy egyetlen karcolás nem ejtődött rajta.

Azonban amikor az első és a második emeleti lépcsőfordulóhoz érkeztek, számukra is megdöbbenő módon, a zongora egyszerre megszólalt. Olyan erővel, olyan hangosan, mintha valaki felhajtotta volna a klaviatúra lezárt fedelét, és a billentyűzeten végigfuttatta volna egy Mozart hangverseny dallamát. Az első emeleti ajtók kinyíltak, a viharos zenehangok kihívták a lakókat a lépcsőházba.

– Ki játszik itt? – kérdezte a tekintetük.

Aztán a zene elhallgatott, és a zongora hangszekrénye – valami furcsa, fájdalmas hangot hallatva – csak a kapualjban pendült meg még egyszer, talán egy rövid másodpercre.

Búcsúzásként.

Sunt lacrimae rerum. Hát hogyne lenne igaza Vergiliusnak.

Sírni tudnak a tárgyak.

Égi folyó

*Hadak útja,
Csaba útja,
Isten barázdája,
barmatlegelő Tejút,
ha vendégcsillag lefut,
éjszaka szivárványa.*

*Göncölszekér,
bajt Hét Vezér,
Táltoscsillag röptet,
Janus-arcú égitest
a Föld – forró s jéghideg,
napsugárba öltözve.*

Néhány mondat

*Mikor zsarnok parancsolt,
batárzár volt, szögesdrót-
vasfüggöny-erőtérben
vándormadár eltévedt,*

*fészekrakó ösztönrel
bazát cseréltek többen,
az eget is fölshántva
költöztek új világba.*

*Fölkelés, rablóbéke
rajzolt világtérképre
szabadságszerető nép,
múltad is eltörölnék.*

Macskák

*Kémholdas éjszaka
fény-árnyék lépcsősoron
két macskaféle oson –
cirmost nyaggat a kan,
miau-világnyelven
nyávog fájdalmasan,
ölelkező szólama
már örületbe kerget.*

*Ciróka-maróka
kerülget forró kását,
kutyamacska barátság
hű házörzönk gondja.
Dörgölözik, dorombol
cicánk, a baj csak egy:
majd nagymacska karma lesz,
hogy tépjen és pofozzon.*

*Nem gazdához, házhoz
szegődik, mint ledér nő,
eső szelét megérző,
hipp-hopp fára mászó
– jó lesz körmére nézni,
már másra kacsintgat,
macskaszem visszapillant.
Sicc innen, egerészni!*

Évközi vasárnap

*Harangszóra
lendül sok tarka szoknya
– lányok népviseletben
meghozzák piros betűs kedvem
– áldást és ígét
tömjénfüst-felleggel;
ismerős már a példabeszéd,
mint a gőzölgő, zsíros ebéd.*

*Szabadíts meg, szerelmem,
lusta délutánok,
bukfencező kuglibabák,
dühödt kártyacsaták
hamisjátékos örömetől,
focipályák partvonalán,
kocsmái köpködősarkon álló,
sörösüveget lóbáló
kötekedők trágár körétől.*

*Jókedvre bangolna más,
csöndes kettesben mulatás,
nem dubaj körtánc-forgatag,
sokadik ráadás.*

Lamentáció József Attila első sírhelyénél

Balatonszárszó, 2012. március 26.

*A négy hársfából, melyet a pályatárs Takáts Gyula ültetett,
három áll még és szelíd szeretettel őrzi első sírbelyed.
Nagy szerencse, hogy szoríthattam még az Ő kezét,
s úgy képzeltem, kezében érzem kezed melegét.
Így adódhat tovább egyik verssorban is a másik,
a költészet mélyén valahol az összes szó világít.
Most március van, bétfő, odébb egy férfi és két nő
fákat metszenek s a kopott sírok között takarítanak,
emlékműved előtt a ronda művirággal incselkedik a nap.*

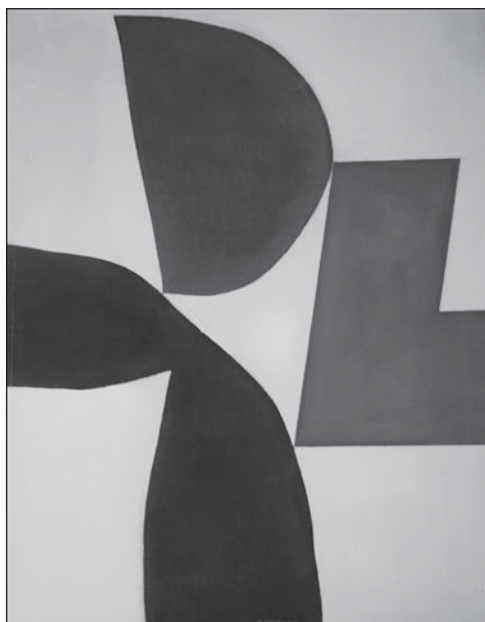
*Tavasza van, bizsereg, bágyaszt ez a bársony-levegő,
villódzó színek, hangok, illatok izgalmas táncai
szédítenek –
majd eszembe jut, milyen őrjítően más lebetett
itt Szárszón, a vasútállomáson, az a régi decemberi este,
mikor szent áldozatod szeletelte az 1284-es számú
tehervonat.
Bolondnak tartottad s odadobtad magad,
bát marja szét húsod a veszett világ,
s nevetnél most zokogva ha tudnád,
hogya költészet napja lett születésnapod.*

*József Attila! Az elmúlt hetvenöt év alatt,
egy újabb világgégés, emberirtások, véres és vértelen
forradalmak után,
kimondhatjuk immár egyszerűen s tisztán,
nem lettünk mi se jobbak se rosszabbak,
hitetlenebbek vagy igazabbak, se bölcsebbek
se boldogabbak.
S szöknénk mi is a tebertől, mit balsorsunk ránk szabott,
de észrevétlen magunkra zártuk a huszadik századot.
Az áldott humuszból, hová tested először leszállt,
kidugta most fejét nébány sárga-arcú virág.
A nagy körforgásban minden egy és örök,
remegnek a végtelenbe vetett versrögök*

akkor utoljára

Mama emlékének

*abogy ott feküdt
kozmoszhideg testtel
félig nyitott szeméről
visszapattant a pillanat
abogy ott feküdt
kitátott szájjal
mely fájdalmas üregként
a végtelenbe szakadt
abogy ott feküdt
csöndfalak közé zárva
sárga örökkévaló
mozdulatlanságba'
mintha így üzent
volna még valamit
védtelen kis árva
akkor utoljára
kezdő balandóknak
a balbatatlanságba*

S O M O S B É L A

Írásjelek közt

Stendhal

Sűrűsödik a magány. A vízben
– a vízből – kiválnak
a só
kristályai a cérnaszálra.

Több nem is mondható.
A víz.
A cérnaszál.
A só.

Dickens

Egy szív
a tóparti
fába vésve.

Gogol

A köpönyegében ül az örült,
ki álmában *orrrá* változott,
bolt lelkeket les, a templom falánál
éhen hal, *naplója* elfogyott.

Goethe

Íme az ember
á la Napóleon
á la
Faust á la á la á la

Isten

Szólhatnál néha Istenem

Ha néhanap rámszólnál
megkérdezném én is

És a Te
egészséged
hogyan szolgál?

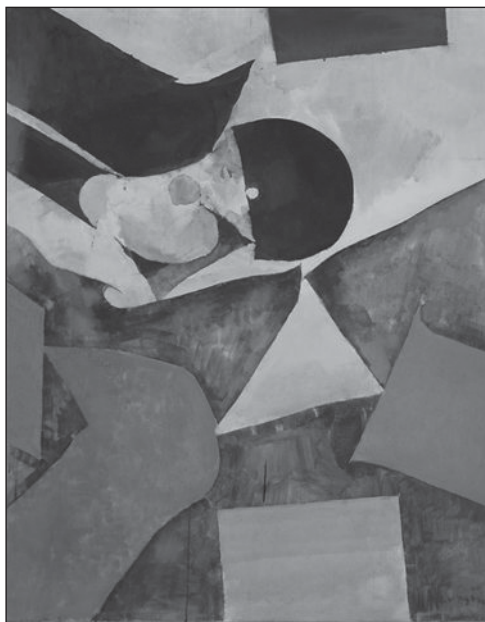
A lírikus monológja

Elég, hogy én legyek versemnek hőse mindig
első és utolsó mindegyik vagonban
hogyha hősködtem, csak magamtól loptam
a bírák, nem tudom, ezt majd hogy tekintik

Bűvös körömből van még mód kitörnöm
a vak dió is lehull mind a fáról
koppan, gurulász, és közel vagy távol
földbe fogódzik, nem börtön e börtön

a gondolat, a vágy, mint fönt a vércse
a várbörtönből látható madár
kötőszavakkal játszik, *igen, hátba, mégse*

egy célt, egy álmot minden nap talál
megszúrja ujját, vére tinta lesz
a túvel ír, napra nap újrakezd

Érlelő csend

*Nem alszom,
rátok gondolok,
ti kimondhatatlanok.
Nélkületek a nap leejtett
virágfej, árokba fordult
szekér. A dombról sárral
alázúduló szegénység.
Szorongás és kétely árkaiból
kapaszkodás fölfelé.
Az erdők fölöttünk
cserélik lombjaikat,
vetkőznek és öltöznek
születésnek, örömnnek
és elmúlásnak. Elvisznek
fényt, szót, gondolatot...
Érlelő csend arcomon,
melyről az éjszakát le
nem moshatom.*

Csillagmorzsák

*Az est csillagmorzsáit
letöröltem asztalodról.
Fölépített játék-várad
katonái őrzik a
hallgatás gondosan
felépített falát.
Nincs rombolás.
Angyali bírt vetít
a téli bold ágyadra.
Hatalmas havazásról
álmodsz, bóból gyúrt
meséid puha imaként
szállnak szobádból.*

INTERJÚ

Legendás interjúk

A TELJESÜLT VIRÁGZÁS

GERZSON Pállal beszélget ALBERT Zsuzsa

Albert Zsuzsa: – *Gerzson Pál kiállítás előtt áll megint.*

Gerzson Pál: – Mindig kiállítás előtt áll az ember.

– *Képei színgazdagsága, mozgalmassága arról tanúskodik, hogy vállalni tudja, mondhatnám vállán bordozza a körülötte zajló teljes életet. Szígligeten tölti a nyarakat, az egész Pannon Dunántúlt magáénak vallja. Életszerete például abban is megnyilvánul, hogy a Borakadémiának is alapító tagja. A Berzsényi Társaságban találkoztunk évtizedekkel ezelőtt, a Berzsényi Társaság polgári szervezésű társaság, akkoriban szinte egyedülálló lehetőség volt arra, hogy jóakarátú irodalom- és művészetkedvelő emberek időnként összejöjjenek és megbeszéljék a dolgaikat. Meg az ország dolgait is. Művészek és művészetkedvelők. Azért szerettem.*

– És az, hogy Berzsényi volt a szimbólum, teljesen megfelelt az igényeimnek, mert hiszen Berzsényi akkora figurája a magyar múltnak, egyáltalán szellemi életünknek, mint hagyomány is csodálatos.

– *Múltkoriban azt mondta, milyen nagyszerű, hogy megismerte Szini Gyula novelláit; szóval lelkes olvasó is, aztán olvasok egy riportot, amelyben arról írnak, hogy a Parlamentben áll egy csodálatos nagy váza, amelyet maga festett, és úgy festett meg, hogy versidézeteket festett bele. Hogy jutott ez eszébe? Én nem láttam.*

– Hát meg kéne nézni. Szóval ez úgy volt, hogy – Szini Gyula először: a nagy, torony emberek között abban a kultúrában, akiket kevésbé emlegetnek – lehet, hogy ez így igazságos – azért nagyon jók voltak a maguk idejében. Cholnoky Viktor például, meg ilyenek. Amikor az ember kezébe kerül, örömmel olvassa ezeket, éppen itt van egy lap, az Életünk, Szini Gyula-novella: Fekete tulipán. Nagyon jó. Rövid, és az egyik grafikus barátom, Szemethy Imre, úgy találta, hogy ő ezt végigrajzolja. Nagyon szép. Nézze meg. A másik dolog, a váza: ez a millennium tiszteletére készült, ott azon kellett gondolkoznom, hogy mi az a lehetőség, amivel a millennium szellemét az ember megjeleníti. Arra gondoltam, hogy egyrészt, mint a középkori miniátorok, az ember lerajzolja századok eseményeit, esetleg átmásol, mondjuk kódexekből, de itt stílusterés nélkül ezt nehéz lett volna megcsinálni, mert még a kezdeti, Árpád-kori századokra lehet, de aztán mit csinálunk a XVIII. századtól, ott már nem voltak ilyenfajta illusztrációk. Úgyhogy erről le kellett mondanom.

De volt egy nagyon érdekes motívuma a herendieknek, egy kínai motívum, virágos rét, növényekkel, lepkékkel, madarakkal, virágokkal, és nagyon sűrűn teleburjánzik a terület. Ott találtam ki, hogy ebbe a dús vegetációba szépen be

lehet építeni betűket, anélkül, hogy kirína belőle, hanem beleolvad ebbe a dologba, mint a virágok. Másik részről meg arra gondoltam első pillanatban, hogy olyan idézetek legyenek, hogy a *magyar* szó legyen benne: Talpra magyar, Ne bántsod a magyart, meg ilyesmi, aztán mondtam költő barátomnak, Szepesi Attilának, hogy gyűjtsön ki ilyen dolgokat. Az volt a véleménye, hogy ennek nincs annyira értelme, inkább nagyon szép sorokat. Volt körülbelül ötven idézet, és ez az ötven idézet fölkerült a váza felületére, körbevéve a virágokkal meg a pillangókkal, teljesen homogén felületet ad. Egyébként érdekes módon az emberek mindig kíváncsiak, minden szöveget elolvasnak. Ha nem szöveg, akkor megnézik, szereznek egy benyomást és kész. Ez odahívta az embereket és körbejárják, s ha már elolvas hármat, akkor már a többit is, és ezzel, hogy kiszedik azt az ötven idézetet, tulajdonképpen kapnak egy képet az évezred magyar költészetéből, gyönyörű sorokat. Mondjuk, az utolsó Weöres Sándor, időrendben vele fejeződik be, az első meg egy XII. századi himnusz.

– *Mindez arra enged következtetni, hogy egyébként is lényeges része lehet az életének az irodalom. Mit jelent az egy festő számára?*

– Az irodalommal együtt él az ember. A zenével is így van. Nem lehet zene nélkül élni, és nem lehet irodalom nélkül sem. Festő vagyok, nekem a festészet teljes egészében érdekes, az irodalom talán nem így, különösen nem a kortárs irodalom. Az iskola azért rendezi valamennyire, a klasszikusokat az ember végigolvassa, megvan a lehetőség, hogy megszeresse, tehát az ízet is megérezze. Annak idején a kötelező olvasmányokat elolvastam, és elolvastam körülötte még amit lehetett. De volt egy hiányérzetem, mégpedig az, hogy leérettségiztem, de a magyar irodalmat körülbelül Reviczky Gyulánál hagytuk abba. Az utána következőket én valami iszonyú vad modernségnek éreztem, holott akkor már azok is klasszikusok voltak.

– *Ez a kőszegi gimnázium volt.*

– Igen. Kosztolányi és Ady önképzőköri dolog volt. Én például Kosztolányi-ból érettségiztem. Akkor szerettem meg, de hozzá kell tennem, hogy akkor olvastam. És azt is, hogy a tanárom először adott nekem egy verseskötetet, amiben sok verse volt, nem az összes, de sok, utána *Erős várunk a nyelv* című esszégyűjteményét, hogy ez is Kosztolányi. Ezeket én nagyon nagy élvezettel olvastam, meg azt hiszem, a modern költőkről.

– *Ez egyik fordítás-antológiája.*

– Igen. Ott valamit megéreztem, hogy mi az irodalom, s mi a modern irodalom.

– *Egyébként a modern festészetben is, meg a modern irodalomban is, talán a filozófiai tartalom fontosabb, mint régebben volt. Az, hogy nem egy-az egyben ábrázol, hanem az ábrázolás mögötti a fontosabb.*

– Azt hiszem, hogy itt egy alapvető szemléleti különbség van. Valahol a XIX. században történt valami, ahogy az alkotók másképp közelítették meg a feladataikat. Tehát mondjuk, a festészetben: akkor jöttek rá a festők, hogy önmaguknak festenek. Élnek egy életet, és abban rengeteg olyan motívum van, amit meg kell festeni, ami megragadható a festészet nyelvén, s elkezdték csinálni. Az impresszionisták ugye! Például ez nem volt elképzelhető a XVII. században, még a XVIII.-ban sem nagyon, de a XIX. századtól természetes volt. Aztán a

magyar festészet, ami inkább a XIX.-XX. században bontakozott ki a maga nemzeti karakterével, az meg már egyenesen csak ezzel foglalkozott, úgyhogy nekem ez jelentette a modern festészetet, ez jelentette a modern irodalmat, és talán a modern zenét is. De én még ma is hordozom magamban ezt a régi, gyerekkori emléket, hogy én modernnek érzem még mindig Kosztolányit és klasszikusnak érzem mondjuk Arany Jánost. Holott annyi különbség nincs közöttük, hogy az ember azt a cezúrát megvonja, mert Kosztolányi ma már klasszikus, és Berzsenyi, hogy róla is beszéljünk, Berzsenyinek olyan kifejezései vannak, olyan sorai vannak, amiket azóta se írt le költő. Nagyon modernnek.

– *Nem változott olyan sokat az életünk. Azt az életérzést, amit Kosztolányi kifejez A bús férfi panaszai, vagy A szegény kisgyermek panaszai című ciklusaiban például, mi is ugyanúgy érezzük, csak az még nem olyan zaklatott, és nem annyira triviális, mint azok, akiket ma modernnek neveznek.*

– Éppen Kosztolányinál, az Esti Kornél énekében például azt szeretem, hogy az ő igényessége örökérvényűséget is jelent.

– *Képein a mozgás harmóniáját érzem. Érdekes, hogy olyan statikus dologban, mint egy festmény, a mozgás, a vibrálás ilyen lényeges lehet.*

– Ez egyébként a festészetnek egy csapdája, hogy mondjuk, egy nem festő, vagy aki nem is akar festeni, azt hiszi, nézve a képeket, főképp a klasszikus képeket, hogy a festő mintha a szótárnak csak a főneveit használná. Hogy *ember*; meg *asszony*, meg *gyerek*, *báz*, meg *erdő*, meg *felbő*, meg *madár*; de valójában nem erről van szó. Az a szótár teljes szótár, abban melléknevek vannak, jelzők, kötőszavak, igék, és mivel a festészet egy nyelv, tökéletesen nyelv, még akkor is, ha ez egy metafora, mondjuk, hogy ezt mondom a festészetéről, hogy az egy nyelv, ennek a nyelvnek éppúgy vannak történet, cselekvést kifejező igéi, minőséget kifejező jelzői, mint ahogy az élő anyanyelveknek van.

– *Mikor arra kérték, hogy Berzsenyi-versekhez rajzoljon, voltaképpen olyan feladatot kapott, hogy fordítsa le a rajz nyelvére az irodalom nyelvét.*

– Az érdekes volt! Annak idején Tüskés Tibor írt nekem egy levelet, hogy szeretné egy Berzsenyi-évfordulón a folyóirata egyik számát a rajzaimmal kitölteni. Gondolkodtam rajta, csináljak valamit, és mindenesetre rögtön írjam meg, hogy vállalom vagy nem vállalom. Én rögtön megírtam, hogy vállalom, mert az ember nem ad vissza egy megbízást. Persze, még fogalmam se volt, hogy mit csinálok. Hogy mit vártak, vagy mit kértek, nem mondták meg, nekem kellett meghatározni, hogy mit nyújtok, mit adok. Itt kezdődtek a bajok. Egyrészt, egy kicsit nyomasztó volt az a néhány illusztráció, amit ismertem mások kezéből Berzsenyiről. Ugyanis Berzsenyit busafejú, kis mokány magyarnak, mentében, dolmányban, csizmában, lugasban, vagy a méhesének a padján ülve, így rajzolták le, előtte árkus papír, lúdtoll a kezében, szóval, ami egy olyan rossz népszínmű-rendezésnek tűnt. Nem mondom meg, hogy kik illusztráltak, mert nagyon nagy nevek vannak köztük, de én ezt nem szerettem, zsigerből utáltam ezt a fajta megközelítést. Arra gondoltam, hogy az ember elolvasson egy verset egy költőtől, egy élménnyel gazdagabb lesz. Annak a költészetéről is már van fogalmam, azokról a verseiről is, amiket még nem olvastam. Tehát késztet rá, hogy elolvassam. Ez, ha egyszer az ember lelkébe befészkelte magát, ott, úgy érzem, folytatódik. Az egy társalgás a költővel, a költő és az olvasó egy szent pillanat-

ban, mint két barát ül egymással szemben, de hát ő kezdte el a beszélgetést. Nem is nagyon illik onnan eltérni, meg nem is akar az ember, mert nagyon érdekli a gondolat, és akkor magában folytatja.

Én itt éreztem a feladatomat, hogy ezeknek a rajzoknak olyannak kell lenni, hogy én folytassam magamban azt a dolgot, tehát ahhoz szóljak hozzá, amit ő kezdett el. S amit Berzsenyi mondott, akkor, nem tudom én, 1812-ben mondjuk, a múlt század elején, nekem ugyanúgy tárgya a gondolkodásomnak. Tehát nekem a mostani életem, a mostani élményeim egészéből kell kiválasztanom azokat az összefüggéseket, amiket hozzáfűzhetek ilyenformán a dologhoz. No, eddig eljutottam. Akkor most tessék, ezt meg kell rajzolni. Mi ez? További nehézség: Berzsenyi nyelve nagyon képies, tehát képeket csinál, úgyhogy legjobb lett volna őneki illusztrálni a saját verseit.

– *Lehet látni a patak partján a kicsi virágokat.*

– Persze. Csodálatos. És amellet olyan vonzó, dekoratív, fennkölt, és a természet rettenetes erővel megjelenik. És ez a sok mindenféle összevissza idézet, hogy a torlódásuk néha olyan erős...

– *Hogy elvonja az ember figyelmét az apró részletekről. Akkor derül ki, mikor az ember leül, és sorról-sorra megfigyeli. Például tanítom, mondjuk valakinek beszélek róla, akkor veszem én is észre, hogy nemcsak a nagy fellegekig tornyosuló klasszikus Berzsenyi, hanem a körülötte élő természet, az apró dolgok milyen lényegesek.*

– Ezek külön-külön mind megrajzolhatók. Nagyon nehéz most ebből valamit úgy kiválasztani, hogy ne rajzoljam meg. De hát pont nem azt akarom csinálni. Egy nyaram ment rá, ezekre a „rossz” rajzokra. Idézőjelben mondom, hogy rossz rajzok, mert nekem jók ezek a rajzok, de ez csak később igazolódott, hogy jók. Én megrajzoltam akkor vagy harminc rajzot, azt szépen beraktam egy borítékba, elküldtem Tüskés Tibornak. Válasz egy ideig nem jött, már magam is vártam, hogy na mit szól hozzá Tibor, közben egy kísérő levelet írtam, amiben megírtam, hogy nem tudtam én, mint aki megsemmisül a Berzsenyi szóözönében, és ott néhány kis dolgot emléktárgyként összeszed illusztrációnak, ezt én nem tudtam teljesíteni, viszont én ezeket vállalom, mert valahogy jónak érzem.

Tüskés Tibor válasza érdekes volt, ebből a sokból hármat közölt, és közölte a leveletemet. Fakszimilében. Mert szerinte a levelem jobb volt, mint a rajzok, később még mondta is, hogy hát igen, mutatta ennek is, annak is a rajzokat, és bizony nehéz volt, és idézte azokat a klasszikusokat, akiknek nekem nem tetszettek az illusztrációi. Azok munkái után nagyon nehéz ezt most elfogadni. Aztán fölkért még másokat is, úgyhogy megvolt a Somogy című lap Berzsenyiszáma, de tíz szerző összeszedett rajzaiból.

– *Elég későn szerettem meg Berzsenyit, ifjúságomban idegen volt nekem, pedig én latinos voltam, nem jelentettek problémát ezek az ő díszítményei. Akkor értettem meg igazán, amikor jól megismertem az életét, és alaposabban megfigyeltem a verseit.*

– Én azt hiszem, Berzsenyit nem Berzsenyi értelmezéséből értjük meg, hanem a világban fedezzük fel ezeket a dolgokat, amik az ő verseiben jelen vannak. Itt akarom folytatni, hogy mi is egy Berzsenyi-kép: valahogy így gondolkoztam.

– *Ezek ugye rajzok voltak, és utána most festett képről beszél, ennek tehát volt folytatása.*

– Itt csak annyit közben röviden, hogy mikor egy festő csinál egy rajzot, az egész más, mint amikor egy grafikus csinál egy rajzot. Az a minimum, ami szükséges ahhoz, hogy elinduljon egy kép, és festés közben az összes többi ki kell találni, vagy magától jön, vagy pedig az ember kitalálja. Úgyhogy ezek nagyon minimalista rajzok. Ez történt. De én akkor már elégedett voltam. Teljesen megbocsátottam magamnak minden hiányosságomat, mert éreztem, hogy most valamit sikerült megfognom, ami él, eleven, használható, de hogy miben, azt sejtettem, hogy valószínűleg a festészetben. Tehát nem illusztrációnak. Minden reggel Szigligeten kivonultam a ház mögé, ahol árnyék volt, és nem láttam semmit és csönd volt, vittem magammal papírt és rajzoltam. És a Berzsenyi-kötetet vittem, olvastam közben a verseket. Rajzoltam, ami eszembe jutott, minden figurát kipróbáltam, azt is kipróbáltam, hogy egy rajzot nagyon részletesen, minuciózusan, mindenre kiterjedően megrajzolok. Azt is, hogy egy ötletet, ami úgy átfutott a fejemben, azt ugyanilyen gyorsan, csak éppen hogy letenni. Egyik sem okozott örömet. Éreztem, hogy nincs ereje. Nem életképes. A végén azt csináltam, hogy se könyv, se papír, se toll, se ceruza, ott a szülő között bóklásztam, és néha befeküdtem oda a sorok közé, és néztem az eget... Berzsenyi, Berzsenyi, eszelősen, ki is az a Berzsenyi? És a végén rájöttem valamire, amit most bevallok, de nagyon leegyszerűsítve, és enyhén torzítva, mert nem ilyen tiszteletlen: azt mondtam: mi is a Berzsenyi-vers? Berzsenyi-vers az, hogy itt van ez a zseni, aki talál három karakteres pontot, azt a három karakteres pontot a világirodalomban kizárólagosan egyedülállóan fantasztikus választékossággal megfogalmazza, leírja, esetleg egy sor lesz belőle, és körülönti a Berzsenyi-féle halandzsákkal, bocsánat, ezt akartam mondani, hogy ez tiszteletlenség, de ott a szülő között hanyatt fekve, az eget nézve az ember miért ne egyszerűsítsen? Így tudtam magamban megfogalmazni: ezt kell csinálni. Minden valamirevaló művésznek van egy olyan szókészlete, erre mondtam az előbb, hogy halandzsa, olyan anyagraktára, amiből azt vesz elő, amit akar, és bőségesen önti. Berzsenyinéél mindig arról szól a vers, amiről ő mondani akart valamit, amikor nem akart vagy nem tudott mondani semmit, vagy annyira dült benne az elkeseredettség, akkor nem írt semmit.

– *Akkor elkezdett tanulmányokat írni.*

– Esetleg. Igen. Én, mint alkotóművész, tele vagyok szintén egy olyan anyagraktárral, hogy bármikor balkézzelem meg tudom húzni azokat a kanyarokat, meg hegyes formákat, meg egymással ütköző dolgokat, amikkel tele vannak a képek, de nem a kép lényege ez! Hanem a kép töltőanyaga. Ezt kell csinálni. Meg kell találnom valamit, ami lehetőleg Berzsenyivel legyen rokonságban, amit ő is csinált, és akkor én a saját „halandzsáimmal” (idézójelben mondom), ezt öntsem körül, és akkor kvázi csináltam egy festett Berzsenyi-verset. Egyidejűleg, miközben a rajzokat elküldtem, máris kezdtem ezekkel foglalkozni. Vázlatokat csináltam, sokat, többet, majd önálló életet kezdtek élni ezek a képek, és akkor már nem is gondoltam kimondottan Berzsenyire, hanem a kép összefüggéseire gondoltam, és azt próbáltam harmonikusan úgy teljessé tenni, hogy az a gondolat, az a képi gondolat a lehető legharmonikusabban és gazdagon

jöjjön elő, amire gondoltam. Körülbelül tizenöt kép lett... Takáts Gyula is eszembe jutott, mégpedig azért, mert Kaposváron volt egy kiállítás, azt hiszem, találkoztam ott magával, ott a Berzsényi Társaság festői állították ki a nagy Istenbizonyjaikat, hogy ők milyen nagy magyarok és milyen jó festők és minden, de tényleg kedves volt minden, én meg ezekből állítottam ki kettőt.

– *Milyen címeik vannak?*

– Berzsényi-verscíme. Például olyan, hogy „*Hol vagy, te Széphalom?*” Kazinczyhoz írt nagy tiszteletadás ez a verse, soha nem adnék képnek ilyen címet, ha nem volna ilyen oka, de hogy ezt a címet kapta, utólag azt mondom, hogy nagyon jól hangzik képnek is egy ilyen cím, úgyhogy örültem neki. Ilyen címeik vannak, hogy *A reggel*, *A magyarokhoz*, azt nem kerültem ki, *Osztályrészem*, a *Szerelem*, az volt a másik ilyen. Ebből kettőt állítottam ki, és magamban megállapítottam, hogy itt van ez a sok remek nagy festő, és mégis csak én, ezekkel a kis magán jellegű ügyeimmel egész jól szerepeltem. Már akkor elszemtelenedtem, mert rájöttem a dolgok nyitjára, vagyis, hogy lehet megközelíteni a Berzsényi-verseket. Nagyon jól festett ott a kiállításon. És Takáts Gyula volt az, aki nagyon barátságosan odajött és mondta, hogy ezek nagyon jók, pont ő, aki pedig szerintem beleszólt az illusztrációkba, hogy nem a legjobbak, és nagyon barátságosan beszélgettünk ott. Jól esett ez a Gyulától.

– *Takáts Gyula a „pannon költő”, aki maga is rajzol, maga is fest, a verseiben is fest tulajdonképpen, azokat a színeket, amelyek jellemzőek erre a mediterrán tájra, ahol a becebegyi szőlő virul, meg a Balaton, meg Kaposvár. Magára is azt mondják, hogy szigligeti festő. Megtalálta az otthonát a Balaton-környékben, mint a költő Takáts Gyula.*

– Berzsényinek van egy verse, aminek az a címe, hogy *Takács Józsefhez*. Egy episztola. Mondom, még akár ezt is lehet illusztrálni. Végigolvastam, ebben semmi nem volt. Illusztrálni való semmi. Az egész gondolat semmi, egy meleg kézszorítás, és hízelgő szavak, baráti hangnemben, tehát egy igazi, nemes episztola. Utolsó sorai között volt hogy : „Ó Takács!” Így leírva, felkiáltó jel, és akkor még mondott neki egy szentenciát. És én ezt az „Ó Takács”-ot vettem ki, és mint betűt beírtam egy ilyen burjánzó, leveledző, pillangózó környezetbe, és olyan színt választottam hozzá, amibe pont az a derűs barátságosság, tehát a narancsnak és a kéknek egy kapcsolatát, és ezt festettem meg. Nagyon tetszett nekem ez az ötlet, szép vázlatot csináltam róla, aztán egy vászonra elkezdtem nagyon komolyan festeni, hát nagyon nem sikerült, mert nem lehet ezt olyan nagyon komolyan venni. Utána megfestettem még egyszer, olajfestékekkel, papíron, amivel könnyedebben tudtam az egészet megjeleníteni, kicsit rövidebb idő alatt, az viszont elég jól sikerült. Annyit változtattam rajta, hogy Takács: az cs-vel van írva Berzsényinél, és ts-sel írtam, gondolva arra ezelőtt három évvel, hogy hátha egyszer Gyula bácsival majd olyan közelségbe kerülök, hogy azt mondom, hogy ha ez is úgy tetszik neked, mint annak idején azok, akkor fogadd el tőlem.

Egy barátommal egyszer valahol voltunk, és várni kellett a vonatra, kicsit beültünk ebédelni valahova, és közben ott egy antikváriumban vettünk egy-két könyvet, az egyik Takáts Gyula versei volt. És közben olvastuk és beszélgettünk ezekről a versekről, és az volt a beszélgetés eredménye, hogy Takáts Gyula

nagyon igényesen fogalmaz, rettenetes műgonddal végig meg volt csinálva, nagyon jól. Nem lehet kicserélni. Ő az, aki a költészetének a főműveit írta csak meg tulajdonképpen, ami ritkaság, azt én magamnak is munkában alapelvek tekintem, hogy nincs rossz kép. Ha az eredeti gondolat rossz volt, akkor nem lehet a képet megcsinálni, akkor a kép eljut egy olyan állapotba, hogy ott abba kell hagyni, meg kell semmisíteni. De ha jó volt az eredeti gondolat, akkor a képet addig kell csinálni, amíg azt visszaadja, és lehet.

– *Beszélt a Berzsenyibez kapcsolódó képeiről, itt van a falon A reggel.*

– Röviden csak annyit mondhatok, hogy egy ellentét van benne, az éjszaka és a nappal. A Nap kirobbanóan előjön valahonnan, valamit elzavart, elnyomott, elpusztított: az éjszakát. No most az éjszaka - nappal ellentét, ez az ősi gondolat, hogy a jó meg a rossz, az isteni meg az alvilági, tehát valami ilyenfajta hangulati velejárója van ennek a gondolatnak. Tehát a Nap, ahogy kitört, elsurranak, eltűnnek, elosonnak ezek az éjszakai rémek, valami ilyesmiről van szó, persze a vers ennél gazdagabb és árnyaltabb. A kép álló forma, ez azért kellett, hogy a Nap fölemelkedésének helye legyen. Fekvő formában meg lehet komponálni egy napfölkeltét, de az nem tudja annyira kifejezővé, expresszívvé tenni a Nap emelkedését. Ezt különben a természetben látni lehet, ezeket látom, mert hajnalban kelek Szigligeten, és pont szemben a Badacsonynál kel föl a Nap. A fölkelő Nap és a környezete színes. Az összes többi, ahol még nincs Nap, és mivel a Badacsony mögött kel föl a Nap, a Badacsony innenső oldalán árnyék van, ebben az árnyékban minden monokróm. Az is színes persze, csak nem olyan értelemben színes, mint a kék ég, meg a piros nap, meg a sárga felhő meg ilyesmi, a kettő között roppant élesek a kontúrok. A fölkelő Nap ellenfényt hoz létre, ami nagyon élessé teszi a kontúrokat, az előtérben pedig ott vannak azok a megfogalmazhatatlan lények, amik, mondjuk, egy félórával ezelőtt még éltek és még az ő birodalmukban éltünk mi is, de most már ezek egymással is kezdenek összeolvadni és eltűnni. Ez volt a gondolat. Ott az égen egy kicsit szárnyakká válnak a felhők, kifejezésben segítik a Nap emelkedését. Valóban, a Napnak ezt a versben is kifejezett agresszív megjelenését nagyon kifejező jelenlétére gondolok, ami versben evidens. A képen is legyen evidens, és ne az legyen evidens, ha én az előtérbe odafestek mondjuk egy nyugágyat egy benne fekvő figurával, akkor már az a téma. Akkor már nem a Nap. Erre vigyázni kell, hogy az ember meddig engedi a nézőt a téma fölismerésére.

– *Az impresszionisták, akiket az előbb említett, szerettek kerteket festeni. De az egészen más volt.*

– A kert ott is hordozója volt valaminek. Itt van például mellettem ez a kis kép. Látja, ez egy Tornyai. Semmi nem nyilvánvaló, mégis a kép ott van, döglesztő meleg van, nyár van, reménytelen. És se ember, se állat nincs a képen, mert itt nincs más, mint egy nyári dél. Ez a Tornyai-kép mondanivalója. Ott egy csikó is viháncolhatna, biztos meg tudta volna csinálni, de akkor már nem ez a téma. Ezt akarta kifejezni. Érdekes, hogy ez egy nyári dél, ez meg egy nyári hajnal. Itt a hajnalnak pont az agresszivitását akartam kifejezni, ugyanúgy, mint ahogy Tornyai ezen a képen a döglesztő nyári meleget.

– *A Tornyai-kép korántsem olyan színes, mint Gerzson Pál képe, pedig az dél, csak több napfényel.*

– De pont annak a színnek kell megjelenni ahhoz, mert az a szín hordozza ezt a bizonyos fásaszító, agyat kínzó meleget. Nálam minden most kezdődik, a színek is most születnek. Még nem alakult ki ez az összeolvadt harmónia, ami a Tornyai-képen... Gyerekkoromban nekem eszem ágába se volt, hogy valami-kor is festő leszek. Azt sem tudtam, mi leszek, lehet, hogy éppen mozdonyvezető akartam lenni akkoriban, de biztos, hogy nem festő. De járt nekünk az *Új idők* című lap, aminek volt irodalmi része, azt hiszem, az Herczeg Ferenc rovata volt, és a képzőművészeti részt Lyka Károly szerkesztette. Lyka Károly a magyar reformkor csodálatos módon nagy ismerője volt, majdnem azt mondom, hogy kortárs ismerője, ugyanakkor az ő érett korában fiatakként jelentkeztek Egry, Nagy István, Nagy-Balogh, Gulácsy, akikről ő nagy szeretettel írt. És nagy hozzáértéssel. És nagyon jól tudott róluk írni. Illusztrációk voltak persze a lapban, én ezeket nagyon nagy élvezettel nézegettem.

– *Én nagyon szerettem, mikor ő a különböző festőiskoláktól írt. Magával kapcsolatban tudni lehet, hogy Hódmezővásárhelyen, meg Debrecenben volt művésztelepen, ezekről ő már nem írt. Maga jól tudott ott dolgozni?*

– Mondjuk Hódmezővásárhely, az volt érdekes, mert ott töményen kaptam Tornyait, mert a múzeumnak rengeteg Tornyai-képe van, meg magángyűjteményekben is láttam, és azonosítani tudtam azzal a miliővel, azzal a környezettel, amelyben ő élt. Mert ott a tanyavilágot is meg tudtam nézni, ez valamikor az ötvenes évek közepén volt. Semmi sem áll tőlem távolabb, mint ez az alföldi város, és az a világ, azok az emberek, sőt az a mentalitás, de! Nagyon imponálóan tetszett nekem, ahogy Tornyai például azt a világot nagyon meg tudta ragadni. Hogy azt a világot magyarul meg lehetett fogalmazni. Kiss Lajosnak van egy könyve Vásárhelyről, ő együtt élt ezekkel a művésztelepen és gyönyörűen, csodálatosan leírja. Én úgy fogadtam a vásárhelyieket, jobbra nézek, itt az élet, balra nézek, ott a neki megfelelő művészet. És ez tökéletesen jó. Vásárhelyen három hónapig dolgoztam. Abszolút egyedül. Tehát nem volt ez olyan művésztelep, hogy este összejöttünk és daloltunk. Nem, teljesen egyedül voltam, éppen a télből a tavaszba forduló hónapokban, nagyon jól éreztem magam, és nagyon tudtam koncentrálni. És ez nekem nagy fordulatot hozott, mert én Vásárhelyt nem tudtam festeni, én egy szót se mondok arról, hogy a vásárhelyi világból valamit meg tudtam volna valósítani. Nem. Sőt, majdnem azt éreztem, hogy az emberi tisztesség kívánja, hogy én ide betettem a lábamat, mint vendég, egy olyan helyre, ami tökéletesen meg van nekik alkotva, és amit belaktak, és nekem ott csöndben kell lennem, és jól kell viselkednem. Ez volt a kötelességem, és ebben én jól éreztem magam. Úgyhogy mikor benn a szobában festettem, mert én benn festettem, nem kinn, akkor én magamban a magammal hurcolt mindenféle egyéb gondolatot próbáltam megfogalmazni, rajzokban, festésben. Kis képeket festettem, ami akkoriban avantgardizmusnak számított, úgyhogy eléggé le is dorongoltak utána.

– *Mi volt a témája?*

– Figurális képek voltak, de igazában nem volt témájuk, hanem olyan jelképszerű dolgok voltak, például, egy ember, amint éppen összeesik, és egy másik ember felemeli. És hatalmas erőkifejtéssel egy hatalmas testet cipel. Alacsony horizont, fantasztikus, monumentális szituáció volt ez. Körülbelül tizen-

öt-hús ilyen képet festettem abban az időben. Ezek meg is vannak valahol. Úgyhogy ez tényleg fordulatot hozott, valahogy azt jelentette, hogy elég volt abból, hogy van egy látott világ, és én a látott világot szolgálai alázattal próbáljam megismételni a vásznon. Többé-kevésbé megközelítheti a természetet, de sose az.

– *Koronként változik, mert mondjuk Pál Lászlóék...*

– Abszolút átköltés volt. Már mi is hozzászoktunk a természet-szemléletben azokhoz az igazságokhoz, most már a Balatont is úgy látjuk, mint Egry, pedig nem olyan a Balaton, mint az Egry-képeken! Sokkal inkább olyan a Balaton, mint azokon a rossz képkereskedelmi vásznonak, amiket annak idején festők csináltak kis pénzekért.

– *De ott van Mészöly Géza Balatonja.*

– Mészöly képeit ha kicsit elmozdítja az ember, a kompozíción belül, akkor már nem olyan a kép, akkor már utánérzés. Pontosan az, ahogy ott össze van rendezve, az Mészöly fantáziájának a szüleménye. S azt kell bebizonyítani ezek után, hogy ez a fajta absztrakció, amit a mai festők szeretnek csinálni, mondván, hogy nem másolják a természetet, hogy ez is a természet, igen, ki merem mondani, ebben is megvan a fölismerhető természet, csak még nem szoktak hozzá az emberek. A zenei harmóniák is később válnak érthetőkké, a maguk idejében gyakran botránysosak. Ha az ember elmegy a Nemzeti Galériába, megnézi Mészöly Géza képeit, ott vannak ezek a nagy, részletezett és aprólékosan megfestett tárgyilag teljesen korrektül ábrázolt, nagy balatoni képek, ott az öbölben tehenek a vízben, csónak kihúzza, valami család ott eszeget valamit, szóval, ismerjük ezeket a képeket. De ott vannak ezek a vázlatai. Ez volt Mészöly módszere, hogy egy festő-dobozba vitt magával húszszor harminc centis kartonokat, és festéket, és valahol leszúrta az állványát, elővette a festéket és azon a kartonon valamit lefestett magának, úgy, hogy majd a műteremben ő ezt telerakja minden-félével. Ezek vázlatok, ezeket nem sok választja el a Barcsay-féle konstruktív képektől. Fantasztikus szépek. Mondjuk, a mai festőhöz teljesen közel áll, mert a mai festő alig akar ennél többet megfesteni egy képen, mint Mészöly a vázlatokon. Ez is azt mutatja, tehát, hogy tulajdonképpen a festő mondandójának a lényege a konstrukció.

– *Az ember fölmege, nem tudom én, melyik begyűcsúcsra, és lenéz, mondjuk télen, nem tudom, hogy Barcsay tanított-e engem, vagy pedig ő is úgy látott, mint én. Látja a sávokat, látja a fekete-fehéret, látja a bomorú és domború íveket. A festő tanítja az embert látni, gondolkodni; vagy megyek a vonaton és forog körülöttem a táj. Ugyanezt megtalálom azokon a képeken, amelyeken nálam sokkal költőibben látó festő látott, és ábrázolni tud. Maga mire akar tanítani? Hogyan gondolkodik arról, hogy mit vár az ember az élettől egyáltalán? És a művészettől.*

– Nem is tudom, hogy ezt kimondhatja-e az ember, az élet ad. Attól nem kérünk, attól kapunk. Én ezt hiszem, hogy ha az ember úgy él, hogy az életét tartalmaznak érzi, tehát egyfolytában megvan benne, mondhatnám azt is, az a hálás öröm, hogy ezt is meg azt is, meg amazt is át tudta élni, akkor hálából ezeket meg akarja örökíteni. Szóval, valahogy ki akarja fejezni az örömét. Tartozik az életnek ezzel. Én azt hiszem, a művészet is ezt akarja csinálni. Minden-

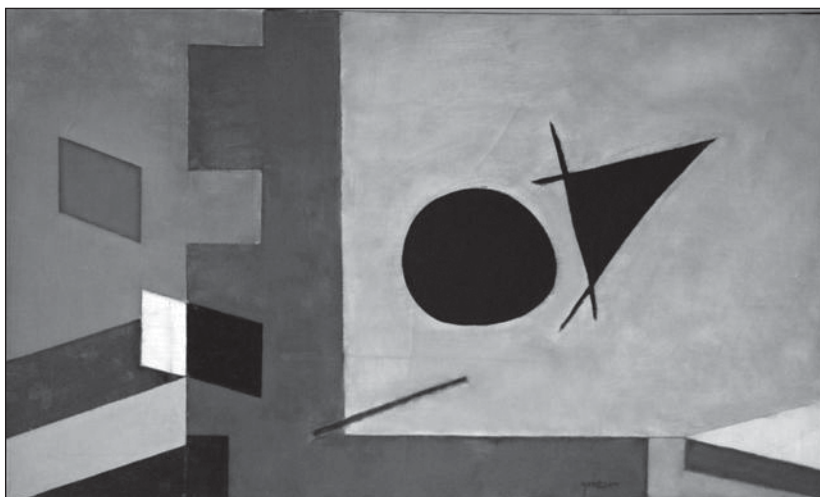
képpen visszatérő szó az öröm. Tehát a művészetben az igazágtalanságokat, a tragikumokat nem akarja megörökíteni az ember, de az örömeiket igen. Az öröm vezéreszme a művészetben is. Biztos van persze olyan téma, ami kegyetlen, de azért nem mond ellent, mert azt is megörökíti az ember azzal, hogy valami nagyon magasrendű dolgot akar ezzel kifejezni. Például a vallásos festészet is, a Szentírást végigfestették, nem kihagyva belőle a Golgotát. De valami nagyon magasztos szándékkal csinálták azt is. Az a jelenet, amikor meg van festve, nem szadista élvezkedés, hanem pont az, hogy a világ valahogy ettől tisztul meg, tehát azt mondja, hogy az Isten még ott is Isten. Ott is valami nagyszerűt fejezett ki az ember. Én azt hiszem, a művészet ezt akarja. Ezért életigenlő, az élet lényegét mondjuk a boldogság értelmezésében próbálja megfogalmazni, mert ez a művészet belső parancsa. S talán ez is egyúttal a sarkalló dolog, hogy az ember azt érzi, hogy ez nekem tetszik, én ettől boldog vagyok, és valószínűleg ő is, meg ő is, meg mindenki, akkor nekem valamit kell erről mondanom, és hogyha ezt meg tudom csinálni, akkor én tettem valamit.

Az ember nem gondol arra, hogy most szolgálatot tesz, vagy kötelességet teljesít, hanem egy indulati, belső, majdnem azt mondom, vegetatív igény az, hogy ezt kifejezze, de ez szükséges dolog, kötelező dolog.

– *Teremtés.*

– Teremtés, meg az öröm. Szoros kapcsolatban áll.

(Elhangzott a Bartók Rádióban, 2001. január 29-én)

IRÁNYTÚVEL

FECSCKE ANDRÁS

A múlt terhének keresztvása

(Papp Árpád költészetéről)

Kezdetben a mi korosztályunknak a költészet egyet jelentett az *Egy mondat a zsarnokságról* döbbenetével. Hosszú tetszhalálból új életre keltő sorait az igazmondás győzelmének zálogaként őriztük szellemünk almáriumában. Végre, mondtuk, majd újra és újra: végre! Aztán kérdeztük: vége? Mert jött 1973 idusa, amikor is frissen szült feleségemmel egyetemre menet, látván, hogy félholtra verik a demokrácia silbakjai a mellettünk haladó kismamát, némán üvöltöttünk: „Talpra, Petőfi!/Sírodát rázom:...” És tényleg loptak a jognak asztalánál: nemzetfenntartó elemként addig álltunk a Pesti Barnabás utcai Sóhajok Hídja alatt feltartott kezű gyalázatunkkal, amíg ki nem jöttek értünk professzoraink.

Akkor még csak Utassy Józsefet ismertük, Papp Árpádot nem. Nagy László viszont azonnal tudta, amint elolvasta verseit, hogy a kortársi sorba: Csoóri Sándor, Utassy József, Ratkó József – Kiss Benedekkel, Ágh Istvánval, Bella Istvánval és másokkal együtt – beletartozik ő is.

Nem ismertük, és ez a mi hibánk volt, pedig gyakorló tanárok, irodalmárok, művészek, írók, költők, festők, zenészek voltunk – kinek-kinek a saját művészeti ágában már eredményeket rejtő hátizsákkal – tehát indulóban voltunk éppen, csak azt nem tudtuk, merre induljunk. Mert hát az előttünk járó generáció egy része kifarolt a nemzeti művészet szérűskertjéből, s a nagyvilág felé vitte ízlése, érdeke. Nem vállalt közösséget azzal a történelmi katalizmával például, amit a Második Magyar Hadsereg doni pusztulása jelentett a szérűskert lakóinak. Ami pedig meghatározó élménye kellett, hogy legyen ennek a korosztálynak, mert a maga bőrén tapasztalta, milyen is az, ha a maradékok apa nélkül nőnek fel, s sosem tudják meg, hol keressék ősük sírját.

*Olyan árva nincs több, mint én
az ég alatt, a föld színén
olyan árva nincs több, mint én...
... Nézem a földet az eget
eszek könnyesözta kenyeret
többet könnyet mint kenyeret...*

Így simítja végig kezét a történelem fájó sebén Papp Árpád.

Nem ismertük őt, s ez már csak azért is hiba volt, mert a keatsi aforizmáról eszünkbe kellett volna jutni: az a görög váza, amelyet a föld még betemet, létezik, csak mi nem tudunk róla. Papp Árpád akkor is a magyar líra legmaga-

sabb fokán állt, amikor még nem láttuk, vakságunk nem engedte láttatni velünk.

Bulgáriából kellett jönnie egy magyar irodalmat szívéen viselő költő-műfordítónak, aki kezembe adta verseskötetét. Amit ő már lefordított bolgárra! De hát, nem ez az egyetlen szégyellnivalónk Gencso Hrisztozovval szemben, akit a magyar irodalom nem tudott annyira megbecsülni, amennyire fordítói tevékenysége alapján rászolgált.

Egyetlen kötetnyi vers, rimbaud-i lépték – ez maradt Papp Árpád után. Meg a felismerés számunkra, hogy József Attila nyomdokai mellett is lehet csapást keresni a lírában (elvégre a kortársak hellyel-közzel azon jártak-járnak). Első számú szabály ugyan nála is: kimondani a kimondhatatlant. Amikor először találkoztam ezekkel a sorokkal:

*Vakotás, gyerekkori vásárfia-tükröm
Semmi köze trükkökhöz, tükrözéshez.
Dugdostam,
s elejbéd tartom népem:
Bepárasodik-e?*

Először is végig kellett gondolni, mit is akar a költő valójában mondani? Régen elfelejtett szavak kaptak itt új értelmet, hisz 1976-ban egy látszat-gazdagságon trónoló vidám barakk hűtőszekrény-központú tudatában élő tilalom-faként állt a *Még egyszer a költészetről* útmutatása: eddig, és ne tovább!

Az értelmezés kulcsát nyilván a tükör-hasonlat adja kezünkbe. A tüköré, amely egy rövid mondat alatt irdatlan messzeségbe szakad a valóságos vásárfia-tükröktől, hogy meginduljon a szimbólum útján. De ha nem tükröz a tükör, akkor hogyan válik azzá? Kép a képben, illetve a kép tagadása a képben: Papp Árpád nem akar tükrözni, legalábbis ahogyan a korabeli marxista esztétika sulykolja. Ő a lukácsi *tükröztetés terminológiáját mint olyant* akarja odébb lökni a költészet útjából: „Semmi köze trükkökhöz,…” zárja ki egy fél mondattal, és ehelyett magát a valóságot használva tükörként: „...elejbéd tartom népem: /Bepárasodik-e?” Magyarul: észreveszed-e magad a társadalom egy régebbi, de a tudatunkban tisztán élő kor (gyermekkor) értékeinek a tükrében? Óhatatlan párhuzamot érzünk itt egy másik művészeti ág képviselőjével, Vecsési Sándoréval, aki a festészetben bontja ki ugyanezt a gondolatot.

Ami azonban izgalmas ebben a versben, az az *értékelvűség megvallása*. Nem népiesch-módon, nem moderneskedve, hanem a póre értelemre apellálva fogalmilag tisztázva valamit, aminek kimondásához nemcsak tudati barázdáltság, hanem bátorság is kellett – mert kellett bizony egy olyan korban, ahol ha célzatosan kikérte az ember a könyvtárból a Népszabadság bizonyos számait, számíthatott a hatalom kitüntető figyelmére.

S miért lényeges mindez? Mert ez az értékelvűség párosulva a *Duna-Don sirató* requiemjének hitelével adja Papp Árpád poézisének fő vonulatát. Közösségi-népi indíttatás, és eleink büntelenségének kimondásáért folytatott harc – e kettős gyökérből szívja fel az éltető erőt költészetének csodafája.

Hitvalló költőt sokat találunk Magyarországon. Olyat is, aki e kettős céllal rója a poézis útjait. De vajon volt-e olyan, aki a munkája közben villámcsapást szenvedett parasztnak emelt oltárt:

*Köréd gyülekeznek a mező emberei
szótlanul, kissé leejtett kaszaszárnnyal,
egyikük felfogja a tiédet: »El kellett volna dobnod« –
dünnyögi, de nem, te nem menekültél el, a városba sem,
sem a végrehajtó, sem az agitátor elől,
ott maradtál, nem dobtad el a kor
villámait vonzó kaszádat...*

Talán csak Sinka, a legkérelmelhetlenebb huszadik századi magyar költő mormol balladát ilyen népéhez húzó nyers szókimondással. És micsoda korrajz! Kimondás-szülte ellen-történelem! Egy mondattal igazságot szolgáltatni a magyar parasztnak: te akkor is csak történelmi önmagad adtad, amikor a szocialista mezőgazdaság jármát kényszerítették rád a brigadérosok... A szocialista realizmusét, hogy művészetre fordítsuk a politikát. Csakhogy Sinka balladás világa elszállt – a hatvanas-hetvenes évekből gyermekkora vásárfia-tükréhez visszanyúló Papp Árpád valóságélménye és fogalma a történelem előrehaladtával már más volt, s ezt kellett megfogalmazni korosztályának.

Mindenki másképpen fogalmazott. Ha Ratkó így:

*Nem löszön, futóhomokon,
jövőt csak ilyen alapon:
holtakkal töltött talajon
építhetsz, eggyen egy fajom*

Papp Árpád ekként fűzi a gondolatot *Apám halotti maszkja* című versében:

*...ez a „vert nemzedék” – elveszítette a békét is, nemcsak a háborút...
A barackfa árnyéka feketéll az ajtón – kívülről feltett keresztvas.
Lesz-e elég erőm, hogy felemeljem?*

Felemelni a múlt terhének keresztvasát – a hősnek kijáró nemzetiszín szalag helyett a barackfa fekete árnyával persze nem lehet. De a metafora megfelejtésével talán közelebb jutunk egy olyan lírai attitűdhez, amely Papp Árpádot többi költőtársától megkülönbözteti. Mert azt, hogy a múlt terhet viselni kell, erkölcsi parancsként másnál is megtaláljuk:

*Tudod-e, hogy túléltelek már
tíz évvel, Te Minszki Halott?!
Ősök piros lombja pereg rám:
sétáló sírköved vagyok.*

– mondja Utassy. Ám Papp Árpád barackfájának fekete árnyában, mint valami féle sötét kinyilatkoztatásban benne rejlik a paraszt-ősök munkájának zárvánnyá kövült emléke is. Ennélfogva az elsiratás bonyolult folyamatában az elsiratandó, mintegy a rá jellemző munka gyümölcsének gyászával rendelődik az elsirató tudatában megjelenő erkölcsi kényszer mellé. *Pontos vers az alkonyatról*, mondanánk – ha pontos fogalmi nyelvet használna a költő. De Papp Árpád

nem filozófus, hanem poéta – metaforája pedig a kép keretein belül maradó intellektuális tömörítmény.

Megfogalmazni mindazt, ami a valóság történetiségéből ránk hagyományozódik, aztán újraértékelni a viszonyt ember és történelem között úgy, hogy az alapvető értékrendszer érintetlen maradjon – nos, ez lírájának vállalt feladata. Vállalt, mondom, mert vállalnia kellett az esetleges billogot: *értelmiségi líra*. Bizony az, még akkor is, ha a földműves ősök és a gyerekkor élménye ott tornyosul e líra horizontján. A költő felismeri, hogy szellemi törzsféjlődésében művésszé vált, de személyisége, világnézete röghöz és történelemhez kötött. Ennek a felismerésnek mélyebb összefüggéseit csakis intellektuális nyelvezetben tudja előadni – az értelmiségivé válás metamorfózisát csakis értelmiségiként lehet megragadni. Nem különben így kell megválaszolni azt a kérdést, amit a művészet ősidők óta feltesz magának és a világnak: miért?

Csakhogy ez az értelmiségi kérdésfeltevés a művészek nagy részénél megmarad az értelmiség önnön kérdéseinek föltevésénél. Hogy újra egy másik művészeti ágból hozzunk példákat, Kondor Béla grafikus világszemléletének tárgyi bizonyítékai is a világra reflektáló értelmiségi tudat kérdésfeltevései maradnak – a nemzet többségét kitevő közösség kérdésfeltevéseinek megpendítése nélkül. Ha már itt tartunk, Papp Árpád grafikus párja talán Csohány Kálmán lehetne – annak balladás világa nélkül. Merthogy a költői kérdésre adható lehetséges válaszok sokaságából a kaposvári poétának is csak az a válasza van: vállalni, megfogalmazni az útnak indító közeg sorsnak feltett kérdéseit – értelmiségi szinten. Erről szólnak az életmű nagyobb meghatározó versei, *a Metszéspontok*, *a Tranzit*, *a Tengerfenék* és *az Aszinkron*.

Hiszen ezekben a hosszú szabadversekben (igen, ezekben a belső lüktetésű, inkább görögös ritmikára hajazó poémákban) a József Attila-i planétán túlra nyúlnak a sorok és a gondolatok. A kép, ami kivétel elénk, nem a szokásos nyelvi-érzéketes formában jelenik meg, hanem az élményekhez kapcsolódó asszociációk rabigájától szabadulni igyekvő, rakoncázó intellektus akarata szerint. Egyik kép nyomja a másikat, annak értelme visszahat az elsőre:

*a házat, ahová félek visszatérni
...előtte ott áll anyám, örök várásba feketült
eleven kapubálvány,
szeme az útra szegezve, mindig az útra
tekintete, mint a megüresedő ház:
elbogyják sorra bútorok, emberek
egyetlen virág maradt az ablakában, piros
lángú olajmécs – talán, hogy nappal is hazataláljak*

S a ház már nem is ház, hanem a gyermekkor szimbóluma, már nem is az, hanem illyési haza, amely üresen marad, ha nem tűzik ki ablakába a piros virágot, hogy a költő hazataláljon...

Feszés líra Papp Árpádé. Azt nem tudom, hogy modern-é – az utóbbi időben minden „modern” – de a szellem újszerű, szabad mozgását nem tekintem annak. A hirtelen vágásokat sem. Már csak azért sem, mert az ő esetében mind-

ezek nem tartalmi-jellegűek, hanem egy világnézetet versbe foglaló intellektus költői eszköztárának kimondást és értelmezést segítő eszközei. Ebből a szempontból viszont bátran kijelenthetjük, hogy olyan korszerű poézissal állunk szemben, ahol nem jelenthet gondot „egybeolvasni” a piros virágú hűséget és az anyai nagynéni abroszának képe után a látszólag nem odaillő, de a költői alapélményt visszadobó tavaszi indulással:

*igen, a park
tél közepén olvadni kezd a hó, a türelmetlen halottak
melengetik lehelletükkel alulról a földet*

Értem én, hogy eleink tettei a saját történelmünk részét képezik, s mint ilyenek egyetlen nagy egészt formálva olyan szellemi tartományt alkotnak, amelyben mindennek – a nagynéni abroszától kezdve a halottak tavaszt melegítő leheletéig – megvan a maga helye és jelentősége. Értem ezt a mi reménytelenül botor világunkat, amelyben vannak mások, akik mindezt nem értik, s azt is értem, miért nem – igazságok és igazságtalanságok kimondásához úgy látszik, nem elég egy emberöltőnyi tehetség. Értem a dolgok önmagukban való bizonytalanságát és értékvesztésüket a – mondjuk ki – valamikori falu társadalmának értékállóságával szemben, amire Papp Árpád hivatkozik. Értem a költőt, aki „egyszál járőr” a változó világban, s majdan érteni fogom az irodalmárokat, akik nem tudják, hol kezdjenek hozzá e költészet burkának a feltöréséhez. Amiről majd azt hiszik, hogy alapvetően Sinka – Németh László-i mezbe bújva. Értem, hogy fix pont nélkül még Archimédész sem tudja kivetni a világot sarkaiból, csak a költő próbálkozik meg mindig a lehetetlennel. Papp Árpád, aki arra akar választ kapni, hogy miért kell megváltoznia annak a világnak, amelyik jövőt teremtett, életet egy halálba hajszolt generáció után. A valóságban és a művészetben egyaránt. És azt is értem, hogy tudós költőként – ahogyan egy méltatója találóan jellemezte őt – nem értette, miért kell egy házat (házát) a falaknál kezdve építeni, az alapok nélkül. De tudta: neki segítenie kell építkezésben-rombolásban egyaránt, hogy újra biztos alap kerüljön a légvarak alá:

*Az asztalon az arkangyal szárnyából birkózás közben kitépott toll,
tövén a vércsepp
A markából kicsavart csupasz pengéjű kés
Egy abbahagyott sor*

*A padlón két gyerek, kockákkal játszanak kirakósdit –
a megint csak befejezetlenül maradó világ*

*Nézte őket, aztán letérdepelt közéjük –
mintha imádkozni akarna ifjúkora elhagyott istenéhez?
És megmutatta nekik, hogyan kell építeni tűzbelyet s barikádot
a felszaggatott utcakövekből*

Nem ismertük Papp Árpádot. De meg kell ismertetnünk mindenkivel, aki a saját házat akarja lakni a jövőben is Európának ebben a szegletében.

Két fél élet – egy teljes halál?

(A százéves Gólyakalifa rejtélyei)

Babits tanár úr alaposan föladta a leckét kortársainak és az utókornak. Megjelenése óta (1912) *A gólyakalifa* mintegy húsz kiadást ért meg, a kortársaknak és az utókornak volt tehát módja értelmezni és megoldani Babits regényét (rejtélyét). Kritikus és filológus urak bele is sétáltak szépen a csapdába: föltárták nagy körültekintően Babits családi hátterét, Fogaras és Újpest századfordulós topográfiáját, följegyezték a költő látogatását egy dél-erdélyi elmeegógyintézetben, megemlékeztek öngyilkos tanártársáról – vagyis mindazzal tisztába jöttek, ami semmi érdemlegessel nem vitte közelebb őket *A gólyakalifa* megoldásához.

Babits, fiatalkorától határozott érdeklődést mutatott a századforduló neki-lendülő műszaki civilizációja iránt, szerette a mozit (a detektívfilmeket), megénekelte a mozgó-fényképet, az utazást, a repülést – nem mint a technika csodáit, hanem mint olyan eredményeket, amelyekkel az emberi elme távlatosan gazdagíthatja a civilizációt, a kultúrát.

Olvasottsága, nyelvismerete olyan területekre is elkalauzolta Babitsot, ahová még tanult kortársai is csak ritkán jutnak el, a klasszika-filológia, a mitológia egyetemi stúdiukai mellett alapos ismereteket mondhatott magáénak a filozófia témaköréből, behatóan tanulmányozta a matematikát, a természettudomány számos ágát, de még a pszichiátriát is.

Hajlik a kritikus, hogy azt állítsa, mindezeknek a stúdiumoknak az olvasó birtokában is meg kell lennie, máskülönben aligha követheti pontosan és értetheti meg *A gólyakalifa* szerkezetét, egymásba fonódó üzenetrendszerét, aligha fogadhatja el hitelesnek a benne leírt-föltárt lelki jelenségeket. Hajlik a kritikus, hogy azt állítsa, mindezek a stúdiumok semmivel se visznek közelebb a megértéshez, a megoldáshoz, a mű hiteléhez. Mind az író Babits Mihálynak, mind az olvasónak sokkal inkább az emberi lélek kellő ismeretével kell rendelkeznie, bátorsággal, amely hajlandó behatolni a psziché rejtett mélységeibe, mechanizmusába, akár a saját lelkünk és tudatunk sugallata, intuíciója segítségével hívásával is.

Babits kedvelte a detektívregényt, de *A gólyakalifa* nem detektívregény, annak ellenére, hogy a megoldatlan talány a végsőkéig megoldatlan marad benne, módszere is többet vesz át, használ föl a logikai agymunka valóság(?)feltáró lehetőségeiből.

A gólyakalifa cím némiképp talányos, az arab tündérmesére utal (*Ezeregy-éjszaka*), a kalifára, aki hol emberalakban, hol gólyaformában él, az átmenetet pedig a Mutabor (meg fogok változni) szó kimondásával tudja megteremteni. A konfliktus abból adódik, hogy a varázsszó elfelejtése a kalifát véglegesen gólyaformában tartja meg. Ezzel a (nem lényegtelen) azonossággal azonban vége is a két mű párhuzamának, a regényben a mese elemeire alig történik

utalás, „A gólyakalifa” inkább megóv valamiféle látványos, könnyű megoldást sugalló detektívregény-címtől.

Tábory Elemér tizenhat éves, amikor fölfedezi magában, hogy egy másik én is él benne. A tudatában, az álmaiban – vagy akár a valóságban. Alteregója az álmaiban (pontosabban: alvás közben) jelenik meg, vagy inkább elalvás-kor vált át az egyik életfél a másikba. Nincsen azonban szó tökéletes megfelelésről (vagy – rossz szójátékkal: – megfelelésről)! Tizenhat éves koráig Elemérnek erről a másik életről csak bizonytalan emlékei vannak, megmagyarázhatatlan félelmei és „rosszérzése” egyes helyszínekkel és személyekkel szemben.

Alteregója ugyan vele egyidős, de származásáról és korábbi életéről nem tud biztosat, és nem tud részleteket, inkább csak néhány mozaikképre emlékezik. Elemér a nevezetes majális napján tapasztalja először, hogy álma több mint alkalmi és esetleges álmom, hogy álombeli alteregójának külön élete van, vagy legalább is lehet. Van tehát a regényben egyszer egy saját személyiség (Tábory Elemér), egy alteregó személyiség (az asztalos inas), álombeli emlékek, amelyek az asztalos inas tudatában őrződtek meg, és olyan emlékképek, amelyek „átjönnek” Elemér ébrenlétébe. Nincs viszont az alteregó személyiségnek (az asztalos inasnak) emléke Tábory Elemér világáról, és az „átjött” emlékképek megfeleltetése is esetleges és zavaros.

Tábory Elemér megijed álmától, különösen, amikor azt tapasztalja, hogy álma folytatódagos, de leginkább, amikor úgy érzékeli, hogy az álombeli figura valamiképpen vele azonos személy, aki saját(os), önálló étellel rendelkezik. Az éjszaka és a nappal egymást felváltó és kizáró rendje az egó és az alteregó életét is szabályozza, napi életrendjük függeni kezd egymás tevékenységétől. Az elalvás és a fölébredés lesz életük legfőbb tagoló eleme, illetve a személyiségváltás pillanata. Tábory Elemér primátusa azonban sokáig megmarad, vagyis nem jön létre olyan automatizmus, amelyben minden nappal Tábory Elemér élete, és minden éjjel az alteregó élete folytatódna. Mindkettejük élete azonban nappal folyik, tehát Elemér álmában az alteregónak nappal van, az alteregó álmában pedig Elemér éli a maga nappali életét. Az álmom-ébrenlét határának eltolódása (éjszakázás, virrasztás, felriadás, elbóbiskolás) mindannyiszor hirtelen személyiségváltást okoz, és „a másik” napirendjében is zavart idéz elő.

Elemér – különös módon, mintegy kívülről befelé haladva – először egy sor mellékszereplőt vél ismerősnek, majd azonosít álombeli környezete szereplőivel. Zavart okoz azonban Elemér számára, hogy az ő életében ezek az emberek egészen más kapcsolatban állnak vele, mint az asztalos inással a másik életben. Az esetek nagy részében bizonytalan és eldönthetetlen az ő számára is, hogy ezeknél a mellékszereplőknél a személyiség testi azonosságáról van-e szó, vagy csupán az arc, a gesztusok, egyes jellemvonások véletlenszerű, különleges megegyezéséről.

Kezdetből fönnáll azonban egy döntő különbség! Tábory Elemér élete változatos és tartalmas élet, az alteregóé monoton és tartalmatlan. Elemér élete napról-napra változik és gazdagodik, az asztalos inasé egy helyben topog, s ha változik is, az a kényszerek hatására és negatív elemekkel történik. Elemér éle-

te harmonikus, világszemlélete optimista, környezetébe tökéletesen beleilleszkedik, ismerősei, családtagjai hozzásegítik pozitív személyisége kibontakozásához. Babits a magyar századvég vidéki-kisvárosi patriarchális, idilli életformáját ábrázolja. Az impresszionista hangulat- és környezetábrázolásba egyetlen disszonáns hang sem vegyül, sem a jellemrajzokba, sem a stíluselemek közé. Elemért harmonikus családi környezet óvja a külvilágtól, és minden adott, hogy a fiú tartalmas emberi és társadalmi (vagy akár tudományos) karriert fusson be.

Az asztalos inas élete sivár, világszemlélete zavaros és pesszimista. Környezete fojtogató, a vele egyívású szereplők lehúzzák romlott, fülledt, állati ösztönvilágukba. Személyisége semmi olyan jelet nem mutat, amelyben a kiemelkedés igénye tűnne fel. Gyűlölet, bosszúállás, türelmetlenség, a munka megvetése, a kisgyerek bántalmazása – a környezetnek és a jellemnek csupa olyan torzulása veszi körül tehát, amely kiemelkedése ellenében hat. A naturalista hangulat- és környezetábrázolásba csak disszonáns elemek kerülnek, a jellemrajzokba és a stíluselemekbe is. Családjából az asztalos inas csak rossz hírű anyját ismeri, aki eldobta magától, társai verik és gúnyolják, megkeseredett lelkében szembefordul minden pozitív környezeti elemmel és hatással. A társadalmi haladásnak (civilizációnak, kultúrának) a hírét sem hallotta. Szökésre nem a feltörekvés vágya, hanem a bűn sarkallja, valamint a félelem a büntetéstől (megveri a mester utálatos kölykét). A környezet, amelyben az asztalos inas él (és még inkább, ahová menekül), a századvég elmaradott külvárosi-városvégi világa. Ez a világ telve van a létért folyó küzdelem embertelen jeleneteivel, figuráival, gesztusai-
val.

Az elmondottak után aligha kell bizonyítani, hogy a két világ: Tábornok Eleméré és az asztalos inasé – valójában egy világ. Ugyanaz a világ, amelynek egyikébe minden pozitív élmény és tényező gyűlt össze, a másikba minden rossz és erkölcstelen sűrűsödött. Elsősorban az erkölcsi értékek mentén hasadt tehát ketté a világ, de ezek az értékek határozott társadalmi korrelációt képeznek. A két világot egyrészt elválasztja egymástól az álom és az ébrenlét határa, másrészt a két világ egymást kiegészíti, föltételezi. A két világ alapvetően különböző értékrendje azonban egyre inkább tudatosodik „a másikban”. Eddig csak Elemér érezte, hogy az asztalos inas valamiképpen saját maga, az ő lehetséges lecsúszott (vagy inkább lenn maradt) személyiségpárja, mostantól az asztalos inas is megsejt valamit Elemér személyiségéből, a felemelkedés és megtisztulás helyett azonban inkább a fölkapaszkodás dühe, a bírvágy, a minden áron való érvényesülés ingere mozgatja cselekedeteit.

Elemér, miután legyőzi kezdeti rémületét, belenyugszik a kettős létezésbe, még valamiféle érdeklődést és megértést is tanúsít alteregója iránt. Amint azonban érzi, hogy mindinkább az asztalos inas hatalma alá kerül, a gonosz indulat és erkölcsi hitványság az ő világát is kezdi megmérgezni, szabadulni akar tőle. Először Amerikába készül: hátha a nappalok és éjszakák fordított rendje magyarázatot ad a rejtélyre. A naiv logika arra a feltételezésre épül, hogy Kincses (az álombeli mester alakjának hordozója az ébrenlétben) is állítólag Amerikából érkezett. Efféle utazásra végül nem kerül sor, de másfajta igen: Elemér és

családja Velencébe utazik, hátha sikerül szép és vonzó emlékekkel kiszorítani a benne élő alvilág rémképeit. Valójában menekülés ez a javából! Minél harmonikusabbak és nemesebbek Elemér napjai, annál aljasabb világ formálódik a szakadék másik oldalán.

Az asztalos inas már régen díjnok, vagyis közben személyiséget cserélt, hamis nevet használ, bizonyítványt lop, kisstílú zsaroló karmai közé kerül, de ő maga semmit sem tesz helyzete tisztázása vagy javítása érdekében. Az asztalos inas és a díjnok különbségtétele azonban csak az idő múlását akarja érzékeltetni, amiképp a diák Elemérből is egyetemi hallgató, utazgató úri fiú lesz. Az asztalosinas-díjnok tétlen sodródása a rosszban – változatlan marad.

Elemér körül szűkülni kezd a kör, közvetlen családtagjaiban is fölfedezi az álomvilág szereplőit, akik ott egy romlott környezet romlott figurái (szülei, a törékeny „nenne”, sőt Etelka is sorra megjelenik ebben a taszító enumerációban).

Elemér egyre tehetetlenebbül őrlődik az álom-ébredés szerkezetben, amely lassanként teljesen a hatalmába keríti. Képtelen eldönteni, hogy beavasson-e bárkit élete egyre fenyegetőbb rejtélyébe. Sem szülei kéréseire, sem Etelka unszolására nem nyilatkozik meg, legalább Babits tanár úr elvihetné egy Freud álomelméletét jól ismerő, felvilágosult pszichiáterhez. Nos, egyik sem történik meg. Talán Babits-Tábory Elemér korában az örültség egyértelmű beismerése lett volna, ha valaki pszichiáterhez jár? De akkor miért lépett fel, vált népszerűvé és hódított Freud? Vagy ez a szemlélet az idilli, vidéki Magyarországon nem egészen így működött? Vagy ennél kézenfekvőbb a dolog? Ki vette volna komolyan, ki hitte volna el Elemér tudathasadását, a meghasadt személyiség kettős életét, a két tudat fél fizikális és pszichés önállósodását – tegyük hozzá: minden bizonyíték nélkül? Mindkét szülője, de Etelka is a legbanálisabb közhegyekkel „nyugtatja” Elemért, mintegy végképp elvágyva reményét, hogy környezete megértse.

Etelka figurája a regény leggyengébb pontja, az ő érzelmi vonzereje, testi közelsége, majdani házastársi jelenléte esetleg befolyásolhatná Elemér érzelmi világát, éjszakáit. Szó sincs róla! Kettejük kapcsolata a legátlagosabb vonzalom, a legbanálisabb jegyesség. Ráadásul Etelka beköltözése – Elemér távollétében – a szülői házba, minden magyarázat nélkül történik. Etelka „szála” sajnos mellékes szál lesz, Babits nyilván „nem merte” erősebb érzelmi fegyverekkel fölfegyverezni, féltette egy valódi szerelem szenvedélyétől Elemér lelki fogásának kényes egyensúlyát.

Volna még egy megoldás, amit Elemérnek meg kellene lépnie, de amire szintén nem kerül sor. Az alteregónak nincs neve, vagyis Elemér álmában nem hangzik el, nem íródik le az asztalosinas-díjnok neve. Annyit azonban tud Elemér, hogy alteregója is magyar, a környezet Budapest külvárosa vagy valamelyik szegénynegyede – életveszélyessé váló lélek- és ellenfelét tehát ott kellene megkeresnie. Ehelyett Elemér Velencébe utazik, ahol nyilvánvalóan nem találkozhatnak, nem képzelhető el semmiféle személyes kapcsolatfelvétel közöttük.

A kritika évtizedek óta a regény kulcstényezőjeként említi Elemér és az utcalány találkozását, amelyet a két világ valamiféle érintkezési pontjának tekin-

tenek. Nos, a századforduló Magyarországon, a kapitalizálódó Budapesten a prostitúció – legalábbis az irodalom tanúsága szerint – még sokat megőrzött a hajdani „perdita” szemléletből, az utcalányokat inkább szerencsétlen, ám érző szívű áldozatoknak tartották. Szilvia, a kalandornő társaságában Elemér már korábban végigmulatla Európa szerencsejáték-alvilágát, majd – pénze fogytán – szakított Szilviával. A későbbi perdita-epizóddal tehát nem „mocskolta be” magát különösebben, maga sem érezte úgy (sem a korabeli, sem a mai olvasó nem érzi úgy). Különös, hogy Babits ugyanekkor a díjnoktól „megtagadja”, hogy bármiféle szerelmi kapcsolatot létesítsen, de még az utcalányoktól is „eltiltja”.

A történet utolsó felvonásába fordul: egyre inkább a díjnok lesz a főszereplő, Elemér jelenik meg az ő álmaiban, Elemér életnormái és emlékei szívárog-
nak be és erősödnek fel a díjnok gondolatvilágában. A díjnok egyre inkább az „elnöki szolga” markában érzi magát, a bizonyítványcsalás után bélyeget hamisít, sikkaszt, eldorbézolja ebül szerzett pénzét, egyetlen kiút marad számára: az öngyilkosság. Elemér is szabadulni akar a túlbujánczott alteregótól, az erkölcsi igényességét féltve őrző fiú egyetlen megoldást lát maga előtt: a díjnok megölését. Ráadásul Etelka, a lágyszívű ara ugyanezt a megoldást sugallja jegyesének! Elemér tehát énje másik felét akarja megölni, a díjnok önmagát – kétségkívül a második megoldás a „tisztességesebb”. A következmény aligha lehet kétséges: Táborny Elemért „halva találták szobájában, a homlokán lőtt sebbel, és semmiféle fegyver nem volt körülötte. Mi történhetett? Semmiféle nyomozás nem vezetett eredményre.”

A regény főszereplője maga a rendszer: az ördögien egymásba illeszkedő két fél élet vagy fél lélek. De lehet variálni: két test – egy lélek, két lélek – egy test, mindkét megközelítéshez szolgáltat a történet érveket. Ámbár csak logikai érveket, azokat is „az érdekelt fél”, Táborny Elemér előadásában. Vagy, hát, hogy is van ez? A két test egy, mivel az egyik álmodja a másikat is. A két test kettő, mivel mindkettő szuverén világban él és cselekszik, folyamatosan. A két lélek egy, Elemér csak elfojtott „rosszabbik énjét” idézi fel álmaiban. A két lélek kettő, az asztalosinas-díjnok lelke fokozatosan „előretör” és megmérgezi, majd hatalmába keríti Elemér lelkét. Vagy mégis egy a két lélek? Jó és rossz fele hol önmagára ismer a másik lélek félben, hol föltételezi a másik létét, hol éppen a másiktól merít érveket-ellenérveket, végül pedig képtelenek egymás nélkül élni, csak együtt halni (ha ugyan a díjnok meghal, amire a regényben semmiféle utalás nincs!).

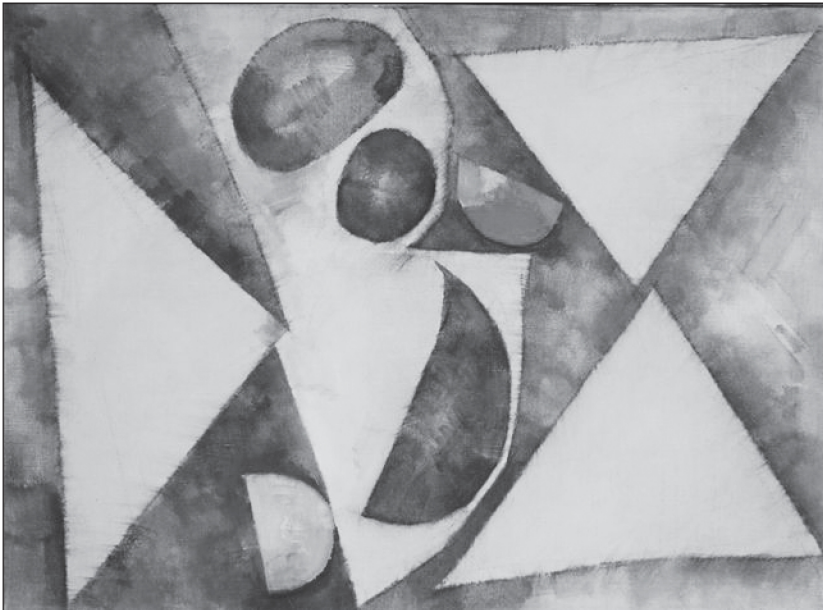
A rendszer természetesen teljes, de – hangsúlyozzuk ismét – nem pszichiátriai tétel bizonyító anyaga, hanem lélektani regény, hiteles lélekrajzzal a főszereplő(k)ről. A csoportosítás valóban tendenciózus: az impresszionista-szeccsessziós idill is elfogult (némiképp), és a naturalista nyomorfilozófia is elfogult (némiképp). Akkor mitől hiteles? Hogy kiegészítik egymást, hogy föltételezik és teljessé teszik egymást. Vagyis a teljességet csak a másik lélek fél ismerete és meglétének elfogadása adja. Ami persze nem jelenti értékrendjének az elfogadását is! Hiszen az erkölcsi értékrend nem a nem-tudáson, hanem éppen a tudatos elutasításon alapul, ezt Táborny Elemér tudja, az asztalos inas azonban csak idővel sejt meg valamit belőle.

A társadalomrajz némiképp sápadtabb, mint az erkölcsrajz. De csak némi képp... Vagy inkább áttételesebb, kevésbé mozgatója a történéseknek. Az erkölcsi jó és rossz pontosan szétválasztódik, a társadalmi jó és rossz híven követi ezt a hasadást. De megmarad az impresszionista, illetve a naturalista stílus- és környezetrajz határán. Elemérben (Babitsban, a kortársakban, az utódokban) azért persze fölmerül a logikus következtetés, hogy ha jó és rossz, igazságos és igazságtalan így egybefonódik, akkor hogyan mozgathatja más indulat és logika a szakadék ellentétes oldalán állókat. Elemér elfogadja alteregójának a névtelen asztalosinas-díjnokot, a saját kivételezett helyzetéért éppen vele szemben érez némi lelkifurdalást (na, nem nagyot!), kettejük kapcsolatán érti meg az esélyegyenlőség illuzórikus voltát. Ezt a társadalmi feszültséget azonban a magánember személyes, érzelmi prizmáján keresztül látja.

A pszichológus urak számára ugyanúgy föladta a leckét Babits tanár úr, mint a detektívregény-író urak és a kritikus urak számára. Ismert ugyan a modern pszichiátriában a lélek hasadása, akár több alakra is, de ezek a lélekrészek mindannyiszor egy testben laknak, és többnyire nem tudnak egymásról, vagy ha tudnak, azt nem tudják (nem ismerik el), hogy ők egyazon lélek más-más részei volnának. Két testre pedig aligha valószínű, hogy hasad az egy lélek!

De hát *A gólyakalifa* nem lélektani mélyinterjú, nem baleseti jegyzőkönyv (bár utólag, a földerítetlen bűnügy szempontjából visszatekintve, akár az is lehetne). Sokkal inkább a lélek öntörvényűségét sugallja, a lélek szabad és szuverén mozgását, a lélek és a személyiség alkalmi azonosságát és alkalmi elkülönülését. A jó és a rossz etikai, a szép és a csúf esztétikai megítélése általában (mondom: általában) nem képezi vita tárgyát – a követett út, a kitűzött cél, a választott módszer azonban gyakran esetleges. A hibátlanul működő etikai norma- és értékrendszeren belül is. És a kezdetben ártatlan eltérés ijesztő távlatok és tévutak felé vezet. A megítélésnél ne óvatoskodjunk, Elemér minden rokonszenvűnket megérdemli (meg irigységünket is!), nyilvánvalóan ő képviseli mindazt, amit egy tisztességes regényhősnek és egy tisztességes olvasónak képviselnie kell. De ne feledjük, eldugott asztalos inasok, szégyellt díjnokok minden családban, minden biográfiában ott sompolyognak, készülünk föl fogadásukra, számítsunk tolakodó megjelenésükre, hiszen ők túlságosan is jól ismernek bennünket! Ki tudja, honnan?

Nem hallgathatom el rossz érzésemet. *A gólyakalifa* Táborny Elemérjének testében, lelkében, tudatában ugyanolyan alig észrevehetően jelenik meg, indul burjánzásnak, majd jut pusztító fölényre a tudatalatti gonosz, mint Babits Mihály testében néhány évtizeddel később a pusztító rákbetegség.

SOMOGY

E számunk szerzői

ALBERT Gábor (1929. Egyházasharaszti) Budapest • ALBERT Zsuzsa (1932. Budapest) Budapest • ÁCS Margit (1941, Újpest) Budapest • BERTHA Zoltán (1955. Szentes) Debrecen • CZIGÁNY György (1931. Budapest) Budapest • CSERNÁK Árpád (1943. Budapest) Kaposvár • FECSKE András (1947, Budapest) Budapest • GYÖRI László (1942. Orosháza) Budapest • KÁNTOR Lajos (1937. Kolozsvár) Kolozsvár • KÓSA Csaba (1943. Esztergom) Budapest • LÁNG Gusztáv (1936. Budapest) Táplánszentkereszt • LÁZÁR Balázs (1975. Szolnok) Budapest • LUKÁTS János (1943. Budapest) Budapest • MÁK Ferenc (1956. Óbecse) Budapest • MÁRKUS Béla (1945. Bükkaranyos) Debrecen • POMOGÁTS Béla (1934. Budapest) Budapest • RIGÓ Béla (1942. Kolozsvár) Budapest • RÓNAY László (1937. Budapest) Budapest • SIMEK Valéria (1953. Bakonycsérnye) Bakonycsérnye • SOMOS Béla (1938. Sándorfalva) Budapest • SZIGETI Lajos (1940. Szabadhidvég) Budapest • TORNAI József (1927. Dunaharaszti) Budapest • VASY Géza (1942. Budapest) Budapest

Folyóiratunk megvásárolható:

Kaposváron

a Berzsényi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság titkárságán
Csokonai u. 1.
(Telefon: 82/319-948)

Budapesten

Írók Boltja, VI. Andrassy u. 45.

Folyóiratunk e-mail címe: somogyfolyoirat@gmail.com

A Berzsényi Társaság weboldalának címe: www.berzsényi-tarsasag.hu

Nemzeti Kulturális Alap

Megjelenik a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával

Ára: négyszáz forint
